

SUPPLIKKENE FRA AKERSHUS LEN, CHRISTIANIA, BRAGERNES
OG STRØMSØ 1661-1662

Forholdet mellom bønder, embetsmenn og borgere

Arvin Grepperud

MASTEROPPGAVE I HISTORIE

INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, KONSERVERING OG HISTORISKE STUDIER

UNIVERSITETET I OSLO

HØSTEN 2010

Forord

Først vil jeg rette en stor takk til min veileder Hilde Sandvik for alltid å ha vært tilgjengelig om jeg trengte veiledning. Jeg vil også takke kollokviegruppen til Hilde som har kommet med gode innspill og kommentarer gjennom hele skriveprosessen.

Ellers er jeg svært takknemlig for den hjelp og støtte som jeg har fått av familie og venner. Ikke minst vil jeg takke min kjære mormor som satt til sent om natt ved kjøkkenbordet og og leste korrektur. Også en stor takk til pelskledde venner, særlig Fideli og Esmeralda som har hjulpet til med uvurderlig moralsk støtte.

Til slutt vil jeg takke Høgskolen i Volda og prosjektleder Atle Døssland for at jeg ble tilknyttet deres forskningsprosjekt *Kulturperspektiv på møtet mellom bønder og embetsmenn*. Det har både bidratt med økonomisk støtte som har latt meg fokusere på oppgaven, og jeg har fått gode faglige innspill på prosjektets seminarer.

17.11.2010

- Arvin Grepperud

Innholdsfortegnelse

Forord	II
Innholdsfortegnelse	III
Tabeller	VII
Kapittel 1	
Introduksjon	
1.0	Innledning 1
1.1	Problemstilling 1
1.2	Situasjonen for bønder, embetsmenn og borgere i 1660 2
1.3	Definisjon av supplikkbegrepet 4
1.4	Tidligere forskning om supplikkene 1660-1662 5
1.5	Metode 7
1.6	Avgrensing og kildemateriale 9
1.7	Oppgavens oppbygning 10
Kapittel 2	
Supplikkinstitusjonen	
2.0	Innledning 11
2.1	Supplikkinstitusjonen i internasjonal sammenheng 11
2.2	Tidligere forskning om supplikkinstitusjonen i Danmark-Norge 13
2.3	Supplikkinstitusjonens funksjon i Danmark-Norge 16
2.4	Avslutning 19
Kapittel 3	
Supplikantene fra Akershus len	
3.0	Innledning 20
3.1	Akershus len - en geografisk avgrensing 20
3.2	De kollektive bondesupplikkene 21
3.2.1	Skattesaker 21
3.2.2	Klager på lokale og/eller regionale byrder og avgifter 22
3.2.3	Krigssaker 23
3.2.4	Embetsmannsklager 24
3.2.5	Jordleiesaker 25
3.2.6	Andre saker 26
3.3	De individuelle bondesupplikkene 27
3.3.1	Rettslige spørsmål 27
3.3.2	Embetsmanns- og landherreklager 28
3.3.3	Skattesaker 29
3.3.4	Krigssaker 30
3.3.5	Andre saker 30
3.3.6	Kvinnelige supplikanter 31
3.4	Embetsmannssupplikker 32
3.4.1	Presten 32
3.4.2	Presteenker 34
3.4.3	Sorenskrivere 35
3.4.4	Fogder 35
3.4.5	Andre embetsmenn 36

3.5	Avslutning	37
-----	------------	----

Kapittel 4

Argumentasjonen i supplikkene fra Akershus len

4.0	Innledning	39
4.1	Argumentasjonen i de kollektive bondesupplikkene	39
4.1.1	Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	40
4.1.2	Henviste til lov og rett	40
4.1.3	Levekår	41
4.1.4	Sammenligning	42
4.1.5	Embetmenns/landeieres maktmisbruk/vanskjøtsel av embete	42
4.1.6	Trolydige undersåtter	43
4.1.7	Andre	44
4.2	Argumentene i de individuelle bondesupplikkene	45
4.2.1	Embetmenns/landeieres maktmisbruk/vanskjøtsel av embete	45
4.2.2	Levekår	46
4.2.3	Henviste til lov og rett	46
4.2.4	Odel eller hevd	47
4.2.5	Lang, tro tjeneste	47
4.2.6	Henviste til skatter, utgifter og/eller andre byrder	47
4.2.7	Sammenligning	47
4.2.8	Andre	48
4.2.9	De kvinnelige supplikantene	48
4.3	Argumentene i embetsmennenes supplikker fra Akershus len	49
4.3.1	Prester og kapellan	50
4.3.2	Presteenker	51
4.3.3	Sorenskrivere, fogder og andre embetsmenn	53
4.4	Avslutning	54

Kapittel 5

Saker fra Christiania, Bragernes og Strømsø

5.0	Innledning	56
5.1	Hvem var supplikantene?	56
5.2	Supplikantene fra Christiania 1661-1662	57
5.2.1	De kollektive supplikkene fra Christiania	57
5.2.2	De individuelle supplikkene fra Christiania	60
5.3	Supplikantene fra Bragernes og Strømsø 1661-1662	61
5.3.1	De kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø	61
5.3.2	De individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø	63
5.4	Avslutning	64

Kapittel 6

Argumentasjonen i supplikkene fra Christiania, Bragernes og Strømsø

6.0	Innledning	66
6.1	Argumenter i de kollektive i supplikkene fra Christiania	66
6.1.1	Henviste til lov og rett	67
6.1.2	Sammenligning	67

6.1.3	Til skade for kongen, byen og borgerskapet	68
6.1.4	Fattige borgerskap	68
6.1.5	For kongens, landets, byens og borgererskapets beste	68
6.1.6	For andre gruppers skyld	69
6.1.7	Henviste til skatter og andre byrder	69
6.1.8	Andre argumenter	69
6.2	Argumenter i de individuelle supplikkene fra Christiania	70
6.2.1	Henviste til sin stilling	70
6.2.2	Lang, tro tjenestetid	70
6.2.3	Henviste til lov og rett	71
6.2.4	Levekår	71
6.2.5	Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling	71
6.2.6	Andre argumenter	72
6.3	Argumentene i de kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø	72
6.3.1	Utgreiing om skatter, avgifter og andre byrder	73
6.3.2	Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling	73
6.3.3	Til skade for kongen, byen og borgerskapet	74
6.3.4	Henviste til lov og rett	74
6.3.4	Sammenligning	74
6.3.5	Levekår	74
6.4	Argumentene i de individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø	74
6.4.1	Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling	75
6.4.2	Levekår	75
6.4.3	Henviste til lov og rett	76
6.4.4	Henviste til skatter og andre byrder	76
6.4.5	Andre argumenter	76
6.5	Avslutning	77

Kapittel 7

Striden om Fredriksstrøm

7.0	Innledning	79
7.1	Bragernes-Strømsø	79
7.2	Kjøpstadstriden 1661-1662	82
7.3	Avslutning	88

Kapittel 8

Myndighetenes svar

8.0	Innledning	90
8.1	Hvem avgjorde sakene?	90
8.2	Svar på bondesupplikkene	90
8.2.1	De kollektive bondesupplikkene fra Akershus len	91
8.2.2	De individuelle bondesupplikkene fra Akershus len	93
8.3	Embetsmennene fra Akershus len	95
8.4	De øvrige supplikantene fra Akershus len	96
8.5	Supplikantene fra Christiania	96
8.6	Supplikantene fra Bragernes og Strømsø	98
8.7	Avslutning	99

Kapittel 9

Konklusjon

9.0	Innledning	102
9.1	Forholdet mellom bønder, borgere og embetsmenn i Akershus og Bergenhus len	102
9.2	Forholdet mellom undersåttene og kongen, og rettstankens betydning	105
9.3	Ideer til videre forskning	106

Kilder	108
--------	-----

Litteraturliste	108
-----------------	-----

Tabeller

Tabell 3.2.1	Oversikt over skattesaker i de kollektive bondesupplikkene	21
Tabell 3.2.2	Oversikt over lokale og/eller regionale byrder og avgifter	22
Tabell 3.2.3	Oversikt over krigssaker i de kollektive bondesupplikkene	23
Tabell 3.2.4	Oversikt over embetsmannsklager i de kollektive bondesupplikkene	24
Tabell 3.2.5	Oversikt over jordreiesaker i de kollektive bondesupplikkene	25
Tabell 3.2.1	Oversikt over rettslige spørsmål i de individuelle bondesupplikkene	27
Tabell 3.3.2	Oversikt over embetsmannsklager i de individuelle bondesupplikkene	29
Tabell 3.3.3	Oversikt over skattesaker i de individuelle bondesupplikkene	29
Tabell 3.3.4	Oversikt over krigssaker i de individuelle bondesupplikkene	30
Tabell 4.1	Argumenter i de kollektive bondesupplikkene fra Akershus len	39
Tabell 4.2.0	Argumenter i de individuelle bondesupplikkene fra Akershus len	45
Tabell 4.2.1	Argumenter i de kvinnelige supplikantenenes supplikker	48
Tabell 4.3.1	Argumenter i sogneprestenes supplikker fra Akershus len	50
Tabell 4.3.2	Argumenter i presteenkenes supplikker fra Akershus len	52
Tabell 4.3.3	Argumenter i de de andre embetsmennenes supplikker fra Akershus len	53
Tabell 6.1	Argumenter i de kollektive supplikkene fra Christiania	66
Tabell 6.2	Argumenter i de individuelle supplikkene fra Christiania	70
Tabell 6.3	Argumenter i de kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø	72
Tabell 6.4	Argumenter i de individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø	75

Kapittel 1

Introduksjon

1.0 Innledning

18. oktober 1660 hadde Fredrik III motatt de danske stendenes hyllest som arvekonge og enevoldshersker. I januar 1661 ble enevoldsregjeringsakten sendt til signering i Danmark. Det gikk ut ordre om å kalle sammen de norske stendene til arvehylling i Christiania. Fredrik ble selv hindret fra å være til stede ved selve hyllingen, men sendte tronfølgeren prins Kristian i sitt sted. Selve arvehyllingen fant sted på Hovedtangen 5. august 1661, hvor de norske stendene sverget troskapsed til Fredrik III og hans etterkommere.

Meldingen om arvehyllingen utløste som ved tidligere kongehyllinger et ras av supplikker fra by og bygd og fra høy og lav i hele riket. Kongen hadde til hyllingen oppnevnt en gruppe på ni kommissærer. De hadde fått instruks av kongen om å orientere seg om forholdene i Norge. Kommissærene var blitt befalt å straks sette i verk tiltak til nytte for undersåttene, som kongen senere ville godkjenne. Dersom noen av kongens tjenestemenn hadde forsett seg grovt i tjenesten, hadde kommissærene mandat til å avskjedige vedkommende inntil videre. Alle supplikkene skulle tas "ad referendum", det vil si at de skulle refereres kongen senere, og ellers skulle de forsikre supplikantene om at kongen ønsket å hjelpe dem.¹

1.1 Problemstilling

Målet med oppgaven er å belyse forholdet mellom borgere, embetsmenn og bønder i Norge på 1660-tallet, med utgangspunkt i supplikker som ble sendt inn fra Akershus len, Christiania, Bragernes og Strømsø i årene 1661-1662. Hvem var supplikantene, og hva supplikerte de om? Hvilke svar fikk de? I tillegg vil jeg se hva supplikkene kan fortelle om forholdet mellom avsenderne og kongen. Jeg vil besvare disse spørsmålene ved å undersøke hvilke saker supplikantene tok opp, og hvilken argumentasjon de brukte. Videre vil jeg sammenligne mine funn med Grete Erviks funn i hennes hovedoppgave *Supplikkane frå Bergenhus len og Bergen by 1660-1662*.

¹ Sogner, Sølvi 2005, *Krig og fred 1660-1780*, i Knut Helle m.fl. (hovedred.), *Aschehougs Norges historie*, bd. 6. Oslo: 24

1.2 Situasjonen for bønder, embetsmenn og borgere i 1660

Dyrvik skriver at samfunnet i Norge rundt 1660 var preget av å være et stands- og privilegesamfunn med minimal sosial mobilitet, og hvor hver stand hadde særskilte retter og plikter.² Det hvilte mange byrder på bondestanden. I Norge hadde skattene økt kraftig under krigene på 1600-tallet. Bare fra 1658 til 1659 ble kontribusjonsskatten fordoblet, fra 6 til 12 riksdaler. I tillegg måtte bøndene betale en rekke andre avgifter, som proviantskatten: En matvare- eller pengeutgift som skulle sikre forsyninger til militæret. Den var tung å bære fordi den representerte enda en ekstraavgift for bøndene, og den måtte ofte føres over lange avstander.³

I tillegg til penge- og naturalutgifter, hvilte det også andre byrder på bondestanden. Blant den mest forhatte var skyssplikten, plikten bøndene hadde til å skyssse kongen, hans sendemenn og tjenestemenn i embets ærend uten betaling, og andre reisende mot betaling.⁴ Kongelige tjenestemenn som ikke var ute i embetes ærend skulle betale for seg, men for bonden var det ikke lett å vite noe som åpnet for misbruk av ordningen. Det ble ikke forsøkt å legge et sammenhengende veinett i Norge før mot slutten av 1700-tallet, så det var heller ingen enkel sak å ta seg frem på mange strekninger i landet.⁵ Også betalt skyss kunne være til belastning for bonden ettersom skyssen kunne bli krevd på ubeleilige tider, som i onna eller under annet viktig gårdsarbeid.

Bøndene var av myndighetene delt inn i skysslag som tok seg av skyssen etter tur til faste dager, og flere steder hadde man en skysskaffer som organiserte hvem som skulle skyssse når en reisende kom og krevde skyss. Likevel var byrden med skyssferd ofte skjevt fordelt i de forskjellige fogderiene, ettersom enkelte bønder var fritatt skyss fordi de var pålagt andre byrder, som å være postbønder eller lignende. I tillegg slapp bønder i mer griskrendte strøk langt lettere unna enn bønder som bodde langs allfarvei. Enda Hannibal Sehested i en periode midt på 1640-tallet fikk erstattet den med en skatt på én riksdaler, møtte han motbør både blant bønder som ikke hadde hatt store byrder med skyssplikten, og blant embetsmenn og adel som tapte sin rett til friskyss. Derfor ble skyssplikten gjeninnført i 1648.⁶

Byrden med utskriving hvilte også tungt på bondestanden. I en krigsordinans fra 1628 ble landet delt inn i legder, hvor hver legd bestod av to fullgårder som skulle stille en soldat. De måtte også lønne og underholde soldaten. Imidlertid ga flere embetsmenn gårder fritak for

² Dyrvik, Ståle 1999, *Norsk historie 1625-1814. Vegar til sjølvstende*, Oslo: 67

³ Rian, Øystein 1997, *Bratsberg på 1600-tallet - Stat og samfunn i symbiose og konflikt*, Oslo: 170-171

⁴ Johannessen, Finn Erhard 1997, *Alltid underveis: Postverkets historie gjennom 350 år: 1647-1920*, bd. 1. Oslo: 20

⁵ Sogner 2005: 49, 52

⁶ Johannessen 1997: 24-25

utskrivning, og det ble gjentatte ganger klaget over at embetsmenns og rike bønders sønner ble fritatt soldattjeneste.⁷ Denne byrden veide desto tyngre i krigstid. Om en mann døde eller deserterte, måtte legda stille og utstyre en ny mann. Rian regner med at så mange som hver fjerde mann i bondestanden før eller senere ble rammet av militærtjenesten.⁸ Bare i 1657 ble det utskrevet omkring 13 000 soldater i Norge.⁹

Opprør på denne tiden var uvanlige, men de forekom. Allmuen i Nedenes fogderi gjorde sommeren 1659 opprør mot fogden. Først og fremst klaget de over at han hadde, mot lov og rett, krevd inn landskyld av odelsmenn for jord som de selv eide. I tillegg hadde han fordelt skattene urettferdig, og innført pålegg de ikke var kjent med fra tidligere fogder, og som de tvilte på var lovlige. Allmuen hadde møtt liten forståelse hos lensherren Hans Juel, og på tinget hadde det kommet til voldelige konfrontasjoner.¹⁰

På midten av 1600-tallet dominerte dansker embetsstanden, men det fantes også norske og tyske embetsmenn.¹¹ Embetsmennene hadde hatt oppgavene med å administrere landet under krigen. Blant de sivile embetsmenn kom det inn supplikker fra fogder, sorenskrivere og tollere. Blant de geistlige var det prester, presteenker og én kapellan som supplikerte i denne perioden.

Flere historikere pekt på at det ofte kan være vanskelig å trekke et klart skille mellom kjøpmenn og embetsmenn.¹² Mykland skriver at ”Mange år etter statsomveltningen var det som før ikke noe klart skille mellom embetsmenn og borgere. Embetsmenn drev borgerlig næring og borgerne ble embetsmenn.”¹³ Rian drøfter om man kan kalle embetsmennene en egen stand siden. Han skriver at flere embetsmenn drev kombinasjonsbruk, både innenfor sagbruk, bergverk og manufaktur, og de var også godseiere.¹⁴ Embetskjøpmenn kunne utnytte maktposisjonen han hadde i sitt distrikt, og borgere uten embeter klaget ofte over embetsmenns handel.

Å være borger ville si å ha rett til å drive handel, håndverk og vertshushold mot å betale byskatt og ta del i borgerskapets byrder, som å betale borgerskatt og holde

⁷ Mykland, Knut 1977, *Gjennom nødsår og krig 1648-1720*, i Knut Mykland m.fl. (red.), *Cappelens Norges Historie*, bd. 7. Oslo: 339-340; Rian 1997: 33

⁸ Rian, Øystein 2005, *Den nye begynnelsen 1520-1660*, i Knut Helle m.fl. (hovedred.), *Aschehougs Norges historie*, bd. 5. Oslo: 251

⁹ Mykland 1977: 74

¹⁰ Sogner 2005: 33-37

¹¹ Mykland 1977: 186

¹² Mykland 1977: 197-198, 314

¹³ Mykland 1977: 315

¹⁴ Rian 2003: 8

innkvartering i garnisonsbyer.¹⁵ Mykland skriver at det innad i borgerskapet var et klart skille mellom kjøpmenn og håndverkere. Kjøpmenn var alt fra storeksportører og importører som drev med inn- og utenlandshandel, til småkjøpmenn som levde av å selge matvarer og smått. Håndverkerne produserte i hovedsak varer til byens befolkning.¹⁶ Resten av bybefolkningen ble utgjort av andre sosiale grupper, som tjenestefolk, soldater og tiggere.¹⁷

Borgerne lå i første halvdel av 1600-tallet i stadig strid med bønder, embetsmenn og utenlandske handelsmenn for å hevde sine handelsprivilegier. Som Bull skriver manglet det heller ikke på forordninger på papiret mot slik ulovlig handel, men de stadig tilbakevendende klagen viste hvor lite forordningene maktet å endre forholdene.¹⁸ Krigen hvilte også tungt på bybefolkningen. Embetsmenn- og borgerfamilier ble ikke utskrevet: Staten forventet at borgerne blant annet skulle stille med kapital og utruste defensjonsskip.¹⁹ Men i 1658 lot Nils Trolle forstedene rundt Christiania, som i bunn og grunn var fattigmannsstrøk, brenne for at fienden ikke skulle finne ly i tilfelle en beleiring. I tillegg ble innbyggerne i Christiania, Bragernes, Strømsø og andre byer tynget med innkvarterter av store hvervede mannskaper, som ikke bare førte til store utgifter, men, som Sverre Steen skriver, også plaget byborgerne med å stjele og videreselge stjalne varer.²⁰

1.3 Definisjon av supplikkbegrepet

Norsk Historisk Leksikon definerer en supplikk som et

(...) bønneskrift eller klageskrift stilet til kongen. (...) særlig stor er forekomsten av supplikker fra 1600- og 1700-tallet. I de fleste tilfellene har det dreid seg om klager over lokale øvrighetspersoner, skatter og andre pålegg. Supplikkene var gjennom hele perioden et viktig instrument for menigmann, både individuelt og kollektivt, til å påvirke styresmaktene.²¹

Kari Helgesen, som skrevet hovedoppgaven *Supplikkinstitutionen - Bruk og funksjon midt på 1700-tallet*, valgte å la supplikkbegrepet også omfatte forespørsler og forslag, samt rutinepregete søknader etter å ha sett hvilke saker som ble ført inn i det Danske Kansellis

¹⁵ Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo 2003, *Norsk Historie 1537-1814*, Oslo: 305; Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Stein Stugu 2006. *Norsk Byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Oslo: 166

¹⁶ Mykland 1977: 192, 197

¹⁷ Mykland 1977: 192, 197; Helle m.fl. 2006: 224

¹⁸ Bull, Edvard 1927. *1624-1740*, bd. 2 i *Kristianias Historie*. Oslo: 71

¹⁹ Rian 1997: 33

²⁰ Steen, Sverre 1930. *Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, i Edvard Bull m.fl. (red.), *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*, bd. 5. Oslo: 155

²¹ Imsen, Steinar og Steinar Winge 1999. *Norsk Historisk Leksikon: kultur og samfunn ca. 1500- ca. 1800*. 2. utg. Oslo: 436, heretter referert til som NHL 1999

supplikkbøker.²² Jeg vil som Helgesen bruke en slik utvidet definisjon av supplikkbegrepet. Bønneskriv, klageskriv og petisjoner vil bli brukt som synonymer til supplikkbegrepet.

1.4 Tidligere forskning om supplikkene i 1660-1662

Grete Ervik skrev i 2000 hovedoppgaven *Supplikkane frå Bergenhus len og Bergen by 1660-1662*. Her undersøkte hun, med utgangspunkt i supplikkene fra Bergenhus og Bergen som ble sendt inn i perioden 1660 til 1662, hva sakene og argumentasjonen i supplikkene kan fortelle om forholdet mellom de ulike sosiale gruppene i samfunnet, deres forhold til kongen og styresmaktene, og hvorvidt man kan finne en fellesmentalitet mellom supplikantgruppene. Hun undersøkte henholdsvis hvilke sosiale grupper som supplikerte, hva de supplikerte om, hvordan de argumenterte for sakene sine, hvordan styresmaktene reagerte på de ulike sakene, og om stendene ble behandlet likt i denne avgjørelsesprosessen.²³

Erviks resultater viste at i forhold til folketall var det flest embetsmenn fra Bergenhus len som benyttet seg av supplikkinstitusjonen. Innenfor embetsstanden var det flest prester som benyttet seg av denne kommunikasjonskanalen. I Bergen var det borgerskapet og byrådet som benyttet seg av denne kommunikasjonskanalen. Hun konkluderte med at det så vel i Bergenhus len som i Bergen by var grupper med gode økonomiske levekår som skrev flest supplikker. Mens embetsmennene ofte skrev individuelle supplikker, skrev borgerne i større grad kollektive supplikker.

Når hun undersøkte hvilke saker supplikantene skrev om, viste det seg at bøndene i hovedsak supplikerte om skatt, jordleieavgifter og klager på embets- og ombudsmenn. Borgerne ønsket å få bekreftet gamle privilegier, og klaget på brudd av disse.²⁴ Kollektivt søkte også prestene om å få bekreftet privilegier. Embetsmennenes individuelle supplikker skilte seg fra de øvrige supplikantenes ved at de var preget av ønsker om embeter og økt inntekt.²⁵ Ervik undersøker også hvilke type svar kvinner fikk på sine supplikker, og hun oppsummerer med at det i hennes materiale er indikasjoner på at sosial gruppetilhørighet spilte en større rolle enn kjønn i avgjørelsesprosessen.²⁶

Ervik fremhever at borgerskapet ikke var noen samlet gruppe. Saker som ble fremmet var ofte i storborgerskapets interesser. I tillegg hersket det også splid innad i storborgerskapet. Imidlertid kunne borgerskapet også samle seg, som i sine klager over embetsmenn som drev

²² Helgesen, Kari 1981, *Supplikkinstitusjonen - Bruk og funksjon midt på 1700-tallet*, Trondheim: 6

²³ Ervik, Grete 2000, *Supplikkane frå Bergenhus len og Bergen by 1660-1662. Bønder, Embetsmenn, kvinner og borgarar; ein gjennomgang av saker og argumentasjon*, Oslo: 2, 8

²⁴ Ervik 2000: 128

²⁵ Ervik 2000: 129

²⁶ Ervik 2000: 133

handel i Bergenhus len, og som de anså som en trussel mot sin egen handel. De samlet seg også i sine klager mot utenlandske handelsmenn og over hanseatenes sete i Bergen, Kontoret, som de hevdet brøt deres privilegier. I tillegg søkte borgerne å skjerme sine interesser i forhold til bøndene. Bøndene supplikerte på sin side imot borgere som eide jord ute i lenet, men ikke tok del i de lokale byrdene. Ervik skriver at bøndenes forhold til fogden også var dårlig når det gjaldt innkreving av skatter og avgifter.²⁷

Når det kom til argumentasjonen de ulike samfunnsgruppene brukte, skriver Ervik at den varierte fra supplikk til supplikk. Imidlertid finner hus visse fellestrekk. Bøndene søkte gjerne å greie ut om sakene sine, og i de kollektive supplikkene fortalte de ofte om nød, fattigdom, sult og sykdom. I de individuelle supplikkene henviste bøndene til tidligere dommer og vitner. Borgerne pekte på sin side gjerne til om noe var økonomisk gunstig eller ikke for byen, borgerskapet eller kongen.²⁸

Ervik skriver at svarene til de forskjellige sosiale gruppene viser at de i avgjørelsesprosessen ble behandlet forskjellig. Borgernes supplikker ble gjennomgått grundigst, hvor borgerne gjerne aktivt ble tatt med i avgjørelsesprosessen. De geistlige ser ikke ut til å ha fått noe svar på fellessupplikker, noe som Ervik skriver kan komme av at de alt hadde fått sine privilegier før arvehyllingen. Hun fremhever at det var en vesentlig forskjell mellom bønder på den ene siden og borgere og embetsmenn på den andre.²⁹ Embetsmennenes supplikker ble i følge Ervik godt mottatt av styresmaktene, og de fikk gjerne positiv respons. Når det gjaldt bøndene varierte reaksjonene fra styresmaktene på deres kollektive skriv, men styresmaktene virket positivt innstilt til deres supplikker angående eiendomssaker og klager på embetsmenn.³⁰

Ervik hevder at kongeloyaliteten som kommer frem i supplikk materialet på mange måter var en illusjon. Bøndene brukte fogdene som sydebukker for å klage over innkreving av skatt og militære byrder, men i realiteten var klagene en kritikk av kongen. Imidlertid skriver Ervik at styresmaktene ikke definerte fogdeklagene på en slik måte, noe som blir illustrert med at flere fikk svar om at deres klager ville bli nærmere undersøkt.³¹

Ervik mener en kan se antydning til at styresmaktene brukte bøndene til å holde enda sterkere grupper i samfunnet under kontroll, først og fremst fogdene. Bøndene fikk også positiv respons på sine klager mot borgere som eide jord i lenet uten å ta del i de lokale

²⁷ Ervik 2000: 130

²⁸ Ervik 2000: 129

²⁹ Ervik 2000: 134

³⁰ Ervik 2000: 129

³¹ Ervik 2000: 131

byrdene. Imidlertid vant bøndene ikke frem når det kom til handelsrettigheter. Siden borgerskapet var den nye ledende samfunnsklassen, var det i kongens interesse at klassen var i positiv utvikling. Men styresmaktene etterkom ikke borgerskapets ønske om mer kontroll over bystyret.³²

Ervik spør seg også om en i argumentasjonen kan finne noen fellestanker, en fellesmentalitet. Som svar trekker hun fram at alle supplikantgruppene underga seg kongen og sentraltmakten, og at de i stor grad brukte loven som grunnlag for ønsker og klager. Hun antyder dette harmoniserer godt med norske historikers tenkning om at undersåttene i Norge hadde et bilde av enevoldskongen som en omsorgsfull landsfader som de kunne be om hjelp, og at supplikkinstitusjonen var med på å opprettholde dette bildet.³³

Til slutt spør Ervik om hvordan staten legitimerte seg i Norge, og hvordan dette kom til uttrykk gjennom supplikkene. Hun trekker blant annet fram Øystein Rian og Halvdan Koht, som begge skriver om rettstankens betydning for bøndene i deres forhold til staten, og hun konkluderer med at supplikkene hun har undersøkt, tydelig viser at alle supplikantene hyppig henviste til lov og rett, og at også styresmaktene brukte en lignende argumentasjon i sine svar og resolusjoner.³⁴

1.5 Metode

I en gjennomgang av supplikker mener jeg det er viktig å gjøre en viss inndeling og kvantifisering for å se mønstre. Samtidig kan en slik unngå å henge seg fast ved, og tillegge kuriositeter tyngde de ikke burde hatt. Samtidig kan kvantifisering føre til at individet blir usynlig, og viktige saker kan forsvinne i mengden. Noe av utgangspunktet for oppgaven min er å forsøke å få et innblikk i hverdagen til menneskene eller gruppene bak supplikkene.

Ervik deler først supplikkene mellom individuelle og kollektive skriv, så etter avsenderens stand, og til slutt etter og kjønn.³⁵ Ervik har valgt å belyse forholdet mellom bønder, embetsmenn og borgere ved å gjennomgå saker og argumentasjonen i supplikkene. Jeg vurderer det som hensiktsmessig å benytte meg av en lignende metode, både fordi den har vist seg hensiktsmessig på supplikkene fra Bergenhus, og fordi det vil gjøre en sammenligning mellom landsdelene mer fruktbar.

Ervik understreker at det er mer utfordrende å gjøre en kvantitativ analyse av argumentasjonen enn av sakene, fordi argumentasjon er mer avhengig av kontekst. Hun

³² Ervik 2000: 132

³³ Ervik 2000: 132-134

³⁴ Ervik 2000: 134

³⁵ Ervik 2000: 2

definerer i sin hovedoppgave argumentasjon som ord, uttrykk, formuleringer og setninger som fremmer saken til supplikanten, og påpeker at hennes argumentasjonsanalysen har et mer kvalitativt mål enn saksanalysen: Poenget med denne analysen er ikke å telle antall undergivelsesfraser i hver supplikk, men heller at avsenderenes viste en slik holdning til kongen.³⁶ Ervik velger videre å skille mellom rasjonelle argumenter, som er alt fra referanser til lover og regler til utgreiinger om saksforhold fra lokale styresmakter og embetsmenn, og argumenter som appellerer til følelser, som vil si språk som appellerer til mottakerens samvittigheten, rettferdighetssans og gudstro.³⁷

Mitt mål med å undersøke supplikantenes argumenter, er å belyse forholdet mellom bønder, borgere og embetsmenn, og mellom supplikantene og kongen. Ervik arbeidet med fullt gjengitte supplikker, mens jeg for det meste har ekstrakter å forholde meg til. Derfor velger jeg å ikke bruke en todeling i rasjonelle og emosjonelle argumenter, ettersom det er mer komplisert å skille slik mellom rasjonelle argumenter og argumenter som appellerer til følelser i ekstrakter. I tillegg mener jeg det kan stilles spørsmål ved Erviks metodiske tilnærming. Hun ser på supplikantenes undergivne holdning som et tegn på kongetroskap.³⁸ Imidlertid har blant annet Marcia Smith Blaine i sin artikkel *The Power of Petitions: Women and the New Hampshire Provincial Government, 1695-1770*, pekt på én av utfordringene man kan møte: Det at en gjennom supplikker forsøkte å få gjennomslag for en forespørsel, førte til at supplikantene ordla seg på en slik måte at de søkte å vekke så mye sympati, og det gjorde underdanige fraser til en del av formen.³⁹ Så kan man spørre seg om bøndenes undergivne tone var et uttrykk for en virkelig ydmykhet i forhold til myndighetene og kongen, eller om den kun var en del av retorikken man måtte bruke for å nå frem til kongen med sine klager?

Imidlertid er supplikkene en av de beste kildene en har fra denne perioden til å få et innblikk i datidens menneskers oppfatning av rett og galt. I kapittel 7 foretar jeg et dypstudium hvor jeg ser nøye på supplikkene innbyggerne fra Christiania, Bragernes og Strømsø sendte inn i 1661 og 1662 når Bragernes og Strømsø forsøkte å skaffe seg egne kjøpstadprivilegier.

³⁶ Ervik 2000: 9

³⁷ Ervik 2000: 48

³⁸ Ervik 2000: 134

³⁹ Blaine, Marcia Schmidt. «The Power of Petitions: Women and the New Hampshire Provincial Government, 1695-1770», i Lex Heerma van Voss (ed.), *Petitions in Social History* (2001) Cambridge: 62-63

1.6 Avgrensing og kildemateriale

Tidsmessig avgrenser jeg meg til å undersøke supplikker som ble sendt inn mellom årene 1661-1662 som er samlet i to bind i kildesamlingen *Norske supplikker 1660-1662*, utgitt i 1988 og 1990 av Kildeskriftfondet. Det ble ikke sendt inn supplikker fra 1660 i mitt kildemateriale.

Bind I fra 1988 tar for seg søknader og klagebrev fra norske byer og ladesteder ved arvehyllingen i Christiania 5. august, og flere supplikker og dokumenter fra arvehyllingen frem til sommeren 1662, hvor norske byer og ladesteder drev et intenst arbeid med å sikre sine interesser.⁴⁰ Bind II, som ble utgitt i 1990, er en samling supplikker og dokumenter sendt inn til arvehyllingen fra norske landdistrikter, offiserer, ryttere, soldater og andre enkeltpersoner. Bind II er gruppert etter len: Akershus, Tønsberg, Bratsberg, Bergenhus, Trondheim, Nordlandene og Vardøhus len, og deretter delt inn i fogderier, klosterlen, smålen, prestegjeld og skipsrederier.⁴¹

Mange supplikker fikk en resolusjon av kommissærene i 1661, men som nevnt innledningsvis skulle supplikkene tas "ad referendum", altså refereres til kongen på et senere tidspunkt. "Fredrik III hadde i forveien instruert sin sønn om ikke å avgjøre noe andragende på stedet, men skyte alt inn under kongens egen avgjørelse. Etter endt hyldningsmøte tok derfor prinsen samtlige petisjoner med seg til København."⁴² Dette er viktig fordi det utløste, som vi skal se, et ras av supplikker og dokumenter fra byer og ladesteder frem til sommeren 1662 for å oppnå best mulig privilegier.

Geografisk vil jeg avgrense med til å ta for meg supplikker og dokumenter som er samlet under overskriftene Akershus len, Christiania, Bragernes og Strømsø. Til sammen har jeg undersøkt et materiale på 282 supplikker og andre dokumenter. Da har jeg utelatt en del nummererte dokumenter som er samlet i kildesamlingene, som videresendelse av supplikker og resolusjoner. Disse vil bli gjennomgått i sine respektive underkapitler. Fra Christiania er det samlet inn 21 supplikker og dokumenter: 18 ble sendt inn til arvehyllingen, mens tre supplikker ble sendt inn i løpet av vinteren og våren 1662. Fra Bragernes og Strømsø er det samlet 31 supplikker og dokumenter: 17 ble sendt inn før eller til arvehyllingen, resten var supplikker og dokumenter sendt inn i løpet av 1662, da ladestedene forsøkte å oppnå

⁴⁰ Eriksen, Vera og Rolf Fladby 1988, *Norske supplikker 1660-1662*, bd. 1. Oslo:1988: 7, heretter refert til som *Norske supplikker 1660-1662*, Bind I

⁴¹ Eriksen, Vera og Rolf Fladby 1990. *Norske supplikker 1660-1662*, bd. 2. Oslo: 1990: 5-6, heretter refert til som *Norske supplikker 1660-1662*, Bind II

⁴² Pedersen, Tord 1961, *Drammen: en norsk østlandsbys utviklingshistorie*, bd. 1, Drammen: 180

fullverdige kjøpstadprivilegier. Fra Akershus len kom det inn 235 supplikker og dokumenter, hovedsaklig i forbindelse med arvehyllingen.

I innledningen til dokumentene gir informasjon om hvem som var avsender, eventuelt avsenderens yrke om det var kjent, og i enkelte tilfeller hva saken gjaldt. De fleste supplikkene og dokumentene i mitt materiale er bevart og gjengitt som ekstrakter. Ting kan derfor være utelatt, og vi blir presentert for et utdrag av hva skriveren som har sammenfattet ekstraktene fant relevant. Men det er i hovedsak snakk om ekstrakter som er gjengitt i en slik form at en lett kan se hva saken gjaldt, og avsenderens argumentasjon er bevart. Slik kan man få et innblikk i hva slags argumenter skriveren som har sammenfattet ekstraktene har funnet relevante.

1.7 Oppgavens oppbygning

Hovedmålet med gjennomgangen av sakene og argumentasjonen i supplikkene, er å belyse forholdet mellom bønder, borgere og embetsmenn i Norge på 1660-tallet, og deres forhold til kongen. Samtidig ønsker jeg å sammenligne mine funn med Erviks, for å se om jeg kan finne regionale likheter eller forskjeller i saker og argumentasjon mellom Øst- og Vestlandet i denne tidsperioden.

I kapittel 3 vil jeg undersøke hvem supplikantene fra Akershus len var, og hvilke saker de ønsket å ta opp med kongen. I kapittel 4 undersøker jeg hvilke argumenter som er bevart i ekstraktene fra Akershus len. I kapittel 5 vil jeg undersøke hvem supplikantene fra Christiania, Bragernes og Strømsø, var og hvilke saker de ønsket å ta opp med kongen, for så å undersøke hvilke argumenter benyttet seg av for å vinne frem med sine saker i kapittel 6. I kapittel 7 vil jeg undersøke supplikkene og dokumentene som ble omhandlet striden mellom Christiania på den ene siden, og Bragernes og Strømsø på den andre, om hvorvidt ladestedene skulle få fullverdige kjøpstadprivilegier. I kapittel 8 vil jeg se på hvilke svar kommissærene ga supplikantene. Men først vil jeg i kapittel 2 drøfte supplikkinstusjonens funksjon.

Kapittel 2

Supplikkinstitusjonen

2.0 Innledning

Før jeg fordyper meg i mitt kildemateriale, ønsker jeg å ta et blick på supplikk-institusjonen både i internasjonal så vel som i norsk sammenheng. I stor grad har forskningen som er gjort av den norske og danske supplikkinstitusjonen tatt utgangspunkt i kilder fra 1700-tallet. Mange av de samme klagene og sakene som ble tatt opp på 1600-tallet, ble også reist på 1700-tallet. En slik sammenligning vil også gi verdifulle perspektiv i den videre gjennomgangen av supplikkene. Først vil jeg ta for meg supplikk-institusjonen i internasjonal sammenheng, deretter se på tidligere forskning rundt supplikkinstitusjonen i Danmark-Norge, og til slutt se på supplikkinstitusjonens funksjon i Norge.

2.1 Supplikkinstitusjonen i internasjonal sammenheng

Harald Gustafsson har i sin bok *Political Interaction in the Old Regime*, med forbehold om at det er en kraftig forenkling av virkeligheten, skissert opp flere modeller som representerer forholdet mellom staten og samfunnet i Norden på 1700-tallet. I Danmark-Norge under eneveldet skriver han at kongens makt var absolutt. Kongen gjorde beslutningene, administrasjonen gjennomførte dem og undersåttene var nødt til å føye seg etter dem. Altså gikk beslutningene ovenfra og ned.⁴³ Gustafsson skriver at selv om det kan ha sett ut som om undersåttene i riket ikke hadde noen mulighet til å ta del i de politiske prosessene, var ikke dette tilfellet, og han trekker frem supplikkinstitusjonen som én kanal som var åpen for undersåttene.⁴⁴

Michael Bregnsbo legger også stor vekt på supplikkinstitusjonen. Supplikkretten kan føres helt tilbake til antikken, har vært en gammel og utbredt institusjon i hele Europa i mange hundre år, og skulle i det minste i teorien være en kommunikasjonskanal som var åpen for alle. Som Michael Bregnsbo skriver, var supplikkene en av de ”(...) få kanaler og fora for at øve indflydelse på sin egen situation gennem at søge at påvirke statens beslutninger, som stod befolkningen åben.”⁴⁵

⁴³ Gustafsson, Harald 1994, *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*, Lund: 17-19

⁴⁴ Gustafsson 1994: 47

⁴⁵ Bregnsbo, Michael 1997, *Folk skriver til kongen: supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet: en kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*, Haderslev: 22

I en antologi om petisjoner fra hele verden, med artikler som tar for seg petisjoner fra middelalderen til forrige århundre, skriver redaktør Lex Heerma van Voss innledningsvis at en petisjon er krav eller ønske om en tjeneste eller få rettet opp i en urett, sendt til en etablert autoritet ("Petitions are demands for a favour, or for redressing of an injustice, directed to some established authority"),⁴⁶ og faller slik inn under vår supplikdefinisjon. Voss mener det er to grunner til at selv de mest autokratiske former for styresmaktene ønsket at folk skulle skrive supplikker: For det første ga de styresmaktene et vindu inn til befolkningen, mye på den samme måten de i dag er det for historikere, og for det andre lå det alltid en trussel om opprør bak supplikkene, dersom en urett ikke ble adressert.⁴⁷ Og selv om det ofte var de rike og innflytelsesrike personene som ble hørt, ga supplikkene også de uten penger eller innflytelse en mulighet til å bli hørt, "(...) not because the ruling father was good, but because it made good sense to him to keep this way open."⁴⁸

Det er ikke alltid lett å vite hvem man leser når man leser supplikkene. Før alle lærte å skrive var mange av supplikantene analfabeter. Dette, sammen med at man i mange tilfeller måtte holde seg til en viss standardisert form eller skrive supplikken i et offisielt språk, betød at man ofte trengte en profesjonell skriver til å sette den opp. Likevel mener Voss det er mulig å finne frem til hva som er skriverens stemme, og hva som er stemmen til den virkelige avsenderen.⁴⁹ Supplikkene legger ofte vekt på én side av en sak, og derfor må en ha en kritisk-analytisk tilnærming til innholdet. Men samtidig som Voss understreker supplikkenes begrensninger, skriver hun at disse livshistoriene måtte være troverdige for at de skulle få gjennomslag, og gir derfor informasjon om de faktiske livene til avsenderne.⁵⁰ Voss konkluderer med at utbredelsen av supplikkskrivingen tyder på at supplikkene samsvarer med et behov individ og samfunn har på tvers av kulturelle skiller, og foreslår at det kan være behovet for rettferdighet: "Their ubiquity suggests that petitions are responsive to a need felt by individuals and human societies across cultural boundaries, perhaps something as fundamental as the need for justice."⁵¹

Andreas Würgler har i sin artikkel "Voices From Among the "Silent Masses": Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe" innledningsvis pekt på mange historikers problem; at bevarte dokumenter ofte kommer fra en liten elite, og at de stumme massene fremstår mer som objekter av økonomiske strukturer, enn som subjekter i en

⁴⁶ Voss, Lex Heerma van 2001, *Petitions in Social History*, Cambridge:1

⁴⁷ Voss 2001: 4

⁴⁸ Voss 2001: 5

⁴⁹ Voss 2001: 8-9

⁵⁰ Voss 2001: 9

⁵¹ Voss 2001: 10

historisk prosess.⁵² Imidlertid skriver han at supplikkene gir historikeren en slik mulighet til å se på ordinære mennesker som historiske aktører, og at de gir både kvantitative og kvalitative fordeler: De ble produsert av både individer og grupper, av alle aldre, kjønn, klasse, etnisitet, religion og status. Ettersom de ble produsert i alle mulige situasjoner, gir de innblikk i forskjellige deler av avsenderens liv: Fra interesser, håp og opplevelser, aktiviteter og stemninger. Og enda de ble skrevet av ordinære mennesker, ble de tatt grundig hånd om og behandlet av staten, kirken, eller en annen institusjon som behandlet petisjonene, og bevarte dem i sine arkiver.⁵³ Würbler skriver at kvaliteten til supplikkene som kilde ligger i at de ble skrevet av alle samfunnslag, og var ofte spontane og frivillige. Og til tross for "(...) their humble, submissive, rhetoric, petitions were neither nonpolitical nor politically without consequences."⁵⁴

Også lovgivning og politikk ble påvirket av supplikkskrivingen. I teksten til flere lover og ordinanser står det at de ble laget som følge av klager, forslag og krav fra individer eller grupper.⁵⁵ Cecilia Nubola understreker også dette poenget i artikkelen "Supplications between Politics and Justice: The Northern and Central Italian States in the Early Modern Age."⁵⁶ Gjennom supplikkene ble herskeren informert om undersåttens ønsker og behov, og Nubola hevder styresmaktene følte en form for "institusjonalisert forpliktelse" til å svare, til å gripe inn.⁵⁷

2.2 Tidligere forskning om supplikkinstitutionen i Danmark-Norge

Flere historikere har brukt supplikkene som kilde til forholdene i Norge under eneveldet. Det er både gjort i større sammenbindende utgivelser, som Aschehougs Norgeshistorie, og i utgivelser av mer lokalhistorisk art. Steinar Supphellen har med sin artikkel *Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særleg først på 1700-talet* i Historisk Tidsskrift kanskje stått for det viktigste bidraget til en gjennomgang av den norske supplikkinstitutionen.⁵⁸ Her tar han for seg supplikkinstitutionen i norsk historie, og studerer i tillegg et utvalg supplikker skrevet mellom 1720 og 1740.

⁵² Würbler, Andreas, «Voices From Among the "Silent Masses": Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe», i Lex Heerma van Voss (ed.), *Petitions in Social History* (2001) Cambridge: 11

⁵³ Würbler 2001: 12

⁵⁴ Würbler 2001: 32

⁵⁵ Würbler 2001: 30

⁵⁶ Nubola, Cecilia, «Supplications between Politics and Justice: The Northern and Central Italian States in the Early Modern Age», i Lex Heerma van Voss (ed.), *Petitions in Social History* (2001) Cambridge: 46

⁵⁷ Nubola 2001: 47

⁵⁸ Supphellen, Steinar 1978, «Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særleg først på 1700-talet», i *Norsk Historisk Tidsskrift* (57)

I sin gjennomgang av supplikk materialet fra 1720-40 årene fant Supphellen at mellom 25-30 prosent av sakene som ble sendt inn til det Danske Kanselli kom fra Norge,⁵⁹ det vil si ca. 500 supplikker årlig.⁶⁰ Imidlertid var ikke supplikkene jevnt fordelt over hele landet. Supphellen regnet ut at det stod nær tredobbelt så mange supplikanter bak hver supplikk fra Akershus som fra Trøndelag, og at det stod nær halvannen gang så mange bak hver supplikk fra Akershus som fra Bergen. I Supphellens nærmere analyse av Trøndelag amt, fant han at jo lenger bort fra stiftshovedstaden en kom, desto færre supplikanter stod bak hver supplikk. Videre fant han at fra Trondheim var det først og fremst borgere og byfolk som sendte inn supplikker, fulgt av embetsmenn. Fra resten av Trøndelag var geistlige og sorenskriverne de flittigste supplikksskriverne.

Supphellen mener det er vanskelig å si noe generelt om hvilke supplikanter som fikk medhold. Imidlertid ble anbefalinger av kongelige embetsmenn, i saker hvor dette forelå, som regel fulgt. En relativt stor mengde av supplikkene fra Norge nådde frem til det Danske Kanselli og fikk kongens underskrift, og flere fikk medhold enn avslag.⁶¹ Det å supplikere om en sak så, i følge Supphellen, ut til å være den ordinære måten å ta opp en sak på dersom den ikke ble tatt opp i domstolene. Men også saker som fikk behandling av rettsapparatet kunne være aktuelle å følge opp med supplikker.⁶²

Supphellen antar supplikkene var viktige for styresmaktene på to måter. For det første direkte ved at kongens undersåtter gjennom supplikk institusjonen kunne ta opp saker på lokalplanet som det sentrale styringsverket var nødt til å ta standpunkt til. For det andre indirekte ved at både sentraladministrasjonen og lokaladministrasjonen gjennom supplikkene hadde en viktig kilde til informasjon til hvordan styringsverket fungerte.⁶³ Supphellen konkluderer med at gjennom supplikk institusjonen kunne misnøye få utløp på fredelig vis, og følelsen av maktesløshet ovenfor styresmakten ble redusert.⁶⁴

Kari Helgesen har skrevet en hovedoppgave om *Supplikk institusjonen - bruk og funksjon midt på 1700-tallet*, hvor hun tar for seg supplikker innsendt fra Trondheim stiftamt til det Danske Kanselli. Som også Supphellen er inne på, skriver Helgesen at supplikk institusjonen kunne fungere som et tveegget sverd. På den ene siden gjorde den det mulig for nærmest alle å henvende seg direkte til sentralmakten, noe som gjorde den til både en informasjonskanal og et kontrollorgan. Men ved å gi folk denne muligheten tok de bort noe

⁵⁹ Supphellen 1978: 172

⁶⁰ Supphellen 1978: 183

⁶¹ Supphellen 1978: 177

⁶² Supphellen 1978: 183

⁶³ Supphellen 1978: 184

⁶⁴ Supphellen 1978: 183-185

av de lokale myndighetenes autoritet, og selv om sentralmakten var interessert i å ha kontroll over sitt embetsverk, var de samtidig avhengig av dem. Som Helgesen skriver, kunne ”(...) en svekkelse av det lokale embetsverk (...) bety en svekkelse av hele systemet.”⁶⁵ Hun konkluderer med at selv om resultatene av søknadene ville avhenge av selve saken, lover og forordninger, ser hun det som mulig at ”(...) en del avgjørelser var motivert ut fra ønske om å holde en balanse mellom å imøtekomme supplikantens interesser, gi positivt inntrykk av kongen, og å opprettholde det lokale embetsverkets autoritet.”⁶⁶

Helgesen skriver at forslag fra embetsmenn trolig har hatt mer gjennomslagkraft enn tiltak foreslått av allmennheten, enda også bøndene fikk gjennomført forslag de fremmet gjennom institusjonen. Likevel understreker Helgesen betydningen av at hver undersått hadde muligheten til å gå rundt det lokale embetsverket og henvende seg direkte til og påvirke styresmaktene.⁶⁷ Det lokale embetsverket var nødt til å ta i betraktning at allmuen kunne gå direkte til kongen. Samtidig hadde de lokale embetsmennene stor betydning for hvilke resultater som ble oppnådd. Stiftamtmannen var viktig, fordi hans uttalelse gjerne avgjorde utfallet av supplikkene som ble sendt til kongen.⁶⁸

Som Supphellen poengterer også Kari Helgesen at det fantes store geografiske forskjeller i antall innsendte supplikker til styresmakten, hvor de fleste supplikkene kom fra de mer sentrale områdene. Hun finner videre at flertallet av supplikkene som ble sendt til kongen ble innsendt av embetsmenn og byfolk, mens allmuen var standen som var sterkest representert hos stiftamtmannen.⁶⁹ Som Supphellen, anser Helgesen supplikk institusjonen for å være en meget fleksibel og åpen kanal som motvirket ubalanse i systemet.⁷⁰ Hun skriver at slingringsmonn og avvik nærmest var en regel. Men selv om det fantes visse unntak, var det en hovedregel for kanselliet at en ikke skulle fravike loven der det fantes klare bestemmelser, og at en ikke skulle desavuere rettsavgjørelser, noe som Helgesen igjen mente styrket undersåttenes respekt for loven.⁷¹

Michael Bregnsbo har i *Folk skriver til kongen: supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet* utført et studium av eneveldets politiske kultur, eneveldet som politisk og administrativt system, og sett på hvilke muligheter undersåttene hadde til å komme i dialog med systemet. Bregnsbo mener at både lovgivning og praksis tydet på at

⁶⁵ Helgesen 1981: 149

⁶⁶ Helgesen 1981: 149

⁶⁷ Helgesen 1981: 151

⁶⁸ Helgesen 1981: 156

⁶⁹ Helgesen 1981: 154-155

⁷⁰ Helgesen 1981: 154

⁷¹ Helgesen 1981: 157

statsledelsen var villig til å hjelpe supplikantene, og at institusjonen ble ansett for å være en nødvendig del av forvaltningssystemet. I tillegg til å være en informasjonskanal for sentralmakten, var den med på å legitimere og befeste kongens enevoldsmakt, samtidig som den var en inntektskilde for staten. Han spekulerer også i hvorvidt norske bønder hadde en friere rolle i forhold til danske bønder, som følge av mangelen på adels- og godseierstyre i Norge.⁷²

Bjørn Næsje skrev i 2008 en masteroppgave om klagemål over kongens embets- og tjenestemenn mellom årene 1700 og 1730. Han søker svar på hvem det var som klaget, hva ble det klaget over, hva utfallet av klagen ble, og om han kunne finne endringer over tid. Næsje kom ikke frem til noe entydig svar om hvem det var som klaget, at det varierer med hvilket stift man tar for seg, hvilken vinkling en velger, og om man ser på antall personer bak hvert klagemål, eller antallet klagemål. I Trondheim stift finner han at det i hovedsak var embetsmenn og geistlige som klaget, i motsetning til Akershus stift hvor allmuen og sivilembetsmenn klaget nesten like mange ganger. Den store forskjellen særlig i geistlige klager kommer av at de geistlige klaget over biskop Peder Krog, og Næsje skriver at dette godt eksemplifiserer hvordan enkeltpersoner i visse stillinger kunne generere store mengder klagemål fra ett område.⁷³

En tredjedel tredjedel av klagemålene var knyttet opp mot embeter. Allmuen i Trondheim stift klaget mindre enn allmuen i Akershus, og det var færre klager over misbruk av myndighet i Akershus.⁷⁴ Også i Næsjes undersøkelse fikk flere suplikanter medhold enn avslag, mens mellom 13 og 23 prosent av klagemålene ble henvist til rettssystemet. Næsje skriver at ved å henvise til retten, opphøyer man loven til løsningen. ”Det er kongens lov; kongen er rettferdig og dermed er loven rettferdig. At man gjennom dette også sørger for å befeste autoriteten til de personer og institusjoner som er involverte i rettssystemet er også en effekt.”⁷⁵

Rent kvantitativt skriver han at antallet klagemål virket relativt jevnt, og Næsje konkluderer med at siden klagen ofte var så knyttet opp mot en person eller situasjon, er det vanskelig å trekke noen slutning om et generelt klagenivå.⁷⁶ Avslutningsvis skriver Næsje at siden alle supplikene som kom til København ble sluset gjennom ett kontor, Kanselliet, hadde de uten tvil god kontroll over både embetsmenn og befolkning. ”Man fikk informasjon

⁷² Bregnsbo 1997: 138ff

⁷³ Næsje, Bjørn 2008, *Klagemål over kongens embets- og tjenestemenn. En kildestudie av norske supplikker inneholdende klagemål over embets- og tjenestemenn mellom 1700 og 1730*, Oslo: 167-170

⁷⁴ Næsje 2000: 171-173

⁷⁵ Næsje 2000: 175

⁷⁶ Næsje 2000: 175-176

om egenrådige embetsmenn (...) og overfor befolkningen fikk en bekreftet selve ideen om kongen som en rettferdig fader samtidig som befolkningen hadde en mulighet til å få luftet sin eventuelle frustrasjon uten å ta til andre, mer handfaste og opprørske løsninger på problemer.” Men også embetsmennene benyttet seg av supplikkene, noe Næsje understreker viser hvilken nøkkelfunksjon supplikkinstitusjonen hadde for sentralmakten. Og Næsje slutter seg opp om flere andre historikere når han skriver at selv om langt fra alle klagene fikk medhold, hadde den norske allmuen gjennom supplikkinstitusjonen en mulighet til å klage over forholdene sine, noe som var med på å opprettholde bildet av den kongen som en rettferdig landsfader.⁷⁷

2.3 Supplikkinstitusjonens funksjon i Danmark-Norge

I 1591 ble sorenskriverinstitusjon opprettet, og det skulle finnes en sorenskriver i hvert sogn. Sorenskriveren hadde til oppgave å være skriver ved domstolen for å hjelpe bønder og andre samfunnsgrupper med å skrive en rekke dokument, samt fra 1636 å sette opp supplikker.⁷⁸ Dersom allmuen ville klage på sorenskriveren, skulle det finnes en annen person som kunne sette opp supplikken. Det fantes ikke alltid, men Ervik skriver at klager på sorenskriveren fremdeles kom frem.⁷⁹ Sorenskriveren hadde plikt til å hjelpe allmuen med å utforme supplikker, men hadde rett til å ta seg betalt for arbeidet etter fastsatte satser.⁸⁰ Sentralmaktene gikk slik langt for å sikre at enhver skulle kunne sende inn sine klager.

I Norge har også ideen om allmuens dialog med statsmakten hatt en lang tradisjon hvor en helt fra de eldste norske kongedømmer kunne ta opp saker med kongen gjennom direkte kontakt eller på tinget. Under enevoldsregimet var det særlig to midler allmuen kunne bruke for å bli hørt av sentralmakten i København. Man kunne bruke bygdetinget, som Dyrvik beskriver som ”Eit organ for dialog mellom styrande og styrte.”⁸¹ Eller man kunne benytte seg av den direkte kanalen inn til maktsenteret supplikkene og audiensene representerte.⁸² Dyrvik skriver at ”Regimet godtok (...) at kvar einaste borgar i staten, høg eller låg, skulle ha rett til å venda seg til kongen med klagemål og bøner. Det vart skapt ein eigen kanal for dette i den såkalla supplikk-institusjonen.”⁸³ Det var ikke lov å kritisere kongen noe som heller ikke ble gjort.

⁷⁷ Næsje 2000: 176-178

⁷⁸ Rian 1997: 27; Dyrvik 1999: 41

⁷⁹ Ervik 2000: 5

⁸⁰ Ervik 2000: 4

⁸¹ Dyrvik 1999: 181

⁸² Dyrvik 1999: 181

⁸³ Dyrvik 1999: 61

Kari Helgesen fant i sin gjennomgang av supplikker innsendt fra Trondheim amt på midten av 1700-tallet at supplikkinstitusjonen hadde forskjellige funksjoner for bønder, borgere og embetsmenn. Alle benyttet seg av institusjonen som en kommunikasjonskanal i rutinesaker, som et redskap for å løse tvister, som middel til å gå utenom forskjellige trinn i rettsapparatet, og som klagevei når det gjaldt saksførsel eller embetsmenn. For det lokale embetsverket var den i tillegg et redskap for å fremme forslag og meninger i forbindelse med sitt embete, eller be om hjelp til vanskelige avgjørelser lokale embetsmenn ikke ville eller kunne ta. For kongen og sentralmaktene fungerte den trolig som et nyttig supplement til offisielle embetsmannsrapportene og innberetningene. Man fikk informasjon om problemer undersåttene hadde, informasjon om hvordan lover og forordninger fungerte i praksis og forslag om nyordninger og ideer til endringer. I tillegg var den et redskap for informasjonsstrøm tilbake til supplikantene.⁸⁴

Dyrvik hevder supplikkinstitusjonen ga kongen og styresmaktene kontroll over hva embetsverket drev med.⁸⁵ Supphellen skriver at ”Kongemakten (...) interessert i å hald oppe ein kanal gjennom supplikkinstitusjonen frå den einskilde undersått og heilt opp til kongen.”⁸⁶ Som vi skal komme tilbake til er det vanskelig å vite nøyaktig hvor mange supplikker som faktisk ble behandlet personlig av kongen. Likevel har institusjonen vært med på å bygge opp og opprettholde et bilde av enevoldskongen som en omsorgsfull landsfader, som undersåtter kunne vende seg til når de trengte hjelp.⁸⁷

Supphellen tillegger supplikkinstitusjonen mye av æren for at det har vært en kontakt mellom de styrende og de styrte.⁸⁸ Mange av avgjørelsene på toppen ble tatt med utgangspunkt i saker som ble tatt opp i supplikker. De ga utviklingen retning og hadde innvirkning på samfunnsforholdene. Supplikkene viste hvordan loven virket på spesielle områder, og ble slik bakgrunn for nye tiltak.⁸⁹ De var en kommunikasjonskanal mellom folk i by og bygd og den sentrale styresmakta, og stendene samlet seg om supplikker som et kommunikasjonsverktøy.⁹⁰ Bregnsbo skriver at sjansen for å få medhold var stor, og at bøndene hadde en følelse av at det lønnet seg å klage.⁹¹ Som Helgesen skriver, kunne den også ha hatt innvirkning på folks oppfatning av seg selv og sin egen stilling i samfunnet, samt

⁸⁴ Helgesen 1981: 138-140

⁸⁵ Dyrvik 1999: 181

⁸⁶ Supphellen 1978: 160

⁸⁷ Ervik 2000: 133-134

⁸⁸ Supphellen 1978: 171

⁸⁹ Supphellen 1978: 184

⁹⁰ Moseng m.fl. 2003: 212

⁹¹ Bregnsbo 1997: 34

”(...) motvirke en mulig følelse av avmakt overfor embetshierarkiet.”⁹² Bregnsbo beskriver supplikkinstusjonen som en ”(...) nødvendig og uvurderlig bestanddel af forvaltningen af det dansk-norske enevældige monarki.”⁹³

2.4 Avslutning

Det finnes slik to ytterpunkter i debatten om supplikkinstusjonen. På den ene siden har man en form for romantiserende perspektiv, hvor en ser på supplikkinstusjonen som en åpen kanal for alle som ville ha kontakt med kongemakten. På den andre siden har man et mer kynisk perspektiv, hvor en ser på supplikkene som en sikkerhetsventil hvor en fikk luket ut misnøye blant befolkningen, og, som Helgesen er inne på, var med på å opprettholde eneveldet som system.⁹⁴ Helgesen skriver selv om supplikkinstusjonen tok for seg en god del rutinesaker, så ga instusjonen styresmaktene et verktøy til å opprettholde en tro på kongen som en landsfader som passet på sine undersåtter. Sannsynligvis var heller å ikke alle klar over at svarene var rutinesvar, og ikke et resultat av kongens individuelle vurdering.⁹⁵

Jeg har i dette kapittelet sett på supplikkinstusjonen i både internasjonal og dansk-norsk sammenheng i et langt tidsperspektiv, og dens funksjon i Norge. Nå vil jeg gå videre til å se på hvilke saker supplikantene fra Akershus len ønsket å fremme for den nye arvekongen i årene 1661-1662.

⁹² Helgesen 1981: 151

⁹³ Bregnsbo 1997: 50

⁹⁴ Helgesen 1981: 152

⁹⁵ Helgesen 1981: 46

Kapittel 3

Saker fra Akershus len

3.0 Innledning

I følgende kapittel vil jeg undersøke hvilke grupper som stod bak supplikkene fra Akershus len, og hvilke saker de ønsket å ta opp med kongen. For å se hvem som tok opp hvilke saker deler jeg supplikantene inn i to grupper: Bønder og embetsmenn. Deretter deler jeg supplikkene inn i kollektive og individuelle bønneskriver. Det kom inn tre supplikker fra borgere og strandsittere i lenet. Deres saker vil bli gjennomgått i kapittel 5.

Siden flere suplikanter tok opp mer enn én sak i sine bønneskriver, vil antall saker ikke samsvare med antall supplikker i tabellen. Først vil jeg behandle de kollektive bondesupplikkene, deretter de individuelle bondesupplikkene, og så embetsmennenes supplikker. Avslutningsvis vil jeg sammenligne mine funn med Erviks funn fra Bergenhus len, med vekt på hva sakene kan fortelle om forholdet mellom bøndene og embetsmennene.

3.1 Akershus len - en geografisk avgrensing

Akershus len utgjorde ikke noen administrativ enhet. Det bestod blant annet av flere fogderier i det som i dag er Buskerud fylke, nærmere bestemt Numedal og Sandsvær, Lier, Eiker, Sigdal og Modum, og Ringerike og Hallingdal. Nord- og østover omfattet det Opplandene og Østlanddalene, såvel som omlandet og smålenene øst for Christiania. Det var et stort geografisk område, og hadde ikke noen ensartet bosetning. Det vekslet mellom avstengte fjellbygder, til åpne bygder ut mot havet.⁹⁶

Jeg har ikke hatt tid til å gå grundig igjennom og sammenligne antall supplikker med eiendomsforholdene i de forskjellige fogderiene, eller hva geografi kan ha hatt å si for antall supplikker som ble sendt inn. Imidlertid kan man merke seg at antall supplikker fra de forskjellige fogderiene varierte kraftig. Fire fogderier stod for over halvparten av supplikkene: Fra Hedmark kom det inn 41 supplikker, fra Gudbrandsdalen 30 supplikker, fra Hadeland og Valdres 28 supplikker, og fra Ringerike og Hallingdal 20 supplikker, Hallingdal, som Bjørkvik og Holmsen skriver var avstengt, og "(...) av lita interesse for statsmakta og offentlege institusjonar."⁹⁷

⁹⁶ Bjørkvik, Halvard og Andreas Holmsen 1972, *Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida? Fordelinga av jordeigedomen i Noreg i 1661*, Trondheim: 55-56, 69

⁹⁷ Bjørkvik og Holmsen 1972: 75

3.2.0 De kollektive bondesupplikkene

Supplikker som hadde tre eller flere avsendere kaller jeg kollektive bondesupplikker. Disse utgjorde tilsammen 83 av de 227 supplikkene jeg har gått gjennom fra Akershus len som er samlet i mitt kildemateriale. De fleste henvendelsene gjaldt skattesaker, saker angående lokale byrder og avgifter, krigssaker, klager på lokale embetsmenn og jordreiesaker. Flere av supplikantene tok også opp saker av lokal interesse.

3.2.1 Skattesaker

Tabell 3.2.1 Oversikt over skattesaker i de kollektive bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Skattesaker	110
- Redegjør for skatt og/eller ønske om redusert/etterlatelse av skatter/andre avgifter	47
- Tienden	29
- Proviantskatt/levering	21
- Ønske om å se skattebrev/regnskap	5
- Andre skattesaker	8

Flere historikere har hatt fokus på hvordan skattene og avgiftene i Norge steg kraftig utover 1600-tallet. Øystein Rian har vist hvordan gamle, og særlig nye skatter, ble mer enn doblet i krigsårene 1657-1660.⁹⁸ Derfor er det ikke overraskende at nær halvparten av de kollektive bondesupplikkene klaget over de høye skattene og ba om lettelser, halv skatt eller fritak for skatt for en viss periode som kunne variere fra ett år, til (...) deris middeler bleff nogett bedre.⁹⁹

Hvordan bøndene supplikkerte kollektivt om skatt varierte. Mens noen sendte ved regnskap, refererte andre kun generelt til de høye skattene. Bøndene i Lier klaget over hvordan skatten var blitt skrudd opp fra 4 riksdaler av hver fullgård i 1648, til 12 riksdaler for hver fullgård for to år siden.¹⁰⁰ Særlig klaget avsenderne over proviantskatt, en ekstraavgift bøndene flere steder hadde vanskelig for å betale.

I nær en fjerdedel av supplikkene skrev avsenderne om tienden. Enkelte allmuer klagde over verdifastsettelsen på varene, men i hovedsak ba supplikantene om å få kjøpe tilbake varene man hadde betalt i tiende og at myndighetene satte en fast takst på tienden. For eksempel ba allmuen på Toten om ”At di motte nyde Hans Kong. Mayst. tiendekorn striet och let for en billig lidelig taxt aarlig baadie i goede och vnde aaringer.”¹⁰¹

⁹⁸ Rian 2005: 197-204

⁹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 168

¹⁰⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 189

¹⁰¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 118-119

Fem av supplikkene gjaldt å få se en kopi av kongens skattebrev. Sølvi Sogner antar at en slik kopi kunne føre til at bøndene følte seg tryggere på at embetsmennene krevde inn riktige skatter etter kongens ordre.¹⁰² Bøndene i Hobøl, Follo, Nes, Jevnaker og på Dovre kom med et slikt ønske om å få se kongens skattebrev og/eller fogdens regnskap.¹⁰³ Dette kan ha vært uttrykk for mistenksomhet overfor den lokale øvrighet disse stedene. Ellers ble det i åtte supplikker klager over de mange typer skatter som ble innkrevd. Bøndene fra søndre Gudbrandsdal klaget over en rekke skatter som fogden krevde inn: Offiserskatt, tømmerkatt, kvegskatt, slottsarbeidsskatt, fattigmannsskatt, odelsskatt og lignende.¹⁰⁴

3.2.2 Klager på lokale og/eller regionale byrder og avgifter

Tabell 3.2.2 Oversikt over lokale og/eller regionale byrder og avgifter	
Sakstype	Frekvens
Lokale og/eller regionale byrder og avgifter	80
- Skyssferd	35
- Foring, arbeidsplikt/penger og/eller fôrnavtspenger	18
- Høy/tømmer	9
- Skogfinner	5
- Vedrørende postvesenet	4
- Vedlikehold av vei/bruer	2
- Andre lokale byrder og avgifter	6

Det kom inn 80 klager over regionale og lokale byrder og avgifter. Nesten halvparten av disse gjaldt skyssplikten. De omfattende klagene kan være tegn på et større misbruk av denne ordningen, noe også supplikkene til en viss grad bekrefter. Allmuen i Vang klaget over hvordan de ble tvunget å skyss sorenskriveren i Østerdalen, Hans Carstensen, enda han ikke var deres skriver. I tillegg skrev de at de måtte skyss hans hoffmenn og tjenere "(...) som de haffuer indtet at bestille med."¹⁰⁵

I rundt omlag en femtedel av de kollektive supplikkene klaget bøndene over foring,¹⁰⁶ fôrnavtspenger¹⁰⁷ og/eller arbeidsplikt -eller penger.¹⁰⁸ I hovedsak gikk klagene ut på at avgiftene var for høye, og bøndene spesifiserte hvor mye de hadde måttet betale. Bøndene i Vang som var underlagt Hamar hovedgård ba imidlertid om å bli skånet for pliktarbeid.¹⁰⁹ I ni

¹⁰² Sogner 2005: 32

¹⁰³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 16-18, 27-29, 64-65, 116-117, 150-151

¹⁰⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 131-134

¹⁰⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 76

¹⁰⁶ Natural- eller pengeytelse fra bønder på Østlandet til kongen eller hans ombudsmann. NHL 1999: 123

¹⁰⁷ Årlig avgift adelen tok av sine leilendinger i stedet for å kreve at de skulle ta imot krøtter (*fôrnavt*) til vinterforing. NHL 1999: 125

¹⁰⁸ Jordebokskatt pålagt gårdene i en del distrikter til avløsning for tidligere arbeidsplikt på slott, festning eller annet. Arbeidsplikten kunne også avløses av en naturalytelse. NHL 1999: 24

¹⁰⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 80

av supplikkene ba supplikantene om enten å slippe eller få lettelser i deres byrder med å føre høy og/eller tømmer til festningen eller slottet.

Postbønder stod bak fire av de kollektive supplikkene. Postvesenet rundt 1660 bestod av ulike postbønder som mot visse goder var pliktig til å gå med posten. Lik andre byrder, som skyssplikten, pliktarbeid for konge og lensherrer og underhold av offiserer og soldater, veide ikke det å være postbonde like tungt på alle bøndene som ble satt til å føre posten. Derfor varierte også verdien av fritakene.¹¹⁰ Dette avspeiles i supplikken fra postbønder i søndre Gudbrandsdalen, som ba om at postordningen måtte legges ned der på stedet.¹¹¹ Men i hovedsak fremmet postbøndene ønsker om lettelser i deres utgifter og skatter, i tillegg til enkelte særrettigheter som følge av deres stilling som postbønder.

I to av supplikkene klaget bøndene over hvordan de måtte vedlikeholde vei eller bruer. Bøndene i Modum klaget over hvordan de ble tynget med å vedlikeholde flere bruer ved borgermester Hans Eggertsens sager, og ba om å bli skånet for dette.¹¹² Allmuen i Ringerike og Norderhov klaget over hvordan de hadde betalt Hans Eggertsen 7 riksort for å bli skånet for å vedlikeholde veiene. Imidlertid var ikke veiene blitt ferdig, og de hadde endt opp med selv å måtte betale for disse omkostningene. De ba derfor om å få igjen de pengene de hadde betalt Eggertsen.¹¹³

I seks supplikker ble det klaget over andre lokale og regionale byrder eller avgifter, blant annet førsel, tømmerkjøringspenger, levering av tjenere til slottet og nattherberge.

3.2.3 Krigssaker

Tabell 3.2.3 Oversikt over krigssaker i de kollektive bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Krigssaker	79
- Innkvartering	30
- Utstyring og/eller lønning av soldater	17
- Utskriving	13
- Landevakt/skansearbeid	10
- Andre krigssaker	9

Til sammen kom det inn 79 klager over byrder og utgifter bøndene hadde hatt i forbindelse med krigen mot Sverige. I alt 30 klager gjaldt innkvartering, plikten man hadde til å ta i mot og innlosjere militærfolk i stridstid. Klagene gjaldt i hovedsak økonomiske tap, enten i form

¹¹⁰ Johannessen 1997: 56-57

¹¹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 134-135

¹¹² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 181

¹¹³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 165

av mat eller materiell bøndene hadde måttet gi soldatene. Noen supplikerte også fordi styresmakten skyldte dem penger for innkvartering.

I tillegg til store ekstraavgifter, kunne innkvartering også føre til andre ubehagelige opplevelser. Bøndene i Modum fortalte om hvordan dragonkornett Peter Bredal med 2 karer og 4 hester i 23 uker hadde holdt til der og tatt 20 riksdaler av 18 gårder ”(...) foruden fouragie och gevaldt hand *dennem* beuiste med schyden och huggen paa deris tienere.”¹¹⁴ Samme allmue klaget også over hvordan de i langsommelig tid hadde måttet underholde Knut Gieddes ryttere, ”(...) idelig schydtzen, gevalt och ranning.”¹¹⁵

Det kom videre inn 17 klager over utstyring og/eller lønning av soldater. I 13 av supplikkene skrev bøndene om utskriving, og i ti av supplikkene klaget bøndene over skansearbeid og/eller landevakt.

Det kom inn ni klager over andre krigsbyrder og avgifter. Mens bøndene i Hobøl, Råde, Svinndal og på Dovre klaget over hvordan deres gårder lå langs allfarvei hvor det var stor gjennommarsj av militære,¹¹⁶ klaget bøndene i seks supplikker over rytterskatt og offiserpenger. Ellers ba bøndene i Vang om at soldater som hadde tjent i lang tid, og som hadde gamle foreldre måtte få komme hjem for å hjelpe dem i deres alderdom.¹¹⁷

3.2.4 Embetsmannsklager

Tabell 3.2.4 Oversikt over embetsmannsklager i de kollektive bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Klager på embetsmenn	42
- Fogd	17
- Sorenskriver	9
- Sogneprest	5
- Borgere	3
- Bondelensmenn	2
- Andre	4

Det kom til sammen inn 42 klager på embetsmenn og andre personer. I hovedsak rettet klagene seg mot fogder. Deretter fulgte sorenskrivere og prester, ofte fordi bøndene mente de hadde innkrevd urimelig høye skatter eller avgifter, for eksempel at skriveren tok seg for høyt betalt ved arveskifter og presten for avgifter ved ekteskap og begravelser. Imidlertid kom det også inn klager på skriverlønnen og betaling for skriving av supplikker.

¹¹⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 179

¹¹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 180

¹¹⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 16-18, 22, 362-363

¹¹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 74-79

Tre av klagene gjaldt borgere. Bøndene i Modum klaget for eksempel over hvordan de ble holdt fra prekenen i kirken på søndagen fordi borgerskapet drev med bordkjøring og lasteførsel på elven.¹¹⁸

I flere supplikker anga bøndene embetsmenn for å være voldelige. I hovedsak gjaldt dette fogden, men i enkelte tilfeller også sorenskrivere. For eksempel klaget bøndene i Vang over fogden og skriveren, fordi

fogden Tobias Sørensen och sorenschriffueren er vederfahrit med ophold och vschickelighed paa tinget, naar hand imod natten drucken did ankommer, schielder almuen for schielmer och tiuffge. Och naar begieris saadandt i tingbaagen at indføris, vndslor schriffren sig derfor, saa at de huercken maa nyde loug eller rett.¹¹⁹
Bøndene i Løten sogn kommer med lignende anklagelser. De skriver at ”(...) naar hand [Tobias Sørensen] kommer paa tinget er hand drucken, huorpaa hand dricker 3 eller 4 piber tuback, dereffter soffuer ved bordet till langt vd paa natten. Saa let at dømme huordan retten da betiennis.”¹²⁰

3.2.5 Jordleiesaker

Tabell 3.2.5 Oversikt over jordleiesaker i de kollektive bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Jordleiesaker	21
- Førsteårsbyggesel/tredjeårstake	15
- Landskyld	6

Når det kom til jordleiesaker var bøndene mest opptatt av å få en fast takst på førsteårsbyggesel og tredjeårstake.¹²¹ De elendige statsfinansene etter krigen hadde ført til at kronen hadde sett seg nødt til å selge mye jord, og krongodskjøperne på 1660-tallet så, som Mykland skriver, gode inntjeningsmuligheter ved å høyne slike leieavgifter. De hevet førsteårsbyggesel, tredjeårstake og landskyld kraftig, noe de hadde mulighet til å gjøre på grunn av jordmangelen i riket. Dersom en bonde ble tvunget fra gården, var det alltid noen til å ta hans plass.¹²² Blant annet allmuen i Biri og Vardal klaget over at ”(...) enhuer landdrott søgte sin profit udj yderste maade.”¹²³

Ellers klaget bøndene i seks av supplikkene over at landskylden var for høy. For eksempel klaget bøndene i Modum prestegjeld over hvordan deres landherrer og odelseiere tok for høy landskyld, og ba om at de ”(...) maate nyede lige for den samme priis som

¹¹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 179-182

¹¹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 74-75

¹²⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 83

¹²¹ Leieutgifter man betalte i tillegg til landskylden. Førstebyksel var den største av to utgiftene og ble betalt når en inngikk leieforholdet, mens tredjeårstaken ble betalt hvert tredje år deretter. NHL 1999: 72

¹²² Mykland 1977: 225

¹²³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 124

cronens tienere gjøre.”¹²⁴ Kronens leilendinger betalte ofte mindre utgifter enn leilendinger under embetsmenn, kjøpmenn og adel.¹²⁵

3.2.6 Andre saker

Noen enkeltsaker bøndene tok opp i sine supplikker var av lokal karakter. Bøndene i Hof, Grue, Vinger, Tynset, Åmot, Elverum, Land prestegjeld, Norderhov, Kobberviken og Modum klaget over skogfinner.¹²⁶ Skogfinnene slo seg først ned i Norge rundt 1620, og spredde seg deretter i Hedmark, Akershus, Oppland, Østfold og Buskerud. Skogfinnene ryddet lite utnyttede skogområdene mellom vassdrag og lavlende, og fikk bygselseddel av fogdene på de plassene de ryddet. Skogområdene ble betraktet som kongens eiendom, samtidig som de var utmarker for norske bønder, noe som førte til konflikter.¹²⁷

I hovedsak klaget bøndene over hvordan skogfinnene trengte seg inn på deres områder og ødela for dem, og ba om hjelp fra styresmakten. Allmuen i Tynset, Åmot og Elverum ba for eksempel om at ”(...) vores høigeste naadigste øffrighed os for saadanne skougfinder vilde endtledige och gandsche dennem vdrydde om vj schulle vedbliffue, och vorres schouge nogensinde jgien schall komme paa foede.”¹²⁸ Samme allmuer klaget også over svensker som ødela deres fiske og jakt fordi de hadde lov til å jakte større deler av året. Derfor ba de om utvidete jaktrettigheter.¹²⁹

Bøndene kom også med forslag til nyordninger. Mens allmuen i Nannestad og Gjerdrum ba om at fogdegården måtte flyttes til Nes eller et annet sogn,¹³⁰ ba bøndene i Stange og Romedal ba om at fogdegården måtte flyttes til midt i fogderiet.¹³¹ Seks bondelensmenn fra Hedmark ba om å få tillagt noe lønn fra allmuen.¹³² Videre ba de om at deres gårder måtte være fri for landskyld og andre avgifter, et ønske som også kom fra allmuen i Biri og Vardal.¹³³ Ellers klaget både allmuen i Norderhov og Sigdal over løsgjengere, og ba om at disse måtte ta seg tjeneste.¹³⁴

Som jeg vil se nærmere på i kapittel 4, tok avsenderne av flere av de kollektive bondesupplikkene opp spørsmålet om bøndenes handel med fremmede. Bøndene i Follo,

¹²⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 180

¹²⁵ Rian 2005: 250

¹²⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 97-98, 101-106, 125-126, 164-167, 176-179, 179-182

¹²⁷ Sogner 2005: 83; NHL 1999: 393-395

¹²⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 104

¹²⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 103

¹³⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 54

¹³¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 91

¹³² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 60

¹³³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 123-125

¹³⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 164-167, 176-179

Ringerike, Modum og Sigdal ba alle om visse handelsrettigheter.¹³⁵ Det var ikke uvanlig for embetsmenn å søke egen profitt gjennom å jukse med mål og vekt, noe som kan være bakgrunn for at både bøndene fra Modum og Sigdal prestegjeld klaget over at palmestokken som ble brukt på Bragernes til å måle blant annet omkretsen av tømmer og master var for høy, og ba om at den måtte avskaffes.¹³⁶ Bøndene fra Modum klaget også over ”Dend stoere Guds fortørnellse och forargellse som ved mange kroehus aff besoffuede quindfolch holldis, huorved allmuen forföris.”¹³⁷

3.3.0 De individuelle bondesupplikkene

101 av de 227 supplikkene jeg har undersøkt var individuelle bondesupplikker, med andre ord nesten halvparten av alle bønneskrivene. Blant de individuelle bondesupplikkene har jeg telt med alle supplikker med én eller to avsendere, ettersom supplikkene med to avsendere var tilnærmet lik supplikkene med én avsender i sakstype og form. 13 av de individuelle bondesupplikkene blant hadde kvinnelige avsendere. Disse vil jeg gjennomgå i et eget avsnitt for å se om sakene de tok opp skilte seg fra de andre individuelle bondesupplikkene. Tabellen er laget på grunnlag av de resterende 88 individuelle bondesupplikkene.

3.3.1 Rettslige spørsmål

Tabell 3.3.1 Oversikt over rettslige spørsmål i de individuelle bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Rettslige spørsmål	50
- Eiendomssaker og tvister	23
- Rettssaker og tvister	21
- Leiermål	2
- Andre	4

I alt 50 supplikanter henvendte seg om rettslige spørsmål. Supplikkene gjaldt alt fra eiendomsrett til søknad om benådning. 23 av disse supplikantene tok opp eiendomssaker og tvister. I hovedsak dreide disse sakene seg om hvem som hadde eiendomsretten til et stykke jord. Mange leilendinger og bønder klaget over hvordan fogden eller landherren deres hadde tatt fra dem hele eller deler av gårdene deres, og ba om å få beholde eller få igjen sin gård. Reier Venneskål fortalte om hvordan han hadde vært nødt til å gi halve sin gård til fogden fordi han ikke hadde hatt råd til å betale full skatt og landskyld under krigen. Nå forsøkte fogden å trenge ham fra den andre halvparten også, og han ba om hjelp til at dette ikke skulle

¹³⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 68, 180, 176-179, 179-182

¹³⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 177-179, 179-182

¹³⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 180

skje.¹³⁸ Men supplikker angående jordleie gjaldt ikke alltid klager på fogden. Hågen Gulliksen i Skedsmo ba om at hans sønn møtte få gården Tomt, som var hans avdøde svigerforeldres gård, i førstefeste.¹³⁹ Halvor Olufsen Vevlingstad i Stange ba om å få en ødegård mot å bebygge den og årlig skatte som for en halvgård.¹⁴⁰ Her henvendte man seg til kongen som jordeier.

21 av de rettslige spørsmålene dreide seg om rettssaker og tvister. Ofte gjaldt det overtramp av embetsmenn, hvor supplikantene ba om å bli hjulpet til rette. Men det kunne også dreie seg om andre rettslige spørsmål. For eksempel skrev Vegeir Ørgenvika på vegne av sin sønn. Sønnen hadde slått ihjel en mann, men blitt frikjent. Imidlertid hadde dommen blitt stevnet inn for lagmannen i Tønsberg hvor sønnen ikke hadde kunnet møte opp i rett tid fordi han var blitt syk. Dommen var derfor blitt underkjent, og Vegeir ba om at sorenskriverens dom måtte stå ved rette.¹⁴¹

To rettslige spørsmål gjaldt leiermål. Hans Simensen Finnsrud i Skiptvet ba på vegne av sin stedatter om benådning for Olluff Olluffsen Glenne, og at han og Finnsruds stedatter måtte få gifte seg å beholde sin gård.¹⁴² Simen Olufsen i Vågå skrev at han hadde ”(...) forseet sig i leyermaal med Anne Ødegaard och aufflet 1 barn, med Ingbjør Aalsad 2 børn och med Randj Schotte 4 børn.”¹⁴³ Han fortalte at han hadde sonet og skriftet for de fire barnene han hadde fått med Randi, og ba nå om å få sone og skrifte for de tre andre, og siden ta Randi med de fire barna til ekte.

Det kom inn fire andre rettslige spørsmål. Et eldre ektepar på Vang ba kongen om å benåde deres yngste sønn som hadde drept sin bror.¹⁴⁴ Anders Børgesen og Jacob Joensen ba begge om å få utlevert dommer for å stevne sine saker for en høyere rettsinstans,¹⁴⁵ mens Jon Ås ba om å bli hjulpet gjennom retten til å fyllestgjøre en vedlagt doms innhold.¹⁴⁶

3.3.2 Embetsmanns- og landherreklager

I likhet med de kollektive bondesupplikkene, inneholdt mange av de individuelle bondesupplikkene klager på embetsmenn. 22 supplikker inneholdt klager på fogder, seks

¹³⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 34

¹³⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 43

¹⁴⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 95

¹⁴¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 175-176

¹⁴² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 18

¹⁴³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 154

¹⁴⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 80

¹⁴⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 14, 59-60

¹⁴⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 15

klaget på sorenskrivere og seks på landherrer, fire klaget på prester og fire på borgermesterne, to klaget på tollere og én klaget på en rådmann.

Tabell 3.3.2 Oversikt over embetsmannsklager i de individuelle bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Klager på embetsmenn	45
- Fogd	22
- Sorenskriver	6
- Landherre	6
- Sogneprest	4
- Borgermester	4
- Andre	3

En del bønder klaget over fogden i kraft av at han var deres landherre. Som i de kollektive supplikkene, ble også fogdens voldelige atferd også trukket frem i de individuelle bondesupplikkene. Bjørn Halvorsen Ilset skrev at fogden krevde høyere skatt og skyld enn hva han mente var rimelig, og at han "(...) derforuden slagett hanns quinde." Han ba om at fogden måtte stå til rette for sine ugjerninger.¹⁴⁷

3.3.3 Skattesaker

Tabell 3.3.3 Oversikt over skattesaker i de individuelle bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Skattesaker	24
- Redegjør for skatt og/eller ønske om redusert/etterlatelse av skatter/andre avgifter	16
- Taksering	5
- Ønske om å se skattebrev/regnskap	2
- Leiding	1

En del bønder forsøkte å få avgifts- og skatteletter etter tre harde år med krig og høyt skattetrykk, enda denne sakstypen var langt fra så dominerende som i de kollektive supplikkene. 16 supplikanter klaget individuelt over høye skatter og andre avgifter, og ba om å få dem redusert eller etterlatt. Helge Glomsrud fra Eidsberg skrev at han var blitt plyndret av fienden og hadde mistet alt han hadde, slik at han ikke kunne betale sine resterende skatter som han ble krevd for. Han ba derfor om lindring i sine utgifter, eller å skånes for proviant og skatt.¹⁴⁸

Fem av supplikantene ba om at deres gårder måtte takseres på nytt. Anders Olsen Skøyen og Michel Olsen i Ringsaker skrev at de betalte for mye landskyld og skatt fordi deler av gårdene deres hadde falt inn under andres gårder uten at de var blitt taksert ned i landskyld. De ba derfor om at gårdene enten måtte settes ned i skyld og skatt, eller at de måtte få igjen

¹⁴⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 81-82

¹⁴⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 15

disse plassene.¹⁴⁹ Både Siver Kyrkjebøen i Hemsedal og Peder Hellesen i Lier ba om ny taksering av deres gårder fordi de var forringet i verdi som følge av jordskred.¹⁵⁰

Ellers ba både Bjørn Halvorsen Ilset i Vang og Johan Blesum i Vågå om å få se regnskap for deres skatter, ettersom de mente de hadde betalt for mye.¹⁵¹

3.3.4 Krigssaker

Tabell 3.3.4 Oversikt over krigssaker i de individuelle bondesupplikkene	
Sakstype	Frekvens
Krigssaker	11
- Utestående soldatlønn/penger	5
- Utskriving	4
- Innkvartering	2

Til sammen kom det inn tolv krigssaker i de individuelle bondesupplikkene. Fem supplikanter skrev om penger myndighetene skyldte dem, enten i form av soldatlønn de enda ikke hadde fått, eller for innkvartering under krigen. Bondelensmann Halvor Frogner i Ullensaker fortalte om hvordan han hadde innkvartert adskillig høye offiserer som lovet ham betaling. Imidlertid hadde han ikke motatt noen penger, og han supplikerte derfor for å få det han mente han hadde krav på.¹⁵²

Fire individuelle bondesupplikanter søkte om fritak for utskrivning på egne, sine barns, eller på andre familiemedlemmer vegne. Anders Johansen Borgerud i Norderhov ba om å få én sønn frigitt fra soldattjeneste. Begge sønnene hans var blitt utskrevet til soldater, og siden han var gammel og trengte hjelp på gården, ba han om at hans ene sønn Nils Andersen måtte bli løsgitt fra militærtjenesten.¹⁵³

3.3.5 Andre saker

Representert i supplikkematerialet er også fem gjestgivere. Samtlige søkte om å få goder som følge av den oppgaven de var satt til, en argumentasjonsform jeg kommer tilbake til i kapittel 4. For eksempel ba Jon Rasmussen i Lier om monopol på å selge øl på stedet. I tillegg ba han om å få et par tjenestedrenger, og ha et par husmenn fri for utskrivning.¹⁵⁴

¹⁴⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 69, 70

¹⁵⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 169-170, 188

¹⁵¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 81-82, 156-157

¹⁵² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 51-52

¹⁵³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 163

¹⁵⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 186-187

Fire supplikanter ba om bekreftelse på privilegier. Mens Morten Nielssen Stubberud i Ås søkte om bekreftelse på å fremdeles få besitte en av kronens gårder fri for skyssferd,¹⁵⁵ ba Oluf og Iver på Sandbu i Vågå om fortsatt fiskerett i et vann som lå til deres gård.¹⁵⁶

Blant de individuelle supplikkene finnes også to søknader om embeter. Zacharias Paulsen skrev at han etter et benbrudd var blitt ufør. Han ba om å få et embete, helst sorenskriverembetet i Hedmark.¹⁵⁷ Jørgen Christensen skrev at han i 20 år hadde betjent skoler og kirker, og søkte om et prestekall, helst det i Aurskog.¹⁵⁸

3.3.6 Kvinnelige supplikanter

Som nevnt hadde 13 av de individuelle bondesupplikkene kvinnelige avsendere, såkalte supplikantersker. I tillegg var det ofte kvinner med på supplikkert der flere undertegnet, og Sogner sier vi også må regne dem som naturlige deltakere i de felles bønneskrivene.¹⁵⁹

Ti saker gjaldt rettslige spørsmål. Seks av supplikanterskene skrev om rettsaker eller tvister. For eksempel klaget Maren Jensdatter, enke etter tidligere forvalter ved Hamar gods i Hedmark, over hvordan hennes mann hadde betalt fôrings- og arbeidspenger for en del bønder ved godset, men ikke fått igjen disse pengene. Hun hadde en kongelig befaling og stattholderens resolusjon på at pengene skulle gis henne, men bøndene ville ikke adlyde, og hun ba om hjelp til å kreve inn pengene.¹⁶⁰

Tre av kvinnene supplikerte angående eiendomssaker. Marta Halvorsdatter Tømmerhol fra Toten fortalte at hun hadde giftet seg med Ole Tømmerhold, som alt hadde sønner. Siden hadde han gitt halve gården i førsteårsbyggesel til hennes stesønn, ”(...) huorved hun geraader fra hendis brug och nerring och vorder vdschutt om hun manden offuerleffuer.” Hun ba om at stesønnen måtte levere tilbake sin førstebyggesel, og at hun og hennes mann skulle få besitte gården ”(...) saa lenge dj giffuer rettighed deraff.”¹⁶¹ Marta Ramsøya i Grue ba om benådning på sin dødsdømte ektemanns vegne.¹⁶²

Fire av supplikanterskene klaget over embetsmenn. To klaget på fogder, to på borgermester Hans Eggertsen og én klaget over en sorenskriveren. Ellers kom det også inn én klage på en borger i Bragernes og en klage på en lagmanns sønn. Anna Olufsdatter i Øyer klaget over hvordan borgermester Hans Eggertsen, mens han var fogd, hadde frafestet henne

¹⁵⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 30-31

¹⁵⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 155

¹⁵⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 66

¹⁵⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 9

¹⁵⁹ Sogner 2005: 31-32

¹⁶⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 60-61

¹⁶¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 121

¹⁶² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 98-99

en gård som hadde vært deres i 40 år og leid den bort til en annen. For at hun ikke skulle kunne drive jorden, hadde han så utskrevet alle hennes sønner til militærtjeneste "(...) saa hun omsider er vorden nød till at indgaa en contract med den mand som gaarden nu beboer." Hun ba om at hennes sønn skulle få besitte gården og at hun skulle få bo hos ham.¹⁶³

Randi Olufsdatter og Barbara Halvorsdatter i Lier supplikerte for å få løsgitt henholdsvis sin mann og sønn fra militærtjeneste.¹⁶⁴

Det mest iøyenfallende med kvinnes supplikker var i hvor stor grad de lignet på mennenes. De skrev om bekymringer om deres privatøkonomi, ba om hjelp til å få husmannsplasser og annen eiendom og ba om å få bekjente fri fra militæret. Som Sogner skriver, påpekte de også ofte, lik mange av de mannlige supplikantene, hvordan de var kommet i uføre på grunn av fogders eller sorenskriveres vanskjøtsel av sine embeter.¹⁶⁵

3.4 Embetsmannssupplikker

43 av de 227 supplikkene som jeg har gjennomgått ble sendt inn av embetsmenn og presteenker. Sogneprester sendte inn 16 supplikker, presteenene elleve supplikker, sorenskrivere seks supplikker og fogder seks supplikker. I tillegg kom det inn fire supplikker fra andre embetsmenn: Fra borgermester Hans Eggertsen, fra rikskansler Ove Bjelke, fra en kapellan og fra tollere i Moss. Kun tre av embetsmennenes bønneskriv var kollektive supplikker: To fra sorenskrivere og én fra tollere.

3.4.1 Prestene

Sittende eller tidligere prester stod bak 16 supplikker fra Akershus len. De skrev kun individuelle supplikker. Hovedmålet i de fleste supplikkene var å sikre sin og sin families interesser og inntektsgrunnlag.

Til sammen supplikerte fem av prestene om rettslige spørsmål. Sognepresten i Land prestegjeld, Niels Gram, supplikerte om en ufullendt dom i en sak om en ødegård som hadde blitt felt for tre år siden, og ba kommissærene fullende dommen.¹⁶⁶ Sognepresten i Fron, Iver Pedersen Adolf, ba kongen om en ny undersøkelse i en sak hvor han var blitt fradømt Lesja jernverk.¹⁶⁷

¹⁶³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 141

¹⁶⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 187-188

¹⁶⁵ Sogner 2005: 31

¹⁶⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 126-127

¹⁶⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 146

Fire prester supplikerte angående fritak for skatt eller om andre friheter. Isak Abrahamsen i Asker ba om skattefrihet på hans og hans hustrus gård på livstid,¹⁶⁸ mens Torchild Pedersen i Jevnaker ba om å etterlates landskyld som han hadde måtte betale av sin gård fordi det ikke fantes noen fri prestegård der.¹⁶⁹ Jens Bundesen i Åmot ba om å få betale halv skatt på inntekter han hadde tilegnet seg gjennom handel i Østindia.¹⁷⁰ Hermann Hannsen Ringius, tidligere sogneprest i Nes, ba enten om fritak fra alle byrder og skatt på sin og sin hustrus gård på livstid, eller å få betjene arveskiftene i Vang, Ringsaker og Nes prestegjeld.¹⁷¹

Tre supplikker dreide om kirketienden. De ba enten om bekreftelse på å få beholde kirketienden selv, eller at familien skulle få beholde den etter deres død.¹⁷²

I to av supplikkene klaget prestene over andre. Sognepresten i Aurskog, Engelbret Mathisen, anga i sin supplikk lagmann Vitken Hus for å ha brutt en forordning om det trykte papir, klaget over fogden Jens Poulsen som han skrev hadde opprettet et falskt brev på tinget og latt hugge kongens og allmenningens skog i Eidsbakk sogn til sine sagers bruk, og hvordan ”(...) hand med soerenschriffueren udj Høelands prestegielld handler sig imoed allmuen paa arffueschiffte.”¹⁷³ Tidligere sogneprest Christen Steffensen Bang klaget over blant annet sognepresten Even Bårdsen på Løten i en eiendomstvist, og over både nåværende sorenskriver Jacob Hansenn og tidligere sorenskriver Jens Madsen. Han ba om å ”(...) beuillgis velbyrdige Hanns Bielche till Saxlund och Jens Bang, laugmand, att vehre commissarier, forbemelte poster till saugens bedre opliusning och befordring att effterse.”¹⁷⁴

Prestene supplikerte også om en del andre saker. Sognepresten i Aker, Brede Hammer, ba om en viss inntekt som erstatning for hans forrige prebende i Bohus len,¹⁷⁵ mens Gunder Anderssen i Ås ba om at sønnen måtte få prestekallet etter ham.¹⁷⁶ Sognepresten i Nes, Samuel Trane, ba om å få utbetalt en del penger han hadde til gode hos myndighetene etter krigen i 1644-45,¹⁷⁷ mens Christen Steffensen Bang ba i en annen supplikk om å få 10 tønner bygg fra hver hovedkirketiende i Norge imot at kirkene skulle få ett eksemplar av hans katekisme.¹⁷⁸

¹⁶⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 40-41

¹⁶⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 116

¹⁷⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 109

¹⁷¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 67

¹⁷² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 30, 52-53, 108-109

¹⁷³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 46-47

¹⁷⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 91

¹⁷⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 39

¹⁷⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 31-32

¹⁷⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 57-58

¹⁷⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 89-90

3.4.2 Presteenker

Det kom som nevnt til sammen inn elleve supplikker fra presteenker. Også presteenene søkte å sikre sine inntekter ved å be om bekreftelse på gamle eller søke om nye privilegier. I alt fire av supplikkene kom enkene med slike ønsker. Anna Jensdatter ba om at hennes gård skulle være fri for skyssplikt, at hennes drenger måtte være fri for utskrivning og hun skulle motta Øyer sogns kirketienende årlig for en rimelig takst.¹⁷⁹ Maren, enken etter Peder Frogn, ba om at hennes sønn, som lenge hadde studert i København, skulle komme hjem og bli hos henne i hennes alderdom. Hun ba også om at han skulle beholde de samme friheter som hun hadde når det kom til gårdens utgifter.¹⁸⁰

Det var ikke uvanlig for neste prest i stiftet å enten gifte seg eller å inngå en kontrakt med enken, noe som ofte sikret enken en viss inntekt. Dette kunne imidlertid føre til konflikter, særlig i harde tider slik som i stridstid. To enker supplikkerte om brudd på slike kontrakter. Mette, enke etter Rasmus Hiort, ba om å bli hjulpet til 34 ½ riksdaler som den nye sognepresten ifølge deres oppsatte kontrakt skyldte henne.¹⁸¹ Kirsten Jensdatter klaget også over hvordan hennes manns etterfølger ikke holdt seg til kontrakten, som ga henne rett til en del av kallets inntekter.¹⁸²

Tre presteenker supplikkerte om skattesaker. To skrev de ikke hadde råd til å betale hva de skyldte styresmakten, og ba om å bli ettergitt gjeld.¹⁸³ Fru Else Friis henviste til sine store utgifter i løpet av krigen, og ba om noen års skattefrihet på hennes gods.¹⁸⁴

To av presteenene klaget over embetsmenn i sine supplikker. Begge klagene kom i forbindelse med eiendomssaker. Guri Olufsdatter sendte inn to bønneskriver hvor hun beklaget seg over en rekke embetsmenn. I første rekke gjaldt det lagmann Jens Bang som hadde fradømt henne hennes gård og som tilbakeholdt dommen, men hun klaget også en rekke andre personer som borgermesteren i Christiania, Nils Lauritsen, som hun skrev forsøkte å kreve inn avgifter hun mente var betalt.¹⁸⁵ Apalone Haagensdaater klaget over sognepresten Christoffer Jensen som blant annet forsøkte å fravinne henne tre plasser som tilhørte gården. Hun ba om at det måtte undersøkes i stiftbøkene hvem plassene tilhørte.¹⁸⁶

¹⁷⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 140-141

¹⁸⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 36-37

¹⁸¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 64-65

¹⁸² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 190

¹⁸³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 100, 191-192

¹⁸⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 19

¹⁸⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 127-129

¹⁸⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 140

3.4.3 Sorenskriverne

Sorenskrivere sendte inn seks supplikker: Tre individuelle, og to kollektive. Én supplikk ble sendt inn av en forhenværende sorenskriver.

I begge de kollektive og én av de individuelle supplikkene fremmet sorenskriverne ønske om bekreftelse på sine stillinger.¹⁸⁷ Sorenskriverne ved den opplandske lagstol kom i tillegg med flere forslag til hvordan styresmaktene kunne forenkle deres hverdag. Blant annet foreslo de at skriveren ”(...) hereffter selff allene at vnnderschriffue och forsegle deris vdstede domme, breffue och forretninger, och 6 eller 12 laugrettismend effter sagens leilighed sidde hos schriffueren offerverendis, som tinghører i Danmack och andenstedtz.” Videre foreslo de at ingen skal få stevne noen ”(...) med mindre hans er vderheftig eller stiller caution til sagens vddregt”, for å unngå trettekjære personer som ikke var i stand til å betale saksomkostningene. De var også tilsynelatende bekymret for at bøndene skulle få gjennomslag i sine klager om skyssplikt, og skrev at om den ble avskaffet måtte de bevilges høyere lønn.¹⁸⁸

Christen Bjering i Eiker ba om at strandsitterene der på stedet måtte gi ham en viss sum for skifter. I tillegg ba han om at presten der måtte etterse arveskifter bedre, og at han skulle få samme lønn som sine forgjengere.¹⁸⁹

Anders Hansen, skriver i Heggen og Frøland, ba om å bli satt til skriver over et tolleri, eller få være skriver i Skiptvet og Spydeberg sogn,¹⁹⁰ mens tidligere skriver på Toten, Jacob Hansen, ba om skattelette på sin gård ut hans og hans hustrus livstid.¹⁹¹

3.4.4 Fogder

Det kom til sammen inn seks supplikker fra sittende eller tidligere fogder. Fire av supplikkene omhandlet rettslige spørsmål. Jens Poulsens supplikk var skrevet som tilsvarende på en klage over ham fra sogneprest Engelbret Mathiesenn. Han ba om å få se klagen og erklære seg om denne.¹⁹² Jens Madsen, fogd i Gudbrandsdaler, sendte inn to supplikker. Han supplikerte om hvordan det var blitt kjent over hele landet at han skal ha utelatt en stor sum penger av kronens jordebok. Madsen ba om å få forbli ved sin stilling, og bedyret at han ville betale hva han var skyldig. I hans andre supplikk var han blitt suspendert fra sitt fogdeembete. Igjen ba han om å forbli ved sin stilling, bedyret sin uskyld og ba om å få føre sin sak mot allmuen i

¹⁸⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 9, 61-63, 192

¹⁸⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 61-63

¹⁸⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 185

¹⁹⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 9-10

¹⁹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 110

¹⁹² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 47

retten.¹⁹³ Madsen ble i 1661 midlertidig suspendert fra sin stilling, men ble i 1662 frikjent på grunn av mektige allierte i embetsverket.¹⁹⁴

Også Hans Rasmussen, tidligere fogd i Romerike og Hallingdal, supplikerte om en sak hvor han var blitt skyldig en del penger på sitt regnskap. Derfor var han blitt fratatt alt han eide av sine kreditorer: Sagtømmer, bolig, hans kveg, formue, korn, ja til og med "(...) vinduerne och dørrerne i hans gaard." Men han hadde blitt nektet å få vite hvor mye han hadde betalt eller hvor mye som var igjen av gjelden hans. Han klaget også over hvordan han mente han var blitt gjort urett i en annen sak mot en kreditor i Christiania, hvor byfogden hadde drevet med "(...) ophold och forvending."¹⁹⁵

Claus Bastiansen, tidligere fogd i Nedre Romerike, sendte inn to supplikker hvor han ba om bekreftelse på gamle og søkte om nye privilegier. Han ba om bekreftelse på to gårder som skulle være fri for skatt og andre byrder, og ba videre om at dette også skulle gjelde to bekkesager som lå under gårdene på hans og hans hustrus livstid. I sin andre supplikk ba Bastiansen om å bli bevilget Sørums kirke og underliggende anneks' tiende mot å holde kirkene i god stand.¹⁹⁶

3.4.5 Andre embetsmenn

Som nevnt kom det inn fire supplikker fra folk med andre embeter i Akershus len. Den ene kollektive supplikken ble sendt inn fra tollere i Moss og Fredrikstad. De klaget over hvordan de ble tynget med innkvartering i fredstid, enda de ifølge recessen og tollordinansen skulle være fri slikt. Videre klaget de over hvordan de også lå "(...) udj en alfahrevey och maa tage jmoed den reysende øffrighed och andre, iche till ringe besuerihg", noe de ba om måtte bli godtgjort ved recessen og tollordinansen.¹⁹⁷

Kapellan Didrik Muus i Ringsaker skrev om en konflikt mellom ham og allmuen. Han skrev at allmuen var blitt overtalt til å be om å få Alff Pedersen som ny kapellan. Han ba om at to navngitte prester måtte bli forhørt i saken, "(...) till videre vnderdanigst opliusningh."¹⁹⁸

Hans Eggertsen, borgermester i Christiania, stod som avsender av én supplikk. Først ba han om å få nyte samme friheter som kongens andre forpaktere, ettersom han var forundt Buskerud gård og sager i Modum. Deretter ba han om kongelig resolusjon på sju andre poster,

¹⁹³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 138-139, 153

¹⁹⁴ Lunden, Kåre 1971, «Utgangen på "Den Gudbrandsdalske sak" i 1660-åra.», *Historisk Tidsskrift* (50): 423-428

¹⁹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 157-158

¹⁹⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 41-42, 42

¹⁹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 21

¹⁹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 71-72

blant annet om at allmuen i Sigdal og Modum skulle holde broene ved like, at allmuen i Sigdal, Hallingdal, Modum, Ringerike og Hadeland måtte holde seks av kongens kjørehester om vinteren med fôr, at det skulle bli ordnet et hengsel over elven slik at man kunne berge opp tømmer, at bøndene ved hans verk skulle bli spart for utskriving og skatt, og at tienden av Modum og Sigdal prestegjeld skulle tilfalle verket.¹⁹⁹

Ove Bjelke, norsk kansler og stattholder Iver Krabbes fetter, supplikerte stattholderen på vegne av Peder Ekre, tidligere lensmann på Dovre. Han var blitt fratatt tre supplikker som han ikke fikk levert tilbake av fogden på stedet. Bjelke forklarte at han skrev for denne mannen fordi det var Ekres far som hadde slått Georgium Sinchelar og hans skotske hær som ville gjennom Gudbrandsdalen, og ba Krabbe om å hjelpe ham.²⁰⁰

3.5 Avslutning

De kollektive bondesupplikkene viser at bøndene i Norge kjente skattepresset, som hadde blitt høynet kraftig under krigen. Innkvarteringen og utrustningen av soldater som ble pålagt bøndene, hvilte i tillegg tungt på flere bygder og bønder. Skyssplikten var en annen årsak til klager, både i Akershus og Bergenhus len. Den var også en kilde til splittelse mellom bøndene og kongens tjenestemenn. Ellers var det mange klager på jordeierne, da særlig når det kom til førsteårsbyggesel og tredjeårstake som bøndene mente var satt for høyt, og flere klager over at bøndene måtte fogden foræring.

Både individuelt men særlig kollektivt brukte bøndene supplikkinstitusjonen til å klage på kongens lokale tjenestemenn. Sakene bøndene tok opp både kollektivt og individuelt sprang som vi har sett ofte ut av velkjente motsetninger mellom bønder og kongens representanter i bygdene. Enten sprang klagene ut som motstand mot økonomiske og militære ytelser, som av bøndene ble oppfattet som urimelige eller uberettigete, eller de klaget over embetsmenns overtredelse av sine embeter. Bøndene uttrykte for eksempel mistro til innkrevingen av skatter og avgifter, fordi de skrev de var usikre om hvorvidt fogden virkelig opptrådte på kongens vegne. Derfor ba de i flere tilfeller om å få se skattebrev. I tillegg kom det inn flere klager over embetsmenn som hadde utøvd vold mot allmuen. At embetsmenn opptrådte voldelig står i sterk kontrast til Erviks funn blant supplikantene fra Bergenhus len. Også her ytret bøndene sterk misnøye med embetsmenn, men klagene avgrenset seg til økonomiske forhold. Det var aldri snakk om fysiske overgrep.²⁰¹ Imidlertid var ikke forholdet

¹⁹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 173-174

²⁰⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 147-148

²⁰¹ Ervik 2000: 47

like konfliktfylt over i hele lenet, og konfliktene varierte fra de omfattende kollektive klagene over Tobias Sørensen, til enkeltsaker som gjaldt forholdet mellom fogden og hans leilendinger.

Til sammen sendte kvinner inn 23 supplikker. Nesten halvparten ble sendt inn av presteenker, men det viser at også kvinnene hadde mulighet til å nå fram. Mens presteenkene på mange måter benyttet seg av supplikkinstitusjonen som sogneprestene, lignet også de øvrige kvinnenenes supplikker som nevnt mennenes. De skrev om økonomiske forhold, om eiendomssaker og utskrivning, eller klaget over embetsmenn.

Embetsmennene ser ut til å ha benyttet seg av supplikkinstitusjonen på en annen måte enn bøndene. Mens bøndene i hovedsak brukte supplikkene til å ytre misnøye med kongens tjenestemenn og klage over høye skatter, skyssferd og lignende, benyttet embetsmennene institusjonen mer som en søknadsinstans. Enda de også brukte supplikkene til klager og ta opp rettslige spørsmål, søkte de i større grad enn bøndene om bekreftelse på gamle og om nye privilegier, om nye embeter, om høyere lønn og om skattefrihet.

I neste kapittel vil jeg ta for meg argumentene bøndene og embetsmennene brukte for å få størst mulig gjennomslagskraft i sine saker. I kapittel 8 vil jeg se på hva slags svar supplikantene fikk.

Kapittel 4

Argumentasjonen i supplikkene fra Akershus len

4.0 Innledning

Materialet for min gjennomgang av argumentasjonen til embetsmennene og bøndene fra Akershus len, er som nevnt i innledningen i hovedsak ekstrakter av supplikkene som ble sendt inn. Få av supplikkene er gjengitt i fullstendig form. Ting kan derfor være utelatt, og vi blir presentert for et utdrag av hva skriveren som har sammenfattet ekstraktene fant relevant.

I det følgende kapittelet vil jeg undersøke hvilken type argumentasjon som er bevart i ekstraktene av embetsmennenes og bøndenes supplikker fra Akershus len. Argumentasjon vil bli definert som måter å fremheve sin sak på. Videre vil jeg sammenligne mine funn med Erviks funn for Bergenhus, med utgangspunkt i å belyse forholdet mellom bønder og embetsmenn, og forholdet mellom supplikantene og styresmakt. Jeg vil bruke samme inndeling av supplikantene som i kapittel 3: Først vil jeg undersøke argumentasjonen og i de kollektive bondesupplikkene, så de individuelle, og til slutt i embetsmannssupplikkene. Ettersom særlig de kollektive supplikkene ofte bestod av mer enn ett punkt, samsvarer ikke frekvensen av argumenter med antall supplikker.

4.1 Argumentasjonen i de kollektive bondesupplikkene

Til sammen ble det sendt inn 83 kollektive supplikker fra Akershus len. Tre supplikker er gjengitt i full form, ellers er supplikkene gjengitt som ekstrakter.

Tabell 4.1 Argumenter i de kollektive bondessupplikkene fra Akershus len	
Type argumentasjon	Frekvens
Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	53
Henviste til lov og rett	33
- kongebrev/stattholderbestemmelse	(12)
- loven/recessen	(9)
- gitte friheter/privilegier	(8)
- tidligere tider	(5)
Henviste til levekår (armod, krigsskader o.l.)	28
Sammenligning	19
Embetsmenns/landeieres vanskjøtsel/misbruk av sitt embete	19
Trolydige undersåtter	7
Andre	7

() = undergrupper

4.1.1 Henviste til skatter/utgifter/andre byrder

En henvisning til skatter, andre utgifter og/eller byrder vil i hovedsak si at bøndene redegjorde for visse faktorer - som skatt, innkvartering eller andre byrder - for å få gjennomslag for sin sak. Som vi så i kapittel 3 kom det inn mange klager i de kollektive bondesupplikkene over høye skatter, diverse avgifter, innkvartering og skyssplikt. Supplikantene henviste enten generelt til sine utgifter eller spesifiserte hva de hadde måttet betale. Disse redegjørelsene var så grunnlag for videre forespørsler og ble slik brukt som en del av argumentasjonen for å få medhold i bøndenes saker.

Formen på redegjørelsene varierte. Allmuen i Heggen og Frøland skrev simpelthen at de ”(...) haffuer vdgiffuen mange adtschillige schatter och paaleg sampt jndquartering (...)”,²⁰² mens bøndene i Gran og Jevnaker sendte inn en detaljert gjennomgang av sine utgifter etter 1657 for å illustrere at de var for høye.²⁰³ I tillegg ble det ofte understreket av bøndene hvor pliktoppfyllende man hadde vært til å betale sine skatter under krigen, samtidig som de lot det lyse igjennom at det hadde vært en hard tid og ført mange ut i fattigdom.

Som vi så i kapittel 3 gjaldt krigssaker i stor grad utgifter knyttet til innkvartering og utstyring av soldater. Flere henviste til slike utgifter. I hovedsak var henvisningene generelle, som bøndene i Hobøl som blant annet henviste til tap av hester under krigen som grunnlag for å be om skattelettelse.²⁰⁴

4.1.2 Henviste til lov og rett

I til sammen 33 supplikker viste avsenderene til lov og rett. Oftest ble det referert til kongebrev eller stattholderbestemmelser. Da allmuen i Råde og Svinndal argumenterte for å slippe å vedlikeholde bruer og veier i distriktet, viste de til et brev fra 1648 hvor stattholder Hannibal Sehested hadde fritatt dem for slikt pliktarbeid.²⁰⁵ Undersåttene fra Ringsaker viste til en resolusjon fra stattholderen om at fogden skulle gi igjen på deres skatter det de hadde lagt ut for innkvartering, noe fogden ikke rettet seg etter.²⁰⁶

I sju av sakene viste supplikantene til gamle friheter og privilegier for å få bekreftet disse. Bøndene i Follo viste til sitt privilegium om å få kjøpe varer på stranden om de i nødsfall ble tvunget til det,²⁰⁷ mens det ble brukt en nærmest forhandlende tone i supplikken

²⁰² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 11-12

²⁰³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 113-116

²⁰⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 16-17

²⁰⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 22

²⁰⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 68-69

²⁰⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 27

fra bøndene i Lier da de ba om å få bekreftet privilegier de var gitt i 1648, men som de nå ikke nøt:

Bønderne udj Lier andrager de arbeydspenge som *dennem* udj forrige tider bleffue paalagt och nu kreffuis forri, som de och gierne villdet och endnu gierne vill udgiffue, saafrembt de motte nyde den frihed som de nød anno 1648 effter opprettede contracht, nemlig adt verre frj for at vdshriffuis, soldatterhold, schydtzferd och ald andet arbeyde huoraff de nu jntedt nyder, medens vdstandet ald tyngte ligeved andre, som iche med arbeydtzpenge ere belagde.²⁰⁸

I fem av supplikkene refererte bøndene til hvordan ting hadde vært i tidligere tider for å vise at det fremdeles burde være slik. Bønder og ukedagstjenere i Aker fogderi argumenterte med at de burde betale halv skatt og at deres drenger burde være fri for utskrivning som følge av deres daglige byrder ved slottet, slik de hadde vært i tidligere tider.²⁰⁹

4.1.3 Levekår

I tillegg til å bruke et ydmykt språk, var det vanlig å fortelle om sine levekår. I alt 28 av de kollektive bondesupplikkene viste supplikantene til at de alt gikk i armod eller ville drevet fra sine gårder dersom de ikke ble spart for visse byrder. I to supplikker understreket bøndene på Jeløy gjentatte ganger at de var fattige folk som ”(...) nødis att quitere gaardene (...)” sine fordi de ikke fikk nyte en forordning av 1648 om skyssferd og utrusting av soldater, som de hadde henvist til i en tidligere supplikk.²¹⁰

Flere bønder skildret også hvordan de var rammet av fattigdom og nød som følge av misvekst, flom eller frost og kulde, og ba på grunnlag av dette om at deres byrder måtte lettes. Bøndene i Hof, Grue, Vinger, Odalen, Østerdalen, Aurdal, Slidre, Vang, Lom, Hemsedal, Sigdal og på Dovre klaget alle over hvordan flom eller frost og kulde hadde ført til misvekst eller ødelagt avlinger, og ba om lettelser i skatter og avgifter.²¹¹ Allmuen i Vang og bøndene i Lom skrev at de som følge av krigsbyrder, kulde og frost nå gikk i armod og var tvunget til å spise furubark og mark.²¹²

I sakene angående skogfinner beskrev bøndene hvordan de var skadelidende av å ha finnene boende i sitt område. Bøndene i Grue skrev for eksempel om hvordan en finne der i bygda hadde ødelagt deres avlinger, hugget i deres skoger og skadet deres dyr, og ba derfor

²⁰⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 188-189

²⁰⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 37-38

²¹⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 23-26

²¹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 97-98, 99-100, 100-101, 101-106, 129-130, 150-151, 152, 167-168, 176

²¹² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 79-80, 152-153

om at det måtte sendes en skriftlig befaling til fogden der om at finnen måtte utvises.²¹³ Bøndene i Østerdalen skrev at skogfinnene ”(...) paa vorris skouge jnduelder och diurene med videre fugell och fisch i yderste maade ødelegge, huilche os fattige folch ellers som aff formaals tider kunde komme till vnderholdes behielpning och derfoaare er saadant os till schade och affbrech.”²¹⁴

4.1.4 Sammenligning

I 19 av de kollektive bondesupplikkene sammenlignet bøndene sine kår med andre. De skrev at de mer enn, lik som eller fremfor andre hadde betalt skatter eller blitt tynget med innkvartering, og forsøkte slik enten å få nyte samme privilegier som bøndene de sammenlignet seg med, eller få slippe unna visse byrder. Allmuen på Jeløy argumenterte i sin supplikk for at de burde slippe den store innkvarteringen uten betaling eller motytelse som de var pålagt av fogden i Moss, fordi andre bønder i deres omegn ikke var pålagt slike byrder.²¹⁵ Bøndene i Ringsaker ba om å få bevilget samme privilegier som bøndene i Eiker og Lier til å kjøpe salt og fisk i Bragernes.²¹⁶ Også allmuen i Modum henviste til bøndene i Eiker og Lier da de ba handelsrettigheter.²¹⁷

4.1.5 Embetmenns eller landeieres vanskjøtsel/misbruk av embete/posisjon

I 19 av skrivene viste bøndene til embetmenns eller landeieres vanskjøtsel eller misbruk av sitt embete. Motivet for slike klager varierte som vi så i kapittel 3 fra å få igjen penger til å få embetsmenn avsatt. For eksempel var en vanlig klagesak at kongens tjenestemenn innkrevde for høye avgifter på blant annet arveskifter, ved begravelser, ved fødsler eller ved bryllup. Blant annet bøndene i Ullensaker, Nannestad og Nes klaget over det de mente var for høy førsteårsbyggesel og tredjeårstake, og argumenterte for lavere skatt ved å vise til at deres leieavgifter var urimelig høye og at landeierene kun søkte mest mulig profit.²¹⁸ Bøndene i Nes, Vang, Løten, Biri, Vardal og i Nordre Gudbrandsdalen skrev også om hvordan fogden krevde foræring, en ulovlig ekstraavgift, ved levering av skatter eller for ikke å utskrive dem eller deres sønner.²¹⁹ Slik foræring vekket tydelig forargelse blant bøndene, og det at det ble

²¹³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 98

²¹⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 102

²¹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 23-26

²¹⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 68-69

²¹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 179-182

²¹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 50-51, 54, 57-58

²¹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 57-58, 74-79, 82-86, 123-125, 135-138

gjort et poeng av i bøndenes ekstrakter kan tyde på at myndighetenes ønsket å rydde opp i slike ulovelige innkrevninger.

I flere av supplikkene eksemplifiserte bøndene hvordan embetsmennene vanskjøttet sine embeter. Bøndene i Vang skrev blant annet at fogden og skriveren, som i feidetid skulle vært kaptein og løytnant for allmuen, ikke kom til dem før de skulle marsjere tilbake. Og de var da fulle og i usømmelig stand, så dersom fienden hadde kommet hadde det vært til stor elendighet og fare.²²⁰ Bøndene i Løtens supplikerte om hvordan samme fogd, Tobias Sørensen, vanskjøttet sitt embete på tinget, at han aldri kom i rett tid, og at når han kom var han ofte full og sov ved bordet til langt ut på natten.²²¹

Som nevnt klaget bøndene i flere supplikker over voldelige fogder. Bøndene i Løten sogn klaget over fogden Tobias Sørensens voldelige atferd, og skrev at ”Naar deris landschuld eller anden kongelig rettigheder schall ydis, opholdis de aff fougden och bortvises med ond bescheed, hug och slag, naar de iche haffuer saa meget erschmad eller anden foræhring med sig som hannom got siuffnis.”²²² Også bøndene i Stange, Romedal og Vang fortalte om Tobias Sørensens ”(...) druckenschab, vbarmhiertighed och haardhed paa tinge.”²²³

4.1.6 Trolydige undersåtter

I sju av de kollektive supplikkene viste avsenderne til at de var kongens trolydige undersåtter. Naturlig nok var det viktig å vise og uttrykke lydighet og troskap i supplikkene. Her er det viktig å understreke at mørketallene kan være store. Om man sammenligner de fullt gjengitte supplikkene med ekstraktene, ser man at slike fraser ofte ble utelatt, men at de like fullt var en vanelig del av supplikkformen.

Enkelte supplikker ble innledet med å understreke at avsenderne var kongens bønder. Allmuen i Heggen og Frøland skrev at ”Nogle av Kong, Mays. bønder och allmue (...)”,²²⁴ mens bønder i Østerdalen skrev de var ”(...) landsens tro vndersaatter” og hans ”(...) aandelige och trohiertige bøunner (...)”.²²⁵ Bøndene på Jeløy avsluttet sin supplikk med å skrive:

²²⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 74-79

²²¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 82-86

²²² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 82

²²³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 74-79, 91-92

²²⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 12; Med forbehold om at det fantes lite kron- og kirkegods, mens en god del odels- og pantegos i fogderiet, jf. Bjørkvik og Holmsen 1972: 87-88

²²⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 104-105

(...) aller vnderdanigste och ydmygeligste forhaaber vorris stoermegtige och allernaadigste herre och koning paa denne vorris vnderdanig suplication jt naadigt och mildt sua raff høygh kongl. betenchende, gunst och naade, till vorris frællse och gauffn maatte erlange. Vj erre Hans naaddis forpligtede till ald lyddige troeschab och pligtschyldige vnderdanighed.²²⁶

4.1.7 Andre

I flere av supplikkene benyttet bøndene seg av argumentasjon som ikke faller inn under de kategoriene jeg har brukt. Jeg vil gå igjennom de jeg har funnet mest interessante for å vise noe av spennet i typen argumentasjon som ble benyttet.

Bøndene i Østerdalen argumenterte i ti punkter om i hovedsak lokale forhold som de ønsket forbedret. I ett av punktene klager de som nevnt i kapittel 3 over hvordan svensker ødela jakten deres fordi de har lov til å skyte vilt i en lengre periode enn de norske bøndene. For å få myndighetenes godkjennelse til å forlenge sin jaktperiode og få bekreftelse på et kongebrev som ble bevilget dem av herredagen i Bergen, argumenterte de med at "(...) denne vorris andragt naadigst maate betenches, effterdj een stoer deell aff os vorres skouges brug er till dend beste behielpning, baade vorres rettighed till affbetald jmoed øffrigheden, saauell och till vorres fattige føderaad och ophold."²²⁷ Underforstått at om myndighetene ikke innvilget deres søknad kunne det få konsekvenser for deres evne til å betale skatter og avgifter noe som ikke var av interesse for noen av partene.

To av de kollektive supplikkene ble skrevet av bondelensmenn. I begge skrivene argumenterte de for å bli gitt noe lønn av allmuen med å vise til sine embeters byrder.²²⁸ I to skriv argumenterte også bønder med egen uforstand. Tre menn fra Svinndal ba om å slippe straff for at de "(...) aff vforstand (...)" hadde hjulpet en fange ut av jernet slik at han hadde rømt,²²⁹ mens bønder og allmue i Ringebu skrev at de hadde vært "(...) saa vforstandig och thaabelig (...)" når de var blitt spurt om å få kjøpe kirkens tiende at de hadde avslått tilbudet, men at at de nå angret seg.²³⁰

I fire av supplikkene refererte bøndene til påskrevne vitnesbyrd. Bøndene i Høland sendte ved en supplikk med svar fra oberst Hans Jacob Schiørds for å fortelle om deres slette

²²⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 25

²²⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 101-106

²²⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 60, 122

²²⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 22-23

²³⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 142-144

vilkår og armod,²³¹ mens bønder og allmue i Odalen hadde lagt ved kommissærens vitnemål på deres slette vilkår.²³²

4.2 Argumentene i de individuelle bondesupplikkene

Som nevnt har jeg i alt telt med 101 individuelle bondesupplikker fra Akershus len. De 13 individuelle bondesupplikkene som hadde kvinnelige avsendere vil bli gjennomgått senere i kapittelet, så tallene under er på bakgrunn av de resterende 88 individuelle bondeskrivene.

() = undergrupper

Tabell 4.2.0 Argumenter i de individuelle bondesupplikkene fra Akershus len	
Type argumentasjon	Frekvens
Embetsmenns/landeieres vanskjøtsel/misbruk av sitt embete	29
Levekår	27
Henviste til lov og rett	22
- imot lov og rett/foruten lov og dom	(11)
- kongebrev/stattholderbestemmelse	(7)
- til vedlagt bevilgning/erklæring/dom	(4)
Odel/hevd	13
Lang/tro tjeneste	11
Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	9
Sammenligning	4
Andre	3

4.2.1 Embetsmenns/ landeieres vanskjøtsel/ misbruk av sitt embete/posisjon

Som vi alt har sett klaget mange bønder i de kollektive supplikkene over sine lokale embetsmenn. Også mange av de individuelle klagenes gjaldt embetsmenns eller landeieres vanskjøtsel eller misbruk av sitt embete. Slike embetsmannsklager hadde en rimelig fast form. Først utredet supplikanten sin sak mot den kongelige tjenestemannen. For eksempel forklarte man hvordan fogden eller presten hadde gjort avsenderen urett, som å ha tatt for høye avgifter, eller i de mer alvorlige tilfellene hvordan man var drevet fra gården eller blitt utsatt for voldelige overgrep. Så kom avsenderen med sine ønsker, som å fremdeles få besitte gården, fritak fra tiltaler og lignende, og man ba om å bli hjulpet til rette.

Om man argumenterte for at det ble innkrevd for høye avgifter eller foræring, ble disse gjerne spesifisert i supplikken. Jon Knutsen argumenterte for sin sak gjennom å gjengi i detalj hvor mye hans jordeier, Nils Larsen, hadde tatt i for høye avgifter, og hvor mye både fogden og skriveren hadde tatt for mye på hans brors skifte.²³³ Om fogden var voldelig ble dette også

²³¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 49

²³² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 99-100

²³³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 17-18

fremhevet. Eiliv Bø i Gausdal skrev at han og hans moder var enkle folk som ikke søkte trette, men at Christen Nilsen Lunde som hadde pantet til seg noe av hans odelsgård, nå trengte seg på han og hans mor og ødela dører og vinduer.. Han ba om å skjermes fra slik oppførsel.²³⁴

4.2.2 Levekår

Også i de individuelle bondesupplikkene ble det, som i de kollektive supplikkene, ofte referert til supplikantenes fattigslige kår. Siver Kyrkjebøen i Hemsedal ba om at hans gård måtte takseres på nytt fordi det hadde gått et feltskred som hadde tatt bort en stor del av hans jord og eng i tillegg til at frost og kulde hadde ført til stor skade på hans korn.²³⁵ Peder Hellesen på Sørums i Lier ba om det samme.²³⁶ Hans Simensen Finnsrud ba om og få opphevet en leiermålsdom over Oluf Olluffsens og Jøran Olluffsdatter, hans stedatter, og ba om at de skulle få gifte seg og få bli ved sin gård for at de ikke skulle gå i armod.²³⁷

At krigsskader og supplikantenes fattige kår ble videreformidlet i ekstraktene tyder på at slikt hadde klangbunn. Som Helge Glomsrud som supplikerte om hvordan han var blitt plyndret av fienden. Han hadde mistet alt han hadde, og at han derfor ikke kunne betale skattene som nå ble krevd av ham.²³⁸ Soldat Jørgen Ingebretsen fortalte om sine elendige kår etter at han i tjenesten var blitt overfalt av fienden. Han hadde mistet en hånd og fått hugg i hodet slik at han lå ute en hel vinternatt noe som førte til at hans tær frøs av. Han ba om noe som kunne underholde ham livet ut.²³⁹ Engebret Eriksen fortalte om hvordan fogdens tjener hadde lemlestet ham i hans eget hus, og at han derfor var vanfør resten av livet. Siden tjeneren var stukket av ba han om at fogden måtte stå til rette for ugjerningen.²⁴⁰

4.2.3 Henviste til lov og rett

I noe mindre grad enn i de kollektive supplikkene ble det henvist til lov og rett. Det vanligste var å henvise generelt til at noe var imot lov og rett, som Oluf Bilden i Gran som klaget over at fogden hadde uten lov og dom fratatt ham en plass hadde fått leie og hadde bygselseddel og hjemfallsbrev på. Han argumenterte for at en slik handling var ulovlig og ba om å få igjen plassen.²⁴¹

²³⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 141

²³⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 169-170

²³⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 188

²³⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 18

²³⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 15

²³⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 142

²⁴⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 87

²⁴¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 112

I sju av supplikkene refererte avsenderene til tidligere kongebrev eller stattholderbestemmelser. For eksempel klaget Jens Christoffersen over fogden i Modum og Sigdals kjøp og salg av tømmer. Christoffersen argumenterte med at dette både var imot kongelige privilegier, at det fordervet både handelen for bønder og borgere på Bragernes og førte bonden i gjeld og armod.²⁴²

I fire av supplikkene ble det henvist til en vedlagt bevilgning, erklæring eller dom for å gi saken større gjennomslagskraft. Oluf Guriby skrev han skal ha blitt taksert for høyt i leidangskatt. Han hadde fått både fogden og en oberst til å erklære seg om saken.²⁴³

4.2.4 Odel eller hevd

I 13 av supplikkene henviste supplikantene til odel, eller til hvordan en gård i lengre tid hadde hørt til slekten eller vært dyrket av bonden. Ofte ble det også henvist til hevd og odelsrett i eiendomstvister mellom supplikanter og embetsmenn. For eksempel henviste Niels og Trygg Paulsøn til sitt odelsbrev og klaget over fogden David Sinchler som hadde fratatt dem deres gård. De ba om å få beholde gården siden de hadde både odelsrett og kunne betale bygsel.²⁴⁴

4.2.5 Lang, tro tjeneste

Elleve supplikanter henviste til sin lange og tro tjeneste soldattjeneste. For eksempel viste Mogens Halvorsen til sin sju år lange soldattjeneste som han hadde hatt mens han samtidig betalte skatt, noe som hadde ført ham i armod.²⁴⁵

4.2.6 Henviste til skatter, utgifter og/eller andre byrder

I langt mindre grad enn i de kollektive bondesupplikkene henviste avsenderene av de individuelle bondesupplikkene til skatter, utgifter og andre byrder. Dette hang naturlig sammen med hvilke saker supplikantene fremmet. Som vi så i kapittel 3 brukte bøndene de kollektive i mye større grad enn de individuelle supplikkene til å fremme ønske om reduserte skatter.

4.2.7 Sammenligning

Bare fire av de individuelle bondesupplikkene sammenlignet sine kår med andre bønders. For eksempel ba postbonden Iver Oppdal i Vang om at han og hans nabo måtte få samme

²⁴² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 174

²⁴³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 39-40

²⁴⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 182-183

²⁴⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 32-33

skattefritak som to postbønder nordafjells på grunn av det store arbeidet de gjorde med å bære postsekkene over fjellet og i bygda.²⁴⁶

4.2.8 Andre

Det kom inn fire supplikker fra gjestgivere i Akershus len. Tre av dem skrev at de, mot visse friheter, kom til å skjøtte sine oppgaver bedre og bedre ta imot tilreisende.²⁴⁷ For eksempel klaget Christoffer Biertnees, gjestgiver i Nittedal, over at han ikke nøt noen friheter slik som andre gjestgivere gjorde. Derfor ba han om skattelettelse og fritak for skyssplikt mot at han ”(...) tilforpligter samme gastgiffuerj att vedligeholde vpaaklagelig, oc vid natt oc dag hereffter som hidindtill at verre bereed dennd reisende oc fremmede att forsiune med huus, seng, spisse och dislige.”²⁴⁸

4.2.9 De kvinnelige supplikantene

Tabell 4.2.1 Argumenter i de kvinnelige supplikantenes supplikker	
Type argumentasjon	Frekvens
Henviste til levekår, armod o.l.	6
Embetmenns misbruk eller vanskjøtsel av sitt embete	4
Refererte til lov og rett	2
- imot lov og rett, foruten lov og dom	(1)
- til kongebrev/stattholderbestemmelse	(1)
Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	1
Gård ligget lang tid i familien/odel	1
Sammenligning	1
Andre	2

() = undergrupper

Det mest iøynefallende med kvinnenenes individuelle supplikker var, som med deres saker, i hvor stor grad de lignet de andre individuelle bondesupplikkene. At de i større grad enn de andre individuelle supplikantene viste til armod og levekår hang mer sammen med typen saker kvinnene supplikerte om, enn avsenderen av skrivene. For eksempel supplikerte Bodil Christendatter i Fåberg om hvordan hennes mann var blitt slått ihjel og at de hadde måttet flykte siden det var drapsmannens gård de bodde på, og han hadde voksne barn. Hun ba om å få drapsmannens gård for å brødfø henne og hennes små barn.²⁴⁹

Fire kvinner skrev om embetmenns misbruk av sine embeter. Karen Nilsdatter fortalte kanskje om det groveste overgrepet av embetsmenn i noen av supplikkene. Hun ba om at

²⁴⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 130

²⁴⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 44-45, 56-57, 186-187

²⁴⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 45

²⁴⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 139

fogden Jacob Luht måtte stå til rette for å ha ”(...) ladet hinde uden schyllid och brøede legge i jern och bortført till lensmanden fra hendis siuge mand och smaa børn (...)”, fordi hennes syke mann ikke hadde kunnet svare på en stevning. Da hennes mann hadde fått vite om dette, ”(...) kom hand i sin suagthed till hende, hour hand da bleff spendt i jern till hende och bolt om beenene i langsommelig thid, endoch slagen blaa och blodig i fengselet.” Saken skal så ha blitt oppholdt, og i mellomtiden kom forrige fogd, Nils Bentsen, på besøk og bakbandt hennes mann og fratok dem 9 tønner rug uten lov og dom. Siden tok han både børs, krutthorn og øks”(...) och giffuer till vndschyldning och siger att hendis mand haffuer trued dem, huilchet alldrig var tengt.” Elendigheten stoppet ikke der. Da hun siden gikk til sorenskriveren for å spørre seg til råds skal han ha tatt ”(...) et spandschrør och kjørde hende, som var groffsuanger, paa dørren.” Neste dag ble hennes mann igjen fengslet ”(...) ved hender och føeder i sex vger.”²⁵⁰ Hun ba om at embetsmennene måtte holdes ansvarlig for sine ugjerninger ved lov og dom.

Under andre argumenter supplikerte blant annet Barbara Halvorsdatter i Lier på sin sønns vegne, og ba om at han skulle komme hjem fra militærtjeneste ”(...) till hendis gaards aufflings och brugs fortsettelse.”²⁵¹ Ellers kom det inn en supplikk som godt illustrerer hvordan kvinnene kunne opptre meget selvstendig. Marta Halvorsdatter Tømmerhol på Toten klaget over hvordan hennes mann, Olle Tømmerhol, hadde gitt sin sønn, hennes stesønn, halve gården i førsteårsbygsel uten at hun hadde fått vite noe. Hun uttrykte bekymring for hvordan det skulle gå med henne om hun overlevde sin mann, og ba om at stesønnen måtte levere tilbake sin førsteårsbygsel og at hun og hennes mann skulle få besitte gården så lenge de skattet av den.²⁵²

4.3 Argumentene i embetsmennenes supplikker fra Akershus len

Som nevnt kom det totalt inn 43 embetsmannssupplikker fra Akershus len. Sogneprester sendte inn 16 supplikker, presteenkene elleve supplikker, sorenskrivere seks supplikker og fogder seks supplikker. I tillegg kom det inn fire supplikker fra andre embetsmenn: Fra borgermester Hans Eggertsen, fra rikskansler Ove Bjelke, fra en kapellan og fra tollere i Moss.

²⁵⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 158-159

²⁵¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 187-188

²⁵² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 120-121

4.3.1 Prester og kapellan

Det ble sendt inn 13 supplikker fra sittende sogneprester, tre fra tidligere sogneprester og én fra en kapellan. Fem prester refererte til levekår. Tre ba om hjelp på grunn av alderdom, mens Brede Hammer klaget over at alt var dyrere der han nå bodde,²⁵³ og Rasmus Nielsen på Nesodden skrev om hvor lite han fikk av kallet.²⁵⁴

Tabell 4.3.1 Argumenter i prestenes supplikker fra Akershus len	
Type argumentasjon	Frekvens
Henviste til levekår, armod o.l.	5
Henviste til lov og rett	4
- kongebrev/stattholderbestemmelse	(3)
- loven	(1)
Embetsmenns/landeieres vanskjøtsel/misbruk av sitt embete	3
Lang/tro tjeneste	3
Sammenligning	2
Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	2
Andre	3

() = undergrupper

Som vi så i kapittel 3 brukte flere prester supplikkinstitusjonen til å få bekreftet gamle eller søke om nye privilegier. De var ikke bare interessert i å få bekreftet sine privilegium på egne vegne, men ba også om at de måtte gjelde for deres koner og barn. Fire ganger refererte de til lov og rett. For eksempel henviste Brede Hammer, sogneprest i Aker, til tidligere privilegier angående noe jordegods han hadde mottatt goder fra i Båhuslen. Ettersom han hadde mistet dette under krigen ba han om noe annet som kunne livnære ham i stedet.²⁵⁵ Sognepresten på Nesodden Rasmus Nielsen henviste til sin forgjengers privilegier og stillingsbrev da han søkte om å få de samme lønnsprivilegiene, i tillegg til kongens og kronens del av tienden fra prestegjeldet.²⁵⁶

Også sogneprestene refererte til sin lange tjenestetid når de argumenterte for sine saker. Sognepresten i Tynset refererte til sin tro tjeneste ved Kvikne kobberverk i Østerdalen da han ba om bekreftelse på to kongebrev fra kong Krisian 4.²⁵⁷

I tre av supplikkene anga også sogneprestene andre embetsmenn. For eksempel la sognepresten i Aurskog, Engelbret Madsen blant annet ut om hvordan fogden Jens Poullsenn hadde latt hugge i kongens skoger og allmenninger. I tillegg fortalte han at sorenskriveren i Høland prestegjeld "(...) handler sig imoed allmuen paa arffueschiffte."²⁵⁸

²⁵³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 39

²⁵⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 30

²⁵⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 39

²⁵⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 30

²⁵⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 108-109

²⁵⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 46-47

I kun to av skrivene redegjorde sogneprestene for innkvarteringer, utgifter og andre byrder i forbindelse med krigen. Isak Abrahamsen i Asker henviste til sin 29 år lange tjeneste, at han var skrøpelig på grunn av sin høye alder, den store innkvarteringen han hadde måttet tåle i forleden stridstid og de høye utgifter han hadde betalt i både freds- og stridstid, da han ba om en odelsgård i Asker sogn.²⁵⁹

De tre tidligere sogneprestene som supplikkerte skilte seg ikke fra de andre geistlige i deres argumentasjonsform. Hermann Hanssen Ringius, tidligere sogneprest i Nes, argumenterte for fritak fra kongelige tyngsler eller for å få en ekstrainntekt, og viste til sin lange tjenestetid og høye alder.²⁶⁰ Tidligere sogneprest i Romedal, Christen Staffensen Bang, refererte både til sin høye alder og at han ellers ville gå i armod da han søkte om å unnes 10 tønner bygg fra hver hovedkirketiende mot at kirkene fikk en kopi av en katekisme han hadde bekostet og laget som følge av en kongelig bevilgning.²⁶¹ Samme Bang supplikkerte også angående en rekke rettsvister han hadde med flere embetsmenn, hvor han flere ganger refererte til at de hadde handlet imot lov og rett og beskrev hvordan flere misbrukte sine embeter.²⁶²

Under andre argumenter har jeg plassert Gunder Anderssen i Ås sin supplikk. Han argumenterte for at hans sønn skulle få hans prestekall etter ham fremfor noen andre ettersom han hadde lagt ned mye arbeid og penger i å oppfostre ham slik at han kunne betjene stillingen.²⁶³ Kapellanen i Ringsaker argumenterte mot hvordan han hadde blitt fradømt sitt kallsbrev ved å vise til sin lange tjeneste og at ingen noensinne hadde klaget over ham. I tillegg søkte han å sverte sine motstandere som oppsettige.²⁶⁴

4.3.2 Presteenker

Presteenker stod bak elleve supplikker. Innledningsvis redegjorde de for hvem deres avdøde mann var, så kom saken og ønskene deres. Igjen ser vi at argumentasjonstypen hang tett sammen med typen saker supplikantene ønsket å få medhold i.

I alt sju presteenker henviste til lov og rett. Enken etter sogneprest Erik Olsen viste til et kongebrev fra 1648 og ba om å få bekreftet sitt privilegium om skattefritak.²⁶⁵ Maren, enken etter Peder Frogn, supplikkerte også for å få bekreftet konglige privilegier. Hun ba i

²⁵⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 40-41

²⁶⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 67

²⁶¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 89-90

²⁶² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 90-91

²⁶³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 31-32

²⁶⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 72

²⁶⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 41

tillegg om at hennes sønn måtte få nyte samme privilegier fordi han hadde kommet hjem fra København for å bli hos henne i sin alderdom.²⁶⁶

Tabell 4.3.2 Argumenter i presteenkenes supplikker fra Akershus len	
Type argumentasjon	Frekvens
Henviste til lov og rett	7
- kontrakt	(2)
- kongebrev/stattholderbestemmelse	(2)
- imot lov og rett, foruten lov og dom	(2)
- privilegier	(1)
Henviste til levekår (armod, krigsskader o.l.)	6
Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	3
Embetsmenns/landeieres vanskjøtsel/misbruk av sitt embete	3
Odel/hevd	1
Sammenligning	1

() = undergrupper

To presteenker refererte til kontrakter som var inngått med deres ektemenns etterfølgere. De viste til kontraktenes innhold, og ba om at disse ble fulgt. Mette, enke etter Rasmus Hjort i Nes, viste til en slik kontrakt da hun ba om å bli utbetalt en del penger hun mente den nye presten skyldte henne. I tillegg refererte hun til en vedlagt, supplikk med stattholder Nils Trolles påtegning.²⁶⁷

I seks av skrivene redegjorde presteenkene for sine levekår og vanskelige livssituasjon. Abalone Hågensdatter supplikerte om hvordan den nye sognepresten søkte å frarøve henne en plass som lå til hennes gård, og nevnte to ganger sine ti faderløse barn.²⁶⁸ Aarsele Søffrendatter om hvordan hun hadde lidd stor skade som følge av oversvømmelsen i Glomma.²⁶⁹

Guri Olufsdatter sendte inn to supplikker. Hun klaget over hvordan en lang rekke embetsmenn hadde misbrukt sine embeter. Blant annet skrev hun om hvordan lagmannen i Opplandene hadde dømt henne fra sin gård, og argumenterte for sin sak ved å vise til at gården hadde vært hennes manns odel fra gammel tid, i tillegg til å vise til hvordan lagmannen nektet å utlevere dommen i lengre tid slik at hun ikke skulle kunne legge saken frem for herredagen.²⁷⁰

²⁶⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 36-37

²⁶⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 63-64

²⁶⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 139-140

²⁶⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 100

²⁷⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 127-128

4.3.3 Sorenskrivere, fogder og andre embetsmenn

Tabell 4.3.3 Argumenter i de de andre embetsmennenes supplikker fra Akershus len	
Type argumentasjon	Frekvens
Henviste til levekår (armod, krigsskader o.l.)	4
Henviste til lov og rett	4
- kongebrev/stattholderbestemmelse	(2)
- loven/recessen	(1)
- privilegier	(1)
Lang/tro tjeneste	3
Sammenligning	3
Embetsmenns/landeieres vanskjøtsel/misbruk av sitt embete	3
Henviste til skatter/utgifter/andre byrder	1
Andre	

() = undergrupper

Som nevnt i kapittel 3 stod fogder og tidligere fogder, sorenskrivere og tollere for i alt 13 supplikker. Fire av embetsmennene viste til sine levekår. Hans Rasmussen, tidligere fogd i Ringerike, supplikerte om en tvist mellom ham og en Christoffer Lang i Christiania som krevde ham for 300 riksdaler. I tillegg til å klage over hvordan byfogden oppholdt saken hans, fortalte han hvordan han satt med sju morløse barn i største armod.²⁷¹ Borgermester i Christiania, Hans Eggertsen, viste til bevilgede kongelige privilegier på to sager, og argumenterte for skattefordeler og annet for sitt verk ”(...) till verckets behielpning.”²⁷²

I tre av supplikkene viste embetsmennene til hvordan de hadde tjent kongen trolydig og i lengre tid. For eksempel ba sorenskriveren i Eiker kongen ta i betraktning hans lange tjenestetid da han ba om å få 1½ ort og ikke 1 ort av allmuen. Han henviste i tillegg til at dette var den samme lønn som hans forgjengere i embetet hadde fått.²⁷³

Å sammenligne sine kår med andre embetsmenn, var også et grep flere embetsmenn brukte. Tollerne i Fredrikstad og Moss argumenterte for høyere lønn og forbedrede kår ved blant annet å sammenligne seg med andre av kongens tjenere og tollere i Akershus len, hvor de mente at de hadde stått for større innkvartering enn disse.²⁷⁴ Tidligere sorenskriver på Toten Jacob Hansen klaget over hvordan han ikke hadde nytt noen frigård slik andre skrivere hadde da han var sorenskriver. I tillegg refererte han til sin lange, tro tjeneste og alderdoms svakhet da han ba om lindring i sine utgifter.²⁷⁵

Ellers kom det inn tre supplikker med argumenter som ikke lar seg plassere i noen av argumentasjonstypene. Sorenskriverene ved den opplandske lagstol argumenterte for en rekke

²⁷¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 157-158

²⁷² *Supplikker 1660-1662* Bind II: 173

²⁷³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 185

²⁷⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 21

²⁷⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 110

forbedringer angående sine embeter. De skrev at forslagene ville gjøre deres arbeid mer bekvemmelig, være kostnadsbesparende for staten og føre til færre tretter. I tillegg argumenterte de for høyere skriverlønninger siden de ikke kunne livnære seg av de 30-40 riksdalene de nå fikk.²⁷⁶ Tidligere fogd i Nedre Romerike Claus Bastiansen, sendte inn to supplikker. I tillegg til å vise til sin lange tro tjenestetid i begge supplikkene samt sin alderdom, ba han om å unnes Sørums hovedkirkes tiende med underliggende anneks mot å holde kirkene ved god hevd og i forsvarlig stand.²⁷⁷ Anders Hansen skrev at allmuen i hans skriveri Heggen og Frøland gikk i armod. Imidlertid ba han ikke om hjelp for de lidende, men søkte om å få et tolldistrikt eller bli skriver i Skiptvet og Spydeberg sogn fordi skriveren der ikke betjente stillingen selv, men brukte en fullmektig, og brukte bøndernes fattige kår og manglende betalingsevne for å be om en bedre stilling.²⁷⁸

4.4 Avslutning

Hva kan så argumentene som er bevart i supplikkeekstraktene fortelle om supplikantene fra Akershus len? Både bønders og embetsmenns ydmyke tone er bevart. Som Marcia Smith Blaine skriver, minnet dette både de som skrev dem og mottakerne på deres plass, deres sosiale rang.²⁷⁹

Mens bøndene kollektivt oftest viste til høye skatter og andre byrder fulgt av referanser til lov og rett og levekår, henviste bøndene individuelt oftest til embetsmenns misbruk og vanskjøtsel av sine embeter fulgt av deres fattige kår og henvisninger til lov og rett. Lik bøndene fra Bergenhus len, benyttet også bøndene fra Akershus len seg av sosiale sammenligner i en fjerdedel av sine kollektive supplikker.²⁸⁰ Bøndene har tydeligvis vært av den oppfatning at de skulle behandles likt av myndighetene. De mange sammenligningene illustrerer i tillegg kontakten som må ha funnet sted bygder imellom.

Fattige kår og henvisninger til lov og rett var også de mest brukte argumentene i embetsmennenes skriv. I tillegg henviste de ofte til sin lange og tro tjenestetid.

Supplikanter fra alle lag av befolkningen viste kjennskap til rettsvesen og rettspraksis. Avsenderne har tydeligvis vurdert det som viktig å henvise til loven for å få gjennomslag for sin sak. Også avsenderne av de kollektive og individuelle bondesupplikkene appellerte til myndighetenes rettsfølelse ved å skrive at de var gjort urett eller blitt fratatt eiendom mot lov

²⁷⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 61-62

²⁷⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 41-42

²⁷⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 9-10

²⁷⁹ Blaine 2001: 62-63

²⁸⁰ Ervik 2000: 52

og rett. Referansene var i hovedsak generelle, men det ble også referert til spesifikke resolusjoner og bestemmelser i flere supplikker.

Sogner skriver at analfabetismen blant bøndene var stor.²⁸¹ Ervik mener derfor henvisningene til lov, brev og recesser, kunne tyde på at bøndene hadde fått hjelp av sorenskrivere eller lagrettemenn til å sette opp sine supplikker.²⁸² Trolig har bøndene, særlig gjennom deltagelse på tinget, men også gjennom supplikskrivingen, blitt kjent med loven og rettspraksis. I tillegg viste de hyppige henvisningene til lov og rett at kjennskap til loven var viktig for supplikantene, såvel bønder som embetsmenn.

Forholdet mellom de ulike stendene blir best belyst gjennom bøndenes klager over embetsmenn. Kongens tjenestemenn nevner knapt bøndene i sine supplikker. Som vi har sett ut fra de omfattende klagene syntes forholdet å ha vært spent i flere distrikter, som i Gudbrandsdalen og området rundt Bragernes og Strømsø. Særlig spent var forholdet mellom bøndene og fogden.

I bondesupplikkene finner man også klager over borgerskapet. Allmuen i Modum klaget og over ”Dend stoere fortørnellse och forarellse som ved mange kroehus aff besoffuede quindhfolch holldis, huorved allmuen forföris”, og over ”Dend stoere misbrug aff borgere med lastførsell paa elffuen och borkiörning vnder predichen om söndagen begaais, huorveed meenigheden fra kirchen holldis, att det ved en förordning motte förbydis.”²⁸³ Bøndenes motiver for å klage slik over borgerne er noe av det jeg vil undersøke i neste kapittel, hvor jeg vil se på hvilke saker borgerne fra Christiania, Bragernes og Strømsø ønsket å legge frem for den nye arvekongen.

²⁸¹ Sogner 2005: 31-32

²⁸² Ervik 2000: 67

²⁸³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 180

Kapittel 5

Saker fra Christiania, Bragernes og Strømsø

5.0 Innledning

I det følgende kapittelet vil jeg se på hvilke grupper som stod bak supplikkene fra Christiania, Bragernes og Strømsø, og hvilke saker de ønsket å ta opp med kongen. Stod borgerskapet frem som en samlet stand, eller en fragmentert gruppe? Hva kan sakene fortelle om forholdet mellom borgerne i de to handelssentrene, og mellom borgerne og de andre samfunnsgruppene?

I perioden jeg tar for meg kom det inn 52 supplikker fra Christiania, Bragernes og Strømsø. Da omfatter supplikkbegrepet også brev og en memorial som ble skrevet i løpet av våren 1662, og som omhandlet kjøpstadprivilegiene for disse stedene. Fra Christiania ble det sendt inn 21 supplikker, mens det fra Bragernes og Strømsø kom inn 31 supplikker i denne perioden. 14 supplikker fra Bragernes og Strømsø, og to supplikker fra Christiania omhandlet i hovedsak striden om Bragernes skulle få kjøpstadsprivilegier.²⁸⁴ Disse vil bli nærmere behandlet i kapittel 7, Striden om Fredriksstrøm.

5.1 Hvem var supplikantene?

Fra Christiania, Bragernes og Strømsø var avsenderne i hovedsak borgere og strandsittere. Det kom ikke inn noen embetsmannssupplikker. Fra Bergen i årene 1660-1662 var det kun borgere, oftest kollektivt, som sendte inn supplikker. I hovedsak var avsenderne representanter for den økonomiske eliten i byen.²⁸⁵

Siden det ikke ble holdt noe manntall i byene på 1660-tallet, kjenner man ikke til det nøyaktige folketallet i hver enkelt by. Men ved å ta utgangspunkt i den store landkommisjonen som i 1661 satte en fast takst på alle byeieendommene, Knut Mykland kommet med en anydning til størrelsesorden på de norske byene. Bergen var den ubestridt største byen i Norge med mellom 8000 og 9000 mennesker, mens Mykland skriver det neppe bodde mer enn 4000 mennesker i Christiania rundt 1660.²⁸⁶

Både Christiania og Bergen bestod av alle typer sosiale grupper, fra fattigfolk, som tjenere, soldater og arbeider, til håndverkere og styrtrike byrådsmedlemmer. Borgerskapet var heller ikke noen enhetlig gruppe, og var preget av store økonomiske forskjeller. Ellers kan

²⁸⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: Nr. 53, 54, 58, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88 og 89

²⁸⁵ Ervik 2000: 75-76

²⁸⁶ Mykland 1977: 189-190

man merke seg mangelen på supplikker fra embetsmenn. Ervik forklarer dette med at mens presten, skriveren og fogden, på landsbygda var en del av den økonomiske eliten, hadde storborgerskapet denne rollen i byene.²⁸⁷ På mange måter vil jeg si meg enig med Ervik, men ser det nødvendig å påpeke at også embetsmenn kunne være del av dette storborgerskapet.

Jeg har ikke hatt anledning til å undersøke hvilke av de individuelle supplikantene som var borgere, men har tatt med deres stilling der den er oppgitt.

5.2 Supplikantene fra Christiania 1661-1662

Som med supplikkene fra Akershus len, har jeg valgt å dele supplikantene etter hvorvidt de skrev kollektive eller individuelle supplikker, og skille ut kvinnelige supplikantene. Det kom inn 21 supplikker fra Christiania i denne perioden. To gjaldt Bragernes og Strømsøs ønske om kjøpstadprivilegier, og vil bli gjennomgått i kapittel 7. Fire av supplikkene var kollektive, mens tolv var individuelle. Tre av de individuelle supplikkene hadde kvinnelige avsendere, alle ble sendt inn av presteenker.

5.2.1 De kollektive supplikkene fra Christiania

Til sammen kom det inn fire kollektive supplikker fra Christiania i denne perioden; én fra byrådet, to fra ulike laug og én fra Vaterlands innbyggere. I tillegg kom det også inn én kollektiv borgersupplikk fra Akershus len, sendt inn av Christiania- og Fredrikstad-borgere bosatt på Moss. De klaget sin nød over innkvartering og andre utgifter de hadde betalt under krigen, og fortalte at de bare levde av sine beskjedne sagbruk som tilhørte kongen og adelen, og som de betalte høye avgifter for. Som borgerskapet i andre byer, klaget de også over upriviligerte kjøpmenn og bønder som drev fri handel. De ba kongen om at han måtte se i nåde på deres ringe kår, og rette opp den urett som var blitt gjort mot dem.²⁸⁸

Enkelte håndverk var rundt 1660 organisert i laug. Laug og privilegerte byborgere hadde tilnærmet enerett på handel og håndverk.²⁸⁹ Laugene forsøkte som andre håndverkere og kjøpmenn å få monopol innenfor sitt håndverk for å kunne fryse ut konkurrenter og regulere priser etter eget ønske, og laugene var derfor i stadig strid for å hevde sine privilegier.²⁹⁰ Gullsmedlauget og skredderlauget sendte inn én supplikk hver i denne perioden. Begge ba om bekreftelse på sine artikler og privilegier. Gullsmedlauget uttrykte også

²⁸⁷ Ervik 2000: 71

²⁸⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 19-20

²⁸⁹ Dyrvik 1999: 68

²⁹⁰ Moseng m.fl. 2003: 306

bekymring over en inntrenger på Bragernes som krenket deres privilegier, og ba om at kongen måtte fastsette antall menn som fikk nyte laugets rettigheter til syv.²⁹¹

Christiania fikk raskt forsteder. De næringsdrivende i forstedene måtte løse borgerskap i byen og bære byens byrder, men Bull skriver at den rimeligere bebyggelsen og de mer liberale byggreglene allikevel gjorde dem konkurransedyktige med kjøpmennene i byen.²⁹² Forstedene var i bunn og grunn fattigmannsstrøk, og forholdene må ha vært enda verre etter at Nils Trolle lot forstedene brenne i 1658 for at fienden ikke skulle finne ly i tilfelle en beleiring. Innbyggerne i en av forstedene, Vaterland, klaget i sin supplik over at borgerskapet i Christiania fratok dem deres friheter, og ba om at deres gamle friheter og privilegier skulle bekreftes.²⁹³

Den kollektive supplikken fra borgermesteren og byrådet i Christiania inneholdt 28 punkter. Byrådet var i 1660 byens indre styringsorgan. Byrådsmedlemmer mottok ikke lønn, og selv om de ikke måtte betale byskatt (som uansett var lav), måtte de fremdeles betale andre skatter og avgifter. Rollen som rådmenn forutsatte således en solid privatøkonomi, og derfor ble rådet dominert av byens ledende kjøpmenn. Rådmennene oppnådde i kraft av sin posisjon prestisje og makt i bysamfunnet, som ga økonomiske gevinst.²⁹⁴ Bull skriver at byrådet, gjennom sine økonomiske interesser og sosiale stilling, kom i en mellomstilling mellom hva man kan kalle embetsmenn og forretningsmenn.²⁹⁵ Det oppstod konflikter mellom allminnelige kjøpmannstand, og et sosialt aristokrati, det Bull kaller en administrativ og økonomisk overklasse bestående av stattholder, lensherrer og høye offiserer.²⁹⁶

I hovedsak ønsket de å få bekreftet og forbedret byens privilegier og rettigheter. For eksempel fremmet de ønske om at byen måtte få nyte samme friheter og ha samme status som København. Byrådet ba også om en viss inntekt til å vedlikeholde byens forsvarsverker, foreslo hvordan strandlinjen kunne forsvares bedre, og ba om at enhver, såvel geistlige som verdslige som ikke tilhørte borgerskapet, skulle betale for byens vannpost og betjenter. I tillegg ba de om at alle håndverkere skulle få egne laug og artikler.

Byrådet ønsket også å styrke borgerskapet som stand. Visse saker de tok opp, var til gagn for hele borgerskapet, som noen års frihet for skatt og toll, at de måtte bli etterlatt de store skattene som var pålagt dem under krigen. Men de fremmet også ønsker som særlig skulle styrke storborgerskapet, som at bytinget og rådstuen skulle godkjenne nye borgere og

²⁹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 91, 94

²⁹² Bull 1927:157

²⁹³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 96

²⁹⁴ Helle m.fl. 2006: 172

²⁹⁵ Bull 1927: 55

²⁹⁶ Bull 1927: 55

at byens øvrighet sammen med kongens ombudsmann skulle tillegges myndighet til å forhindre ulovlig næringsvirksomhet. I tillegg ba de om at sagene som fantes på byens grunn langs Akerselven, måtte tillegges byens øvrighet, og at rådet selv skulle få utnevne byskriver. De ba også om at alle monopoler måtte avskaffes. Også fra Bergen kom det ønsker om at monopoler måtte avskaffes, men kun om monopoler som var negative for avsenderne.²⁹⁷ Flere kjøpmenn visste å sko seg på sine monopoler, og utnyttet dem.²⁹⁸

Som i de fleste andre supplikkene byrådet hadde sendt til myndighetene i løpet av 1600-tallet, ble det også her klaget over bønder, embetsmenn og utenlandske handelsmenn som krenket borgernes handelsprivilegier, og som drev ulovlig handel både i byen og ute i lenet.²⁹⁹ De ba videre om at landkjøpmannskap måtte avskaffes, og klaget over at en mann ikke kan få en dyktig dreng i tjeneste, fordi "(...) saasnart hand bliffuer døgtig till at tiene sit brød, saa løber dj straxs ombkring landet med kiøbmandschabf."³⁰⁰ I tillegg klaget byrådet over en annen gruppe som ikke blir nevnt i noen andre supplikker og som brøt deres privilegier, de militære.³⁰¹

Man kan, som jeg har vært inne på, se antydning til at byrådet først og fremst supplikerte på egne vegne, og i stor grad var et uttrykk for storborgerskapets interesser. I Bergen fant Ervik konturene av en strid mellom borgere og byrådet, og konkluderte med at borgerskapet i Bergen ikke var noen homogen gruppe.³⁰² Borgerskapet i Christiania var heller ingen homogen gruppe. Men konflikter innad i borgerskapet kan her ha blitt dempet av kjøpstadstriden mellom Christiania og Bragernes. Enda byrådet kom med visse klager over andre borgere, som da de ba kongen straffe borgere som "(...) holde madschaberie med fremmede og vdlendische mend (...), og hand dend fremmedes godz tager i sin verge at forhandle i sit eget naufn ligesom det var hans eget",³⁰³ var klagene begrensede i omfang. Det kan det tenkes at borgerskapet ble sveiset sammen i kjøpstadstriden, og at man var mer opptatt å få frem hvordan borgerskapet i det andre tettstedet forsøkte å sabotere deres interesser.

²⁹⁷ Ervik 2000: 88

²⁹⁸ Dyrvik 1999: 120-121

²⁹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 97-106

³⁰⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 100

³⁰¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 99

³⁰² Ervik 2000: 96-97

³⁰³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 103

5.2.2 De individuelle supplikkene fra Christiania

Fra Christiania kom det i motsetning til Bergen inn flere individuelle enn kollektive supplikker. Til sammen kom det inn 15 individuelle supplikker som ikke omhandlet kjøpstadstriden. Tre var fra presteenker.

Fire av supplikantene skrev inn angående rettslige spørsmål. Johan Garman klaget over opphold i en rettsak.³⁰⁴ Christiania-borgerne Søren Nielsen og Jens Christensen ba om benådning for Margrete Thomasdatter som var dømt for å ha drept sitt barn da det ble født.³⁰⁵ Magister og lege i Christiania, Ambrosius Rhodius, ba om at han ”(...) hans ære igienn motte schienchis”,³⁰⁶ mens Didrik Wolf, slottsmurmester ved Akershus festning, supplikerte om en bot på 350 riksdaler han var ilagt for slett arbeid, som han ba om å bli fritatt for å betale.³⁰⁷

Tre av supplikantene skrev om lønn. Mens skipskaptein Oluf Pedersen ba om å få ubetalt lønn,³⁰⁸ sendte proviantmesteren på Akershus, Dominicus Braunmann, inn to supplikker hvor han ba om lønnsforhøyelse, blant annet fordi han mente det var nødvendig å ansette en tjener for å føre proviant til Fredrikstad og Halden.³⁰⁹

Både Johan Garman og Didrik Jacobsen søkte om embeter for seg selv eller familie,³¹⁰ mens Dominicus Braunmann og stadmusikanten Poufell Røhder søkte om bekreftelse på sine stillinger.³¹¹ Røhder klaget i tillegg over omløpere i lenet som trengte seg inn på hans privilegier. Lademaker Niels Pedersen på Akershus ba om å spares for byens skatter og byrder på livstid, samt at han ”(...) hans førige lønn maate igien giffuis, och beuillgis en suend till hielp i hans arbeid.”³¹² Postmesteren i Christiania klaget over postbøndene, samtidig som han kom med forslag til friheter ”(...) postbønderne offueralt, till postvessenetz befordring.”³¹³ Rasmus Jørgensen supplikerte om forstreknings til krigføringen.³¹⁴ Nils Rasmussen, borger i Christiania, ba om bekreftelse og stadfestelse på en sag han og et par medborgere hadde bygd i Hønefossen.³¹⁵

³⁰⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 87-88

³⁰⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 93-94

³⁰⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 95

³⁰⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 95-96

³⁰⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 88-89

³⁰⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 92, 94

³¹⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 87-88, 93

³¹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 89, 94

³¹² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 90

³¹³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 92

³¹⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 94-95

³¹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 161

Tre av supplikkene fra Christiania hadde presteenker som avsendere. Margrette, enke etter Lauge Simensen, ba om lettelse eller fritak for årlige utgifter til kronen.³¹⁶ Maren, enke etter herr Jens, ba om enten å få kjøpe eller leie den forrige byfogdens gård.³¹⁷ Maren Jensdatter, enke etter Knut Andersen, supplikerte angående saksgangen i en tvist om en del penger hun hadde utestående hos lagmannens sønn.³¹⁸ Selv om materialet er lite, kan man slå fast at disse supplikkene var like presteenkenes supplikker fra Akershus len.

5.3 Supplikantene fra Bragernes og Strømsø 1661-1662

Det kom inn 31 supplikker fra Bragernes og Strømsø i denne perioden. 14 av supplikkene vil bli gjennomgått i kapittel 7, Striden om Fredriksstrøm. Sju av supplikkene var kollektive, hvor to av supplikkene delvis omhandlet kjøpstadstriden, men hvor avsenderne også tok opp en rekke andre saker, og disse sakene er derfor tatt med her.³¹⁹ Det kom inn elleve individuelle supplikker. Tre av disse hadde kvinnelige avsendere: To sendt inn av én presteenke.

5.3.1 De kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø

Tallrike tropper måtte holdes innkvartert hos borgerne i Christiania under krigen, og det ble innkrevd store ekstraskatter. Også i Bragernes og Strømsø lå gjentatte ganger store tropper innkvartert, og Tord Pedersen skriver i Drammen: *en norsk østlandsbys utviklingshistorie*, at ”(...) og 3/8 av hovedstadens skatter ble veltet over på Bragernes og Strømsø.”³²⁰ Tre av de kollektive supplikkene ble sendt inn av strandsittere: To fra strandsitterne i Strømsø og én fra strandsitterne i Bragernes. De tok i hovedsak opp én sak: Innkvartering. De klaget over hvordan de over evne og formue ble pålagt denne byrden, og ba om å bli skånet for slikt.³²¹

To av supplikkene ble undertegnet borgerne på Bragernes. Som strandsitterne, klaget man også her over byrdene de hadde hatt med innkvartering under krigen. I den ene supplikken klaget også borgerne i Bragernes over fogden på stedet, Søren Pedersen. De ba om at han skulle avsettes, og at en ærlig mann skulle få hans stilling. De foreslo i tillegg at seks menn skulle velges til å ordne med innkvartering.³²² Fra Akershus len kom det også inn én supplikk fra strandsittere, nærmere bestemt fra strandsittere i Moss. De klaget over fogden

³¹⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 90-91

³¹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 91-92

³¹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 96-97

³¹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 133-138, 154-159

³²⁰ Pedersen 1961: 177

³²¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 125, 128

³²² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 125-126, 129

Henrik Sørensen, og hvordan han påla dem høy skatt, innkvartering og skyss. De skrev at general Claus von Ahlfeldt hadde gitt dem et brev som ga dem rett på noe lettelser i sine utgifter, men at fogden beholdt brevet og nektet å rette seg etter det. De ba om at fogdens ubarmhjertighet måtte undersøkes og at de måtte få lettelser i sine store utgifter og innkvartering.³²³

Det kom som nevnt inn to supplikker som omhandlet kjøpstadstriden, men også tok også tok opp en del andre saker, enda klagene bygget opp mot avsendernes egentlige hovedpoeng: At Christiania hadde forsømt sin plikt til å få orden på den ulovlige handelen på stedet. Den ene supplikkene var undertegnet innbyggerne i Bragernes og Strømsø. De ba først og fremst om at bøndene i Eiker og Lier og andre steder måtte forbys å handle med utenlandske handelsmenn. Avsenderne viste til at bøndene i Modum og Sigdal hadde bedt om samme privilegier til å handle med disse handelsmennene som bøndene på Eiker og Lier, og uttrykte sterk misnøye over dette. De fortalte at bøndene tok skipperne i forsvar når de forsøkte å tiltale dem for deres ulovlige handel, og at de "(...) udj deris indleg forachter de os, och siger at vi billigens maa kaldis strandsidder, derhos faarkaster os haanligen om vor fattigdom (...)." ³²⁴ De klaget også over embetsmenn som trengte seg inn på borgernes næring uten å bære noen av borgernes byrder. I tillegg ba de om at utenlandske kjøpmenn bare skulle få handle der en begrenset tid på året, fordi de nå ble påført store tap av at kramkarer og utenlandske kjøpmenn som ble sommeren over og handlet med bøndene.³²⁵

Den andre supplikken var undertegnet borgere i Bragernes og Strømsø. I tillegg til å argumentere for at ladestedene skulle bli en fullverdig kjøpstad, tok de igjen opp problemet med utenlandske kjøpmenn, i hovedsak hollendere, men også engelskmenn. De skrev de kom om våren, handlet med upriviligerte, og slik gjorde borgerskapet fattigere. Borgerene klaget over hvordan de tapte i konkurransen med disse utenlandske kjøpmenn, som handlet i små mål og vekt med bøndene og landfolket, og klaget over hvordan bøndene foretrakk å handle med disse fremmede fremfor borgerskapet:

Dertil met ere bønderne och landfolchet saa sindet at de heller vil vnde fremmede penge end som deris egne, om enschiønt en borger giffuer ligesaa got kjøb paa godset, saa formedelst den vane de met fremmede at handle haffuer vnde de heller de fremmede penge. Men naar de inte haffue at kjøbe for, saa kommer de til os och vi dennem maa forstreche, huoraff mand igien ringe, vndertiden, och sidst intet bekommer, som enhuer borger met sin bog och i andre maader nochsom schal kunde testificere.³²⁶

³²³ *Supplikker 1660-1662 Bind II: 20*

³²⁴ *Supplikker 1660-1662 Bind I: 135*

³²⁵ *Supplikker 1660-1662 Bind I: 133-138*

³²⁶ *Supplikker 1660-1662 Bind I: 156*

Avsenderene klaget også over hvordan upriviligerte, som fogder, skrivere, prester og bønder, handlet bord og annen last med utlendinger, og skrev det fantes fogder som drev kjøpmannskap i større skala enn fem-seks borgere. De klaget over hvordan disse samfunnsgruppene dårlig forstod, ”(...) the de som handlingen ringe forsaaer deris last for lidelig pries, dennem selff til schade, affhender”,³²⁷ noe som presset ned prisene, også for borgerne. I sær klaget borgerne over fogden David Sinclair som drev ulovlig kjøpmannskap i storstilt skala der i området. De fortalte om hvordan han ikke bare kjøpte opp de beste trærne fra bøndene i sitt eget fogderi, men også fra andre fogderier. Deretter solgte han disse til utenlandske handelsmenn, ”(...) ligesaa dristig som en borger.” I tillegg klaget de over strandsitterne, som de også mente trengte seg inn på deres handelsprivilegier, ”Ti de ligesaa friet som borgeren saadan næring driffue, fordi her paa steden er ingen som haffuer met sligt nogen inspection.”³²⁸

5.3.2 De individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø

Til sammen kom det inn elleve individuelle supplikker fra Bragernes og Strømsø i denne perioden som ikke omhandlet kjøpstadstriden. I hovedsak brukte supplikantene supplikkinstitusjonen til å klage over embetsmennene på stedet. Ole Halvorsen, Christen Nielssen, Rasmus Larssen Holbek og Abraham Lauritssen, alle fra Strømsø, klaget over fogden på Bragernes, Søren Pedersen. Sørenskriver Niels Bastiansen ble også nevnt flere ganger.³²⁹

Innkvartering var et viktigere tema i de individuelle supplikkene fra Bragernes enn det var i supplikkene fra Christiania. Johan Bøckman klaget over hvordan han hadde måttet tåle mye innkvartering i disse besværlige tider. I tillegg fortalte han om hvordan han hadde lidd stor skade av ildbrand, tyveri og utroskap, og ba om at han og hans hustru måtte få være fri innkvartering på livstid.³³⁰ Musikeren på Bragernes, Christoffer Andersen, klaget også over innkvartering. Han ba i tillegg om bekreftelse på sin stilling, og om en person ”(...) som med hannem paa steden kunde opvarte motte bevillgis, efftersom hand baade betiener kirchen och meenigheden.”³³¹

Christen Nielsen fra Strømsø ba om å få eksersere innbyggerne i Bragernes og Strømsø, ettersom fogden Søren Pedersen vanskjøttet sine plikter. Mot å gjøre dette ba han

³²⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 156

³²⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 157

³²⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 126, 126-127, 129-130, 130

³³⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 133

³³¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 129

om en årlig pensjon av allmuen, og få være skattefri.³³² Aleksander Jørgensen på Bragernes ba om å få utbetalt resterende soldatlønn.³³³

Som nevnt ble det sendt inn tre supplikker med kvinnelige avsendere. To av disse ble skrevet av presteenken Kirstenn. Hun supplikkerte henholdsvis om en tvist angående et par hundre riksdaler, og om fritak for skatt på hennes to flomsager på Eiker.³³⁴ Den andre kvinnelige supplikanten var Inger Pedersdatter. Hun klaget på sorenskriveren som hun mente hadde, uten hennes tillatelse, innført hennes samtykke på et kjøpebrev mellom hennes mann og hans halvbror, hvor hun sa fra seg odelsrettigheten til sine barn. I tillegg klaget hun over fogden, og ba kongen om å befale ham å tilbakebetale 11 riksdaler hun mente han skyldte hennes mann for proviant som han hadde levert.³³⁵

5.4 Avslutning

Som vi har sett kom det inn seks supplikker som hadde kvinnelige avsendere, hvorav fem var presteenker. Dette er en betydelig del av supplikkmaterialet fra byene. Vi ser at deres supplikker lignet de øvrige bønneskrivene fra presteenker i Akershus len. Presteenkene var tydeligvis en samfunnsgruppe som hadde både sosial og økonomisk kapital til å supplikere, og sakene de tok opp var lik flere av embetsmennenes saker, som ønsker som skulle sikre deres fremtidige økonomi.

Det fantes åpenbare likheter mellom supplikkene fra Christiania, Bragernes, Strømsø og Bergen. Som i Bergen brukte borgerne i Christiania, Bragernes og Strømsø supplikkene til å be om bekreftelse på gamle privilegium, og søke om nye. De var samstemte i sine klager over bønder, embetsmenn, strandsittere og utenlandske handelsmenn som krenket borgernes handelsprivilegier, og utenlandske handelsmenn som drev ulovlig handel med bønder og strandsittere.³³⁶ I tillegg klaget de over høye skatter og innkvartering.

Til tross for mange likheter, tok også borgerskapet i Bergen opp saker som ikke ble tatt opp av borgerne i Christiania, Bragernes og Strømsø, og vica versa. Den største forskjellen skyldtes Kontoret i Bergen, som førte til et ras av supplikker fra Bergen. Kontoret var hanseatenes sete i Norge, og det bergenske borgerskap ønsket større kontroll over dette. De skrev at Kontorets handel var til skade for dem, og at de tyske kjøpmennene gikk lenger

³³² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 132-133

³³³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 124

³³⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 131, 132

³³⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 127-128

³³⁶ Ervik 2000: 82-83

enn deres privilegier tillot.³³⁷ Ellers var striden om hvorvidt Bragernes og Strømsø skulle få fullverdige kjøpstadprivilegier det dominerende spørsmålet i supplikkene fra handelssentrene på Østlandet. Likevel gjorde altså borgerne felles front mot utenlandske handelsmenn, bønder og embetsmenn.

Edvard Bull minner om at det var tidens stil å klage, og at ”(...) det er aldrig maate paa hvilken «forarmelse» og «forblottelse» de i alle mulige henseender er utsat for.”³³⁸ Ervik skriver at ”Bergensborgarane klaga i stor grad på alle andre som dreiv handel. Ingen skulle få innpass og ingen skulle få tjene på handel utanom dei sjølv.”³³⁹ Bull skriver at klagene fremfor alt viste borgernes syn på sin egen økonomiske stilling i samfunnet, deres kampinnstilling overfor andre samfunnsklasser, og deres naive tro på at alt kunne ordnes med noen kongelige forordninger.³⁴⁰ Imidlertid var denne troen på kongens makt til å rydde opp noe, som vi har sett, borgerne delte med flere andre samfunnsgrupper, og var noe av grunnlaget for selve supplikkinstitusjonen.

Hva kan så sakene fortelle om forholdet mellom borgerne i de to handelssentrene og andre samfunnsgrupper, som bønder, strandsittere, embetsmenn og utlendinger? Supplikkene belyste særlig forholdet mellom borgerne og bøndene, og mellom innbyggerne i Christiania Bragernes og Strømsø, men også innad i borgerskapet. Som nevnt klaget innbyggerne i Bragernes over hvordan bøndene spottet dem, og snakket hånelig om deres fattigdom:

Och naar borgermester och raads fuldmægtige her paa stedet tiltaler schipperne for deris v-louglig opreisning och handel, saa tager bønderne dennem i forsuar, som aff metfølgende dom kand erfaris, och udj deris indleg forachter de os, och siger at vi billigens maa kaldis strandsiddere, derhos faarekaster os haanligen om vor fattigdom, huortil de dog selff saavel som fremmede met deris v-louglig handel, det vi maa klage, iche er ringe aarsag.³⁴¹

Forholdet mellom bøndene og borgerne var tydelig spent. I hovedsak ser det ut til å ha vært en følge av de overtramp borgerne følte at bøndene, og også embetsmenn og utlendinger, gjorde når det kom til deres handelsprivilegier. Byrådet i Christiania skrev dette ikke bare var til borgernes, men også bøndenes fortapelse, og antydte at bøndene ikke forstod at de ble lurt av de utenlandske handelsmennene.³⁴²

Etter å ha undersøkt hvilke saker bøndene tok opp med sentralmakten, vil jeg i kapittel 6 se på hvordan supplikantene argumenterte for blant annet å få myndighetene til å ta affære og gjøre noe med bøndenes og embetsmennenes ulovlige handel.

³³⁷ Ervik 2000: 80, 96; Mykland 1977: 215-216

³³⁸ Bull 1927: 88

³³⁹ Ervik 2000: 92

³⁴⁰ Bull 1927: 88

³⁴¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 135-136

³⁴² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 99-101

Kapittel 6

Argumentasjonen i supplikkene fra Christiania, Bragernes og Strømsø

6.0 Innledning

I det følgende kapittelet vil jeg undersøke hvilke argumenter som er bevart i ekstraktene av borgernes supplikker fra Christiania, Bragernes og Strømsø. Videre vil jeg sammenligne mine funn med Erviks funn for Bergen, med utgangspunkt i å belyse forholdet mellom bønder, embetsmenn og borgere, mellom supplikantene og styresmaktene, og se hvordan borgerne forsøkte å vinne gjennom med sine saker.

Som nevnt i kapittel 5 kom det inn 52 supplikker fra Christiania, Bragernes og Strømsø i denne perioden. Jeg vil først se på argumentasjonen til de borgerlige supplikantene fra Akershus len. Etterpå vil jeg se på de kollektive og individuelle supplikkene fra Christiania, så de de kollektive og individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø.

6.1 Argumenter i de kollektive i supplikkene fra Christiania

Tabell 6.1 Argumenter i de kollektive supplikkene fra Christiania	
Argument	Frekvens
Henviste til lov og rett	9
- til privilegier og/eller artikler	(5)
- til loven	(4)
Sammenlingning	9
Til skade for kongen/ borgerskapet	5
Fattige borgerskap	5
For kongens, landets, byens og borgernes beste	3
For andre gruppers beste	2
Utgreiing om skatter og avgifter	1
Andre	7

() undergrupper

Det kom som nevnt inn fire kollektive supplikker fra Christiania i perioden 1660-1662 som også omhandlet andre emner enn kjøpstadstriden: Fra gullsmedlauget, skredderlauget, Vaterlands innbyggere og byrådet. I tillegg kom inn én kollektiv borgersupplikk fra Akershus len, sendt inn av Christiania- og Fredrikstadborgerne i Moss. I og med at byrådets supplikk tok opp 28 punkter, er det ikke samsvar mellom antall argumentasjonstype og antall supplikker.

Som vi så i kapittel 5, ba byrådet i sin supplikk om å få bekreftet Christianias privilegier, og om en rekke nye ordninger. Innledningvis ba de om at kongen måtte se i nåde på både alle der i byen, både øvrigheten og undersåtter, for at

(...) byen naagenledes igien kunde komme paa foede epter dend stoere vdstandene tyngde och besueringh vdi nestforleden feider, som hafuer foraarsaget største forarmelse iblant os. Saa epterdj at vorres bye baade schall verre och reighnis for een festning, huor Eders Kongl. Ma. vdi krigstiid saa nær ved grendzen it temmelig corpous hafuer hafft, och størrere[!] herepfter kunde hafue, at gjøre fienden motstand, dersom dend med goede och bedere privilegier end som hidindtil naadigst blef medforleht til dens opkomst och tiltagelse.³⁴³

6.1.1 Henviste til lov og rett

Ni ganger refererte avsenderne av de kollektive supplikkene fra Christiania til lov og rett: Fem ganger til privilegier og artikler, og fire ganger til loven. Avsenderne henvise til tidligere privilegier og friheter når man ønsket å få bekreftet disse, eller når enkeltpersoner eller grupper krenket deres privilegier. Gullsmedlauget i Christiania henviste til laugets artikler og privilegier da de søkte om å bekrefte disse, og få myndighetene til å slå ned på én som drev ulovlig i deres håndverk på Bragernes.³⁴⁴ Vaterlands innbyggere fremmet som vi så i kapittel 5 ønske om å få tilbake sine gamle friheter, klaget over hvordan borgerskapet i Christiania fratok dem disse.³⁴⁵ Byrådet henviste flere ganger til loven, blant annet da de forsøkte å få bekreftet at det var ulovlig for prester og fogder å drive handel. De henviste da til kongelige befalinger av 1580 og 1589 som strengt forbød slik virksomhet.³⁴⁶

6.1.2 Sammenligning

Lik mange av de kollektive bondesupplikantene fra Akerhus len, sammenlignet byrådet i Christiania seg selv med borgerskapet i andre byen, og Christiania med andre kjøpstader, som Trondheim, Bergen og København. Blant annet ba de om avslag i salt- og fetevaretollen, slik Bergen hadde fått,³⁴⁷ og at byens kirke måtte tillegges mer penger til reperasjon og vedlikehold, "(...) eptersomb ingen kierche saa ringe findes vdi landet at dend iou er tillagt naagen indkomst at holdes vedlige af, mens vorres byes kierche hafuer gandsche ingen indkomst vden huis der gifues for klocherne, stollederne og jorden til liigs begangelser."³⁴⁸ Da de klaget over bøndene i Eiker og Lier sin handel med fremmede, og

³⁴³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 97-98

³⁴⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 91

³⁴⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 96

³⁴⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 99-100

³⁴⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 100

³⁴⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 104

argumenterte for at deres handel med utenlandske kjøpmenn måtte bli stoppet, skrev de at bøndene der ”(...) ey gjør større tieniste end som andere bønder i landet.”³⁴⁹ Christiania- og Fredrikstadborgerne i Moss argumenterte for å få handle med fetevarer, lik sine medborgere, og på grunn av sine ringe kår.³⁵⁰

6.1.3 Til skade for kongen, byen og borgerskapet

Gjennom sin supplikk kan en få inntrykk av at byrådet hadde en reell frykt for at dersom borgerne ikke fikk visse privilegier og friheter, og om myndighetene ikke tok tak i den omfattende ulovlige handelen som fant sted, så ville det være fare for at bøndene og embetsmennene ville ta handelen fra borgerskapet. Blant annet skrev de om hvordan bøndene i Eiker og Liers handel med utenlandskje kjøpmenn var ”(...) borgerschabet till største afbrech och schade paa derris borgerlige nering, eptersomb dj bespiser een stoer deell af oplandsche bønder med de vaare dj aarlig kiøber och indlegger.”³⁵¹ Ellers ba om at monopoler måtte avskaffes, fordi de ”(...) er denne byes største betrøch, sampt borgerschabedz ruin och vndergang.”³⁵²

6.1.4 Fattige borgerskap

Byrådet i Christiania henviste flere ganger, lik borgerne i Bergen, til det fattige borgerskapet. Særlig benyttet de seg av slike argumenter da de klaget over hvordan embetsmenn, bønder og andre upriviligerte drev med omfattende handel.³⁵³ Medlemmene av byrådet kunne ikke sies å være spesielt fattige. Likevel skrev de at slik ulovlig handel førte det allerede fattige borgerskapet i armod. Det kan tyde på at det når det var til gagn for byrådet, ønsket man at borgerskapet skulle fremstå som en felles gruppe.

6.1.5 For kongens, landets, byens og borgererskapets beste

Som i Bergen, henviste byrådet i Christiania flere ganger til at noe var til det beste for konge, land, by og borgerskap - fellesnytt, som Ervik kaller det.³⁵⁴ For eksempel argumenterte byrådet for at Christiania skulle få samme friheter som København og andre stapelsteder,

³⁴⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 100

³⁵⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 19-20

³⁵¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 100

³⁵² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 99

³⁵³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 99

³⁵⁴ Ervik 2000: 106

fordi det ville føre til opprettelsen av adskillige verksteder, noe de mente både kongen og landet ville være tjent med.³⁵⁵

6.1.6 For andre gruppers skyld

I Bergen henviste byrådet to ganger til at noe var for allmuens skyld, det vil si av like stor nytte for borgerne som for allmuen.³⁵⁶ Byrådet i Christiania benyttet seg også to ganger av et lignende argument: Da de ba om en nyordning av forsvarsverkene rundt byen, for ”(...) at fattigfolch iche offtere schulle komme till saa stoer schade som i forleeden feigde scheed, med derris siøboder och anden biugning dj maatte nederbryde”,³⁵⁷ og da de argumenterte for at alle håndverk måtte gis laug og artikler, for håndverkernes beste.³⁵⁸

6.1.7 Henviste til skatter og andre byrder

Ellers ønsket også byrådet å gjøre kongen oppmerksom på de store utgiftene de hadde betalt i løpet av krigen, særlig byrdene de hadde hatt med innkvartering, og ba på grunnlag av dette om et par års frihet for slike utgifter.³⁵⁹

6.1.8 Andre argumenter

Sju argumentstyper er gruppert under andre argumenter. Gullsmedlauget i Christiania argumenterte for at det ikke skulle være flere enn sju som nøt laugets rettigheter i byen, og skrev at ikke flere kan leve av faget.³⁶⁰ Ellers var disse argumentene fra byrådets supplikk. For det første uttrykte byrådet som vi så i kapittel 5 ønske om at kongen skulle bevilge byens øvrighet sagene langs Akerelven, og argumenterte med at var nødvendig dersom noe verksted skulle grunnlegges.³⁶¹ De ba også om at byrådet selv skulle få utnevne byskriveren, ettersom de selv lønnet ham og selv måtte forsvare sine dommer som ble behandlet og avsagt i byen.³⁶² Videre ba de om at enhver som hadde hus eller gård i byen skulle være pliktig til årlig å betale til byens vedlikehold og andre utgifter, som for vannpost og byens betjenter, ettersom alle i byen hadde nytte av disse.³⁶³ Byrådet ba om at det ikke måtte graves opp mer torv på byens

³⁵⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 104

³⁵⁶ Ervik 2000: 102

³⁵⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 98

³⁵⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 102

³⁵⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 98

³⁶⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 91

³⁶¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 105

³⁶² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 105

³⁶³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 104-105

mark, slik at det var torv igjen til å reparere og vedlikeholde festningen og fø byens fe og buskap.³⁶⁴

6.2 Argumenter i de individuelle supplikkene fra Christiania

Som nevnt i kapittel 5, ble det sendt inn 15 individuelle supplikker fra Christiania, tre med kvinnelige avsendere. Supplikken fra postmesteren i Christiania er utelatt ettersom den ikke inneholdt noen argumenter.³⁶⁵

Tabell 6.2 Argumenter i de individuelle supplikkene fra Christiania	
Argument	Frekvens
Henviste til sin stilling	5
Lang/tro tjeneste	3
Henviste til lov og rett	3
- imot lov og rett/stattholderbestemmelse	(1)
- dom	(1)
- privilegier	(1)
Levekår	3
Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling	2
Utgreiing om skatter og avgifter	1
Sammenligning	1
Andre	3

() undergrupper

6.2.1 Henviste til sin stilling

Det var vanlig å referere til supplikantens stilling innledningsvis i ekstraktene, og i flere tilfeller hadde den betydning for argumentasjonen videre i supplikken. Dominicus Braunmann, proviantmester på Akershus, søkte å forbedre sin lønn. Men i stedet for å henvise til ansiennitet, som en del andre supplikanter gjorde, argumenterte han med at det ikke var samsvar mellom hans lønn og hva stillingen hans krevde. Nærmere bestemt at lønnen hans ikke var tilstrekkelig til å dekke en tjenerstilling, noe han trengte for å få levert proviant til Halden og Fredrikstad.³⁶⁶ Det kan skyldes at Braunmann var relativt ny i sin stilling, og dermed ikke hadde mulighet til å referere til lang tjenestetid.

6.2.2 Lang, tro tjenestetid

Flere viste til sin lange og tro tjeneste for kongen. Skipskaptein Oluf Pedersen, henviste til hvordan han hadde tjent kongen til sjøs siden 1625 og under krigen i 1643, da han klaget over

³⁶⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 102

³⁶⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 92-93

³⁶⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 92

øvrigheten på stedet, som ikke ville svare for en del utestående lønn han ønsket utbetalt.³⁶⁷ Niels Pedersen på Akershus, henviste også til sin 40 års tjenestetid som soldat, og nå som lademaker ”(...) hannem for hans lange tienniste och alder hans förige lønn maate igien giffuis, och beuillgis en suend till hielp i hans arbeid.”³⁶⁸

6.2.3 Henviste til lov og rett

To Christiania-borgere henviste til en vedlagt dødsdom fra sorenskriveren over deres venn Margrete Thomasdatter. Hun hadde født et dødfødt barn, og derfor blitt dømt til døden. De argumenterte for at hennes liv måtte spares ved å kritisere dommens innhold: De henviste til at det ikke fantes bevis for at det var den dømtes skyld, at barnet var undersøkt og at ”(...) ingen hands gierning derpaa fandtis.”³⁶⁹ Stadsmusikanten i Christiania, Pouffell Røhder, henviste til sine privilegier da han ba om å få disse bekreftet, og at fogdene i lenet måtte etterse at disse ikke ble krenket.³⁷⁰

6.2.4 Levekår

Maren, enke etter herr Jens i Christiania, skrev at hun ikke hadde kunnet betale de høye skattene som var pålagt henne, fordi hennes mann hadde dødd samme år de ble krevd, og hun ba ”(...) derforre som andre preste-encher naadigst maate forschaanis och hindis naadsens aar nyde.”³⁷¹ Maren Jensdatter, enke etter Knut Andersen, som ba om å få leie eller kjøpe den forrige byfogdens gård, skrev at den stod øde, og at ”(...) efftersom hand till Kongl. Mays. en sum penge er schyldig bleffuen, beder hun vnderdanigst hinde samme forfallden gaard endten for leye eller kjøb motte fremdelis forundis, att hun ei med hendis børn schulde verre husvilld.”³⁷²

6.2.5 Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling

To supplikanter henviste til hvordan embetsmenn misbrukte eller forsømte sine oppgaver. Johan Garman henviste i en supplikk adressert til Hannibal Sehestad om hvordan han ble oppholdt ”(...) med adschillige opsettelse, henviisninger oc vdflugter (...)” i en rettsak mot en embetsmann på stedet av under- og overdommere, som førte til at han ikke hadde tid til

³⁶⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 88

³⁶⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 90

³⁶⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 93-94

³⁷⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 89

³⁷¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 92

³⁷² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 97

viktigere ting, som selv å møte til herredag og arvehyllingen.³⁷³ Margrette, enken etter Lauge Simensen, som hadde en pågående rettsak mot lagmann Niels Hanssen, henviste både til den store urett som ble gjort mot henne av byfogden og lagmannen, hvordan saken var oppholdt i seks år, og at hun ”(...) ingen tid haffuer kundet erlange en absolut dom for detz slegt och suogerscha schyllld som sagen angaar.”³⁷⁴

6.2.6 Andre argumenter

Didrik Jacobsen fortalte om hvordan han hadde lidd stor skade og blitt ruinert av svensker som brant ned hans gård i Viken, og ba på grunnlag av dette og at han hadde bragt kunnskap om dette til armadaen.³⁷⁵ Ambrosius Rhodius ba om at han igjen måtte skjenkes sin ære som var tatt fra ham for mened, ettersom det ”(...) scheede aff æchteschabs kierlighed.” I tillegg henviste han til sin høye alder, og til hvordan dommen hadde hvilt på ham en lang tid.³⁷⁶ Slottsmurmester Didrik Wolf som klaget over en bot han hadde fått på 350 riksdaler for slett arbeid, ba om å bli fritatt for å betale boten, fordi han i utgangspunktet ikke hadde villet utføre arbeidet, men var blitt tvunget til å gjøre det av stattholderen. Dessuten klaget han over at skadene var blitt taksert av skreddere og skomakere, menn som ikke forstod seg på slikt arbeide.³⁷⁷

6.3 Argumentene i de kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø

Det kom inn 31 supplikker fra Bragernes og Strømsø i denne perioden. Som nevnt i kapittel 5, var sju av supplikkene kollektive. I tillegg kom det inn en supplikk fra strandsitterne i ladestedet Moss. De klaget over fogden ubarmhjertighet; hvordan han tok for høye avgifter og bare utskrev fattige håndverksfolk til militærtjeneste. De fikk påtegnet sin supplikk av en general, som vitnet om deres store innkvartering og byrder med skyss.³⁷⁸

Tabell 6.3 Argumenter i de kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø	
Argument	Frekvens
Utgreiing om skatter, avgifter og andre byrder	6
Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling	5
Til skade for kongen, byen og borgerskapet	5
Henviste til lov og rett	3
Sammenlingning	3
Fattige borgerskap	2

³⁷³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 87-88

³⁷⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 90

³⁷⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 93

³⁷⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 95

³⁷⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 95-96

³⁷⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 20

6.3.1 *Utgreining om skatter, avgifter og andre byrder*

I en kollektiv supplikk skev innbyggerne i Bragernes og Strømsø at:

(...) dette steed siden in anno 1657 krigen begyntes, haffuer giort Eders Kongl. Maytt. indquarteringer j fred og feide och i andre maader. Saa vi neppelig troer at nogen aff de privilegerit kjøbstæder her søndenfields jmedlertid schal haffue giort Eders Kongl. Mautt. synderlig større tienniste, end som vi fattige folch som boer her paa en strand och ladesteed och ingen eller gandsche liden friehed haffuer som før er rørt.³⁷⁹

I alt ble det greid ut om innkvartering i seks av de kollektive supplikkene. Som vi så i kapittel 5, klaget strandsitterne og borgerne på Bragernes og Strømsø to ganger hver over innkvartering. Strandsitterne på Bragernes' klage gikk ut på at fogden, Sørenn Pedersen, uten noen ordre hadde pålagt dem høy innkvartering over evne og formue, enda "(...) dj slett ingen borgerlig nering bruger, mens leffuer ichon aff deris ringe arbeide."³⁸⁰ Strandsitterne på Strømsø sluttet opp om disse klagene over fogden, og skrev at "(...) fogden vill ingen rett schaffe dennem."³⁸¹

6.3.2 *Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling*

I fem av de syv supplikkene ble det referert til embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sitt embete. Det varierte mellom klager over overtramp når det kom til innkvartering, til klager over ulovlig handel. Borgerne på Bragernes klaget i to supplikker over den høye innkvarteringen fogden påla dem, og de argumenterte med at fogden påla dem, "(...) meere paa dend fattige end paa dend rige (...)."³⁸² Videre søkte de å svartmale fogden ved å fortelle om hvordan han månedlig innkrevde en sum penger de ikke visste hva gikk til, samt hvordan han hadde gitt innkvartering til noen som ikke hadde krav på det. De la i tillegg ved regnskap over innkvartering og innkreving av penger, slik at kongen selv kunne se hva fogden hadde krevd inn utover hva han hadde rett til. På grunnlag av slik vanskjøtsel av sitt embete, argumenterte de for at fogden måtte bli avsatt, og at en ærlig mann skulle få hans stilling.³⁸³

I en av Bragernes og Strømsøs borgerskaps fellessupplikker, klagde de på fogden David Sinclair som drev ulovlig kjøpmannskap i storstilt skala, "(...) iche alleniste i sit eget fogderie, men endoch bønderne j andre fogderier paa master forstrecher, som dog tuert imod landsloughen er stridig, och dennem til fremmede och vdenlandsche forhandler ligesaa dristig som en borger (...)."³⁸⁴

³⁷⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 135

³⁸⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 125

³⁸¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 125

³⁸² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 129

³⁸³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 129

³⁸⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 154-158

6.3.3 Til skade for kongen, byen og borgerskapet

Flere ganger understreker avdenderne av supplikkene hvordan det er til skade for kongen, borgerskapet, og også bøndene at folk som ikke forstår handel, og særlig trelasthandelen, krenken borgernes handelsprivilegier. Da innbyggerne i Bragernes og Strømsø klaget over bøndene i Eiker og Liers handel med utenlandske kjøpmenn og ba om at deres fire dagers kjøp på stranden måtte bli ulovlig, skrev de at det både ”(...) er Christianiæ bye til stor schade, ligesaavel som os.”³⁸⁵ Og at dersom bøndene skulle få handle fritt med utenlandske kjøpmenn, ”(...) da schulde vi fattige folch paa dette sted som haffuer sat vor største middel i voris ringe huuse och bygning, deroffuer gandsche vorde ruinerit.”³⁸⁶

6.3.4 Henviste til lov og rett

Innbyggerne i Bragernes skrev at bøndene ikke bare ville ha fri handel med skipperne der ved ladestedet, men at de skulle reise opp i landet. Dette skrev de hadde blitt strengt forbudt av Christian IV, og ville føre til at skipperne mistet sine skip.³⁸⁷

6.3.4 Sammenligning

I flere av de kollektive supplikkene sammenlignet også avsenderne sine kår med andre steder og sosiale grupper. Som vi har sett, skrev innbyggerne i Bragernes og Strømsø i en kollektiv supplikk at de tvilte på at noen annen kjøpstad sønnafjelds hadde utstått like store byrder med innkvartering og lignende siden krigens startet i 1657.³⁸⁸

6.3.5 Levekår

Som både borgerne i Bergen og Christiania, refererte også avsenderne av to av de kollektive supplikkene fra Bragernes og Strømsø til det fattige borgerskapet på disse stedene.³⁸⁹

6.4 Argumentene i de individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø

Det kom inn 31 supplikker fra Bragernes og Strømsø i denne perioden. Som nevnt i kapittel 5 var elleve av disse individuelle supplikker. Tre av disse hadde kvinnelige avsendere.

³⁸⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 134

³⁸⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 135

³⁸⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 135

³⁸⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 135

³⁸⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 133, 154

Tabell 6.4 Argumenter i de individuelle supplikkene fra Bragernes og Strømsø	
Argument	Frekvens
Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling	4
Levekår	4
Henviste til lov og rett	4
- imot lov og rett	(3)
- stattholderbestemmelse	(1)
Utgreiing om skatter og andre byrder	2
Henviste til sin stilling	1
Lang/tro tjeneste	1
Sammenligning	1
Andre	1

() = undergrupper

6.4.1 Embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sin stilling

Fire supplikanter refererte til embetsmenns vanskjøtsel eller misbruk av sitt embete, noe vi har sett også var vanlig blant både de individuelle og kollektive supplikantene fra Akershus len. Flere av klagene gjaldt fogden, Søren Pedersen. Ole Halvorsen på Strømsø var en av de som fordømte opptreden til Pedersen. Han fortalte om hvordan fogden uten lov og rett hadde fratatt fire barn deres arvepart etter deres mors og fars død, og siden utskrevet en av sønnene til soldat slik at han ikke skulle ta opp saken.³⁹⁰ Christen Nielssen søkte om å bli satt til å eksersere innbyggerne på Bragernes og Strømsø, fordi fogden der på stedet, Søren Pedersen, ”(...) derudj schall verre gandsche nachlessig och iche stiller udj verch huis lougen derom befahler (...).”³⁹¹

6.4.2 Levekår

Aleksander Jørgensen som skrev, lik Didrik Jacobsen fra Christiania, om hvordan han var overfalt og plyndret av fienden mens han bodde i Viken. Imidlertid høres det ut til at utfallet var mer sjebnesvangert for Jørgensen enn Jacobsen. Som flere soldater fra Akershus len fortalte han om sin store nød, at han var blitt kvestet og plyndret av fienden, og han ba ”(...) att motte beuillgis nogett paa hans resterende besoldding.”³⁹²

³⁹⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 126

³⁹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 132

³⁹² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 124

6.4.3 Henviste til lov og rett

I tre av supplikkene refererte avsenderne generelt til at noe var imot lov og rett. Ole Halvorsen på Strømsø skrev på vegne av fire barn som hadde mistet sin mor og far. Han klaget over at fogden, Søren Pedersen, uten lov og rett, hadde fratatt dem deres arv, og utskrevet den ene sønnen til soldat for at han ikke skulle klage på ham.³⁹³ Abraham Lauritsen fra Strømsø, som klaget over at han hadde måttet betale fogden og skriveren ekstra for å få en sak opp i retten, gå i retten og ba kongen om å ”(...) befalle att motte saa vell nyde loug och rett der paa Bragenes som andenstedtz.”³⁹⁴

6.4.4 Henviste til skatter og andre byrder

Felles for supplikantene, og lik mange av de individuelle supplikantene fra Akershus len, var at en klaget generelt over innkvartering i stedet for å spesifisere sine utgifter. Johan Bøckmann skrev på sin svigerfars vegne. Han berettet om sine fattige kår, om hvordan han hadde lidd stor skade av brann, tyveri og utroskap og hvordan han likevel fremdeles måtte tåle høy innkvartering. Bøckmann ba på sin svigerfar og hans hustrus vegne om at de på livstid måtte være fri for innkvartering.³⁹⁵ Christoffer Anderssen, musiker på Bragernes, skrev han han var blitt pålagt og hadde holdt like stor innkvartering som resten av borgerskapet i Bragernes. Nå skrev han at den beskjedne inntekt ble tatt fra ham av folk som brøt hans privilegier. Han ba om å få bekreftet sine privilegier, bli fritatt for innkvartering, og i tillegg få utnevnt en person som kunne hjelpe ham i hans arbeid, ettersom han måtte betjene både menigheten og kirken.³⁹⁶ Langt på vei argumenterte han på samme måte som Dominicus Braunmann fra Christiania, som benyttet seg av stillingens arbeidsmengde som et argument.

6.4.5 Andre argumenter

Kirstenn *salig* Jørgen Lang kom med en detaljert beretning og regnskap da hun supplikerte om en tvist angående et par hundre riksdaler med Daniel Knoff, generaltollforvalter og en av landets mektigste embetsmenn.³⁹⁷ Ved å rasjonelt gå gjennom hendelsesforløpet, samtidig som hun gjennom en del utsagn søkte å sverte Knoffs troverdighet, håpet hun tydeligvis å vise at hun har krav på pengene hun mente Knoff skyldte henne.

³⁹³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 126

³⁹⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 130

³⁹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 133

³⁹⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 128-129

³⁹⁷ Pedersen 1961: 171

6.5 Avslutning

Argumentene i supplikkene fra i Christiania, Bragernes, Strømsø og Bergen var tilsynelatende ganske like. I hovedsak var de knyttet opp om avsendernes ønske om å få stadfestet og forbedret byenes og ladestedenes privilegier og friheter.

Flere av av supplikantene sammenlignet forholdene i egen kjøpstad eller for egen stand, med forholdene i andre byer eller borgerskapet andre steder. Dette ser ut til å ha vært en vanlig argumentasjonsmåte: Også borgerne i Skien skrev at de, mer enn andre kjøpsteder, hadde holdt innkvartering og blitt pålagt andre byrden.³⁹⁸

Både individuelt og kollektivt viste avsenderne til lov og rett. Det ble vist til tidligere privilegier og til konkrete lover. Imidlertid var som vi har sett slike henvisninger hovedsakelig generelle. Som i Akershus len, henviste også mange av supplikantene til embetsmenns vanskjøtsel av sine embeter, særlig i Bragernes og Strømsø hvor fogden Søren Pedersen førte til mye misnøye.

Ervik fant at supplikantene ofte var mer negative til småborgerer sin handel med fremmede enn de var i forhold til fogder.³⁹⁹ Dette stemmer til en viss grad for supplikkene fra Christiania. Men i ladestedene Bragernes og Strømsø, som hadde færre innbyggere og hvor det ikke hadde etablert seg samme rangorden som innenfor borgerskapet i Christiania, ble det i større grad klaget over embetsmenns ulovlige handel. Naturlig nok hang slike spørsmål tett sammen med hvilke samfunnsgrupper borgerne så på som sine argeste konkurrenter.

Gjennom sakene vi gikk gjennom i kapittel 5, så vi at det fantes flere konflikter, både mellom Christiania og Bragernes og Strømsø, og kanskje særlig mellom borgerne og andre samfunnsgrupper som krenket deres handelsprivilegier, særlig bøndene. Borgerne søkte å vinne frem i sine saker med argumenter som at denne ulovlige handelen var til skade både for borgerskapet, kongen og landet. Samstemte var de i sin fordømmelse av bøndenes handel med utenlandske handelsfolk, og hvordan utlandske handelsmenn og skippere trengte seg inn på deres privilegier. Og de argumenterte ofte med at bøndene og andre ikke bar eller hadde båret de byrdene borgerne hadde nå og under krigen.

Forskjellen mellom klagene fra Christiania og Bragernes lå i at borgerne i ladestedet skildret i langt sterkere ordelag enn de fleste andre supplikantgruppene den nød de led som følge av gjentatte brudd på deres privilegier:

³⁹⁸ Rian 1997: 172

³⁹⁹ Ervik 2000: 114

(...) dersom bønderne hereffter schulde haffue frie handling med fremmede /:huilchet Modum och Sigdaels bønder nu och haffuer begiert ligemed Eger och Lier, saa det siunis at det gandsche land met fremmede vil handle:/ da schulde vi fattige folch paa dette sted som haffuer sat vor største middel i voris ringe huuse och bygning, deroffuer gandsche vorde ruineret.⁴⁰⁰

Borgerskapet ser virkelig ut til å ha følt at de var i en fastlåst og sårbar stilling, og klaget videre at:

Saa j den sted Hans Kongl. Maytt. Schulde haffue borgere ligesom i førige tider, som udj krigs och feidetid Hans Kongl. Maytt. Och rigett kunde assistere, haffuer hand nogle fattige moxen forarmede, ja snart i bonden ruinerede borgere, som snart /: om dennem deris næring, som rørt er, schal betagis:/ huerchen kongens eller byens schatter och andre contributioner hereffter schal kunde vdgiffue.⁴⁰¹

De skrev at dersom kongen ville ha en borgerstand som i tidligere tider som kunne assistere ham i krigs- og feidetid, så måtte han ta affære når det kom til denne ulovlige handelen.

Hvorvidt argumentasjonen ga utslag i behandlingen av borgernes saker eller om det i hovedsak var sakstypen som bestemte utfallet skal vi undersøke i kapittel 8. Men nå skal vi se på Striden om Fredriksstrøm.

⁴⁰⁰ *Supplikker 1660-1662 Bind I: 135*

⁴⁰¹ *Supplikker 1660-1662 Bind I: 157*

Kapittel 7

Striden om Fredriksstrøm

7.0 Innledning

Fordi borgerskapet ikke ønsket konkurranse, var kjøpstedene og deres privilegerte borgerskap ikke interessert i at det skulle opprettes nye kjøpsteder i nær omegn. Det hersket en stadig kamp mellom de privilegerte kjøpstedene og steder uten kjøpstadsprivilegier, men med funksjoner, bebyggelse og innbyggertall som kunne sammenliknes med privilegerte byer. De sistnevnte ”(...) ble forsøkt bekjempet, spesielt i tiårene omkring etableringen av eneveldet i 1660.”⁴⁰² Mye av supplikk materialet fra Christiania, Bragernes og Strømsø tar for seg en slik konflikt. I følgende kapittel vil jeg undersøke supplikkene kronologisk, med vekt på hvilke argumenter borgerne benyttet seg av. I tillegg vil jeg se om konflikten kan belyse sider ved borgernes syn på seg selv, og syn på andre stender. Men først vil jeg risse opp det historiske bakteppet for konflikten.

7.1 Bragernes-Strømsø

Alt fra 1300-tallet gikk det rykter om trelasthandelen ved elvemunningen i Drammen. Hollenderne dominerte norsk trelasthandel fra 1550-tallet til midten av 1600-tallet. Fra og med 1570-tallet skriver Tord Pedersen i *Drammen: en norsk østlandsbys utviklingshistorie* at særlig Oslos borgerskap begynte et målrettet arbeid for å skaffe seg kontroll over handelen i dette området. Imidlertid var bøndene selvsagt ikke interessert i å gi fra seg sin hevdvunne stilling innenfor trelasthandelen uten kamp, en kamp som skulle vare i nær hundre år.⁴⁰³

Ved herredagen i Oslo i 1585 la allmuen i Eiker og Lier frem et klageskrift angående Oslo-borgere som oppholdt seg fast i Bragernes, og søkte å skade bondens interesser. Blant annet klaget de over borgere som kjøpte opp varer, og solgte disse til bøndene fra sine kramboder med betydelig profitt. Som bevis for sine rettigheter viste bøndene til ”kong Christians brev.” Pedersen skriver man ikke vet med sikkerhet hva det siktes til med dette, men at det kan se ut til at de bygdene faktisk var i besittelse av et slikt kongebrev som har gitt dem forrett på handel i Drammensfjorden, ettersom lensherren på Akerhus, Ove Juel, slo fast at kjøpmennenes framferd stred mot privilegiebrevet, og lovet å ta opp saken.⁴⁰⁴

⁴⁰² Helle m.fl. 2006: 154

⁴⁰³ Pedersen 1961: 110

⁴⁰⁴ Pedersen 1961: 111

Striden fikk en foreløpig slutt i 1587. Kongen tillot borgerne å fortsette sin trelasthandel i Eiker, Lier, Bragernes og annensteds slik de hadde gjort siden arilds tid. Så var det stille mellom begge gruppene i en årrekke, noe som skyldtes at tidene var slike at det var plass til begge.⁴⁰⁵ Trelastnæringen vokste rundt Drammensvassdraget og involverte mange i tilvirking av bord og bjelker. Til og med pengebøter var det vanlig å betale med bord.

Etter flere tiår med ro, blusset striden igjen opp på begynnelsen av 1600-tallet. Oslos borgerskap erklærte at all bondehandel på Bragernes var å regne som ulovlig og i mot kjøpstadens privilegier. Imidlertid fastslo Christian IV under et opphold på Akershus i 1616 at borgere og råd i Oslo ikke hadde gyldig bevis for sine påstander. Han besluttet at bøndene skulle få fortsette sin handel, men kun i fire dager etter at hollenderne eller andre fremmede var ankommet. Deretter skulle borgerne alene få drive handel. Pedersen skriver at borgerskapet i Oslo utvilsomt så på dette som en seier, og at de fra nå av så på seg selv som Drammens egentlige herrer.⁴⁰⁶

I 1624 brant Oslo. I stedet for å gjenoppbygge byen, grunnla man Christiania, oppkalt etter kong Christian IV, under Akerhus festning. Byen fikk særlige rettigheter, og Pedersen mener kongen kan ha hatt som mål å gjøre byen til en norsk hovedstad.⁴⁰⁷ Christian ønsket også å øke folketallet i byen, og befalte at samtlige Oslo-borgere, også de som holdt til i ladestedene, måtte flytte inn til Christiania. Men ord og handling på 1600-tallet var ikke alltid det samme. Edvard Bull skriver i *Kristianias Historie* art ”Det er kongebrevenes maktesløshet, vi her stifter bekjendtskap med.”⁴⁰⁸ Etter gjentatte tidsfrister for innflytting til Oslo på begynnelsen av 1630-tallet, ble bestemmelsene mildnet, og Christiania-borgere som bodde i Bragernes (og i Moss), fikk lov til å bli boende inntil videre mot at de tok del i Christianias skattebyrder.⁴⁰⁹

”Ladestedene lå administrativt i skjæringspunktet mellom kjøpsteder og landadministrasjon.”⁴¹⁰ Borgerne i ladestedene skilte seg fra befolkningen på landet på to områder: Handelsrettigheter og skatter. Utflyttede borgere pliktet å delta i moderbyens skattebyrder, men stod likevel ikke på lik fot med borgere som bodde i kjøpstaden, som selv hadde rett etter 1619 til å repartere skattene gjennom et valgt kollegium, såkalte takserborgere. I ladestedene var det magistraten som foretok utligningen, og Pedersen mener ting tyder på at Christianias magistrat har opptrådt hensynsløst overfor Bragernes. Da

⁴⁰⁵ Pedersen 1961: 112

⁴⁰⁶ Pedersen 1961: 114

⁴⁰⁷ Pedersen 1961: 121-122

⁴⁰⁸ Bull 1927: 212

⁴⁰⁹ Pedersen 1961: 122-124

⁴¹⁰ Helle m.fl. 2006: 213

Hannibal Sehestad dro til Bragernes i 1651, la borgerne frem en klageliste hvor de mente de ble taksert langt over deres evner og formuer.⁴¹¹ Det er mulig øvrigheten i Christiania syntes dette var rimelig fordi Bragernes var fritatt innkvartering av soldater, en byrde som hvilte tungt på Christianias befolkning. Bare i unntakstilfeller skulle ladestedene ta del i denne byrden, som for eksempel etter krigen mot Sverige i 1645, og som vi har sett under krigen fra 1657-1660.

Blant borgerskapet var det stigende velstand frem mot 1660, men som vi så i kapittel 5 og 6, møtte borgerne konkurranse fra flere hold: Fra utenlandske handelsmenn, embetsmenn, strandsittere og bønder. Embetsmennene hadde fortrinn ved at de var fritatt for borgerlige skatter og at de i kraft av sin stilling hadde adgang til billig innkjøp av varer. Landkommisjonen av 1661 innrømte at borgernes klager over embetsmenn var berettiget, men de unnskyldte embetsmennene med at det var deres dårlige lønn som tvang dem til å drive handel.⁴¹²

Likevel regnet borgerne bøndene som sine farligste rivaler, som vi har i deres klageskriv. Bøndenes firedagersrett til handel med fremmede kjøpmenn, som de hadde fått av Christian IV i 1616, gjaldt bare Eiker og Lier, men bønder fra andre bygder utnyttet samme frihet. Imidlertid skriver Pedersen at mye tydet på at bonden manglet forretningssans, og ofte solgte med tap.⁴¹³ Dette var også klager vi fant i borgernes supplikker i kapittel 5 og 6.

Strømsø, som lå over elven for Bragernes, og som begynte å få tettere bebyggelse utover 1600-tallet, lå under Tønsbergs friheter. I 1650 var det 61 byhus på Strømsø. I tillegg var det en god del bebyggelse på gårdene Kobbervik og Hedenrud. I Bragernes telte man 141 hus i 1650, en dobling på 11 år. På bakgrunn av disse tallene, mener Pedersen man kan regne med at det innenfor Bragernes og Strømsøs nåværende grenser fantes så mange som 250 byhus på denne tiden, og en befolkning på 1200-1500.⁴¹⁴

I 1657 supplikerte Christianias to borgermestre, Hans Eggertsen og Nils Lauritsen, til kongen og ba om å få Strømsø fra Tønsberg. De argumenterte med at ladestedet lå nærmere Christiania enn Tønsberg, og i tillegg vektla de byrdene som hvilte på Christianias borgerskap på grunn av festningen, som innkvartering av soldater og lignende. Videre ba de om at alle som ville bo eller bruke borgerlig næring i Strømsø og Kobberviken, måtte ha borgerskap i Christiania. Nils Trolle, nyutnevnt stattholder, ga sin varmeste anbefaling, og i et kongebrev fra mai samme år ga kongen Christiania fullt medhold. Borgerne i Strømsø og Kobberviken

⁴¹¹ Pedersen 1961: 131

⁴¹² Pedersen 1961: 133-134

⁴¹³ Pedersen 1961: 135-136

⁴¹⁴ Pedersen 1961: 127-128

ble beordret til å ta seg borgerskap i Christiania, og Strømsø ble, lik Bragernes, lagt under Christianias friheter.⁴¹⁵

Pedersen skriver at ”Vi tør visst med sikkerhet gå ut fra at kongebrevet av 27de Mai 1657 har funnet en kjølig mottagelse både på Strømsø og Bragernes.”⁴¹⁶ Forholdet mellom Strømsø og Tønsberg så ut til å ha vært godt. Bragernes’ forhold til Christiania, derimot, var anstrengt. Innbyggerne i Bragernes var ikke glade i de felles skattene. Uviljen vokste, og særlig forbitret var man på magistraten i Christiania fordi den ikke foretok seg noe for å bringe handelslivet i bedre stand. Borgerne i området som hadde håp om at nytt lederskap skulle ordne opp i problemene med den ulovlige handelen på stedet, ble skuffet. Etter krigen kan man også i supplikkene fra Bragernes og Strømsø lese hvordan de følte at Christiania hadde skjøvet en stor del av krigens byrder over på dem, særlig innkvartering, og det brygget på ny opp til strid om ladestedenes status.

7.2 Kjøpstadstriden

I alt er det samlet 18 supplikker, memorialer og brev som tok for seg Bragernes’ framtid som en egen kjøpstad i kildesamlingene jeg har tatt utgangspunkt i: Tre fra Christiania,⁴¹⁷ og 15 fra innbyggerne i Bragernes og Strømsø.⁴¹⁸ En rekke av disse ble sendt inn under forhandlingene i København våren 1662. I tillegg er det samlet flere memorialer med ukjente avsendere. Mange av supplikkene tok for seg de samme punktene.

Før undersåttene i Bragernes og Strømsø ba om å bli en egen kjøpstad, hadde de i en rekke klageskrift skildret tilstanden på stedet som bedrøvelig. De klaget over en rekke forhold som vi alt har vært igjennom i kapittel 5 og 6: Om hvordan firedags-handelen ikke ble overholdt, at skip ble liggende ved havnen i mange måneder og solgte sine varer i små kvantum til bøndene i Lier og på Eiker, om kramkarer som dro rundt på landet og solgte sine varer, og om embetsmenn og bønder som krenket deres privilegier. Imidlertid finnes det få tegn på at deres krav ble imøtekommet. Vinteren 1660-1661 tillot Christianias magistrat borgerne i Bragernes å velge et utvalg menn som skulle se til den ulovlig handelen. Imidlertid fikk de ikke utrettet noe nevneverdig, fordi samtidig fikk fogden på Bragernes, Søren Pedersen, som av Pedersen blir beskrevet som en ”(...) slapp, udyktig og lite populær

⁴¹⁵ Pedersen 1961: 174

⁴¹⁶ Pedersen 1961: 177

⁴¹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: Nr. 51, 53, 54

⁴¹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: Nr. 58, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89

mann”,⁴¹⁹ en form for magistratsmyndighet i området. Som vi så i kapittel 5 utløse Pedersen et ras av embetsmannsklager.

I 1661 hadde Fredrik III beordret magistratene i norske kjøpsteder å sende et par av sine medlemmer til København våren 1662. Kongen ønsket å rådføre seg med dem angående de forespørsler de hadde kommet med. Fra Bragernes ble generaltollforvalter Daniel Knoff og Willum Mechlenburg, som i følge Pedersen hadde en særegen evne til å holde seg inne med landets makthavere,⁴²⁰ kalt inn. Begge var ivrige forkjempere for kjøpstadprivilegier for ladestedene.

Da innbyggerne i Bragernes og Strømsø fikk høre at to av ladestedenes viktigste menn skulle til København, samlet de seg om en fellessupplikk hvor de tok opp ladestedenes framtid, og sendte den med Knoff og Mechlenburg til København.⁴²¹ Supplikken er datert 2. januar 1662 og er undertegnet av elleve menn ”(...) paa voris egne och samptlige jndvaaneris veigne paa Bragnes och Strømsøen.”⁴²² De ba om at Bragernes og Strømsø måtte få samme privilegier som andre kjøpsteder i landet, og at bøndene måtte være forpliktet til å handle med borgerskapet til en rimelig pris. Som handelsdistrikt ba de om å bli tillagt de 19 prestegjeldene med annexer som lå rundt de fem elvene som samlet seg i Drammensfjorden, ettersom alle bygder som lå ved elven, var henvist til å selge sine produkter ved elvemunningen og hente sine kjøpmannsvarer derfra. I tillegg klaget de over hvordan den borgerlige næring var tatt fra dem av bønder, skipper og kramkarer. Imidlertid nevnte de ikke embetsmenn, ettersom både Knoff og Mechlenburg tilhørte denne embetsstanden. Avsenderne av supplikken skjønte at Christiania kom til å protestere på en slik henvendelse, og de bruker derfor mye plass på å argumentere for at byen ikke kom til å lide noen skade, om Bragernes fikk kjøpstadprivilegier. For å få gjennomslag skrev de, som mange av sine standfeller, ”(...) formode vi at icke denne voris vnderdanigst begier, Christiania bye til schade, men til Eders Kongl. Maytts. interesse och landsens nytte streche.”⁴²³

Omkring 20 lagmenn og kjøpmenn ble åren 1662 kalt til København, hvor de ble forelagt en rekke spørsmål, om skattepress, toll og trelasthandelen.⁴²⁴ Det meste av tiden brukte representantene på egenhånd til å kjempe mot hverandre i regjeringskontorene eller i innflytelsesrike statsmenns privathjem, og de fleste borgerne samlet seg kun når de skulle sette opp større petisjoner. Knoff hadde gode personlige forbindelser, hadde fungert som

⁴¹⁹ Pedersen 1961: 179

⁴²⁰ Pedersen 1961: 163-165

⁴²¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 133-138

⁴²² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 138

⁴²³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 138

⁴²⁴ Mykland 1977: 203

regjeringens spesielle konsulent i flere tilfeller og hadde i et tiår vist interesse og agitert for at Bragernes skulle ha spesielle friheter som følge av stedets viktige rolle i trelasthandelen, og var derfor en viktig mann i disse forhandlingene.⁴²⁵ Mechlenburg og Knoff leverte Bragernes og Strømsøs fellessupplikk straks de ankom, og den 20. mars sendte kongen det til statskollgiet for å få en skriftlig resolusjon.⁴²⁶

28. mars skrev Nils Lauritsen, Christianias borgermester, egenhendig en supplikk hvor han protesterte kraftig mot ladestedenes søknad. Han minnet Fredrik III om hvordan hans far hadde flyttet Oslo etter brannen, noe som kostet det fattige borgerskapet en stor del av deres midler, og om hvordan Oslo alltid hadde blitt regnet som en av de beste og eldste kjøpsteder, som hovedstaden i Norge, hvor både han selv og de fleste andre konger hadde latt seg hylle og blitt svoret troskap av sine undersåtter. Han henviste så til de store byrdene som hadde hvilt på borgerne i Christiania under krigen, samt hvilken betydning Akershus festning hadde, og at de høye pengesummene som hadde gått med til å bygge festningen og fortifisere byen ville være bortkastet om Bragernes og Strømsø ble en kjøpstad, siden alle borgere da ville flytte dit.⁴²⁷

Samtidig som han sendte protesten til kongen, skrev han brev til Christianias magistrat og borgerskap og ba om deres assistanse. Dette kom 23. april i form av en supplikk til kongen hvor 22 av hovedstadens fornemste borgere, med Hans Eggertsen i spissen, hamret inn budskapet om hvilken stor skade det ville være for Christiania om Bragernes og Strømsø fikk innvilget frihetene de ba om. De henviste også til flere privilegiebrev, helt tilbake til 1632, hvor det, som nevnt innledningsvis het at alle borgere på Bragernes (og Moss) innen fire år skulle flytte til Christiania. Borgerne i Christiania ga innbyggerne i Bragernes og Strømsø medhold i at bøndenes handel hadde vært dem til stor skade, men skrev løsningen var at kongen avskaffet bøndenes privilegier. De gjentok flere av borgermester Lauritsens argumenter, og fremhevet i tillegg hvilken fare det ville være for riket, fordi kjøpstaden ikke kunne fortifiseres. Dermed kunne fienden lett innta byen, og slik få fri vei til sølvverket og Opplandene.⁴²⁸

Våren gikk, og drakampen mellom Christiania og ladestedene fortsatte. I tillegg til borgernes supplikker foreligger det et eget skrift, et utkast til kjøpstadprivilegier for Bragernes og Strømsø.⁴²⁹ Det er ikke datert, men Pedersen mener det ble slutført i juni. Det er formet

⁴²⁵ Pedersen 1961: 185-186

⁴²⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 147

⁴²⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 107-109

⁴²⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 109-115

⁴²⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 140-146

som et fullt ferdig kongebrev, kun majestetens underskrift manglet, og det ser ut til å ha blitt satt opp av statskollegiet eller kanselliet. Imidlertid er ikke Pedersen i tvil om at Knoff er den egentlige forfatteren, siden innholdet røpet inngående kjennskap til forholdene i Bragernes og Strømsø, og hadde en skarp brodd mot Christiania.⁴³⁰

I utkastet stod det at det skulle opprettes en ny kjøpstad, Fredriksstrøm, hvis handelsdisstrikt skulle omfatte 19 prestegjeld rundt Drammensvassraget. Borgerne skulle, sammen med stattholderen, få velge sin magistrat, som igjen skal oppnevne byskriver, kemner, overformynder, fattigforstander, vaktmester og vektere. Det var beskrevet et nytt bysegl for byen, ”(...) trej furretrær staaende ved en rindende strøm med denne devijs omkringstemplet - Aff Gud och voris arffkonge allene”,⁴³¹ og den skulle ha samme byrett som Christiania og andre kjøpsteder, og lik borgerskapet i Christiania, fiskerettigheter på Vestlandet. Det skulle oppføres et torv, veierhus og aksisebod på stedet, og byen skulle få ha marked hvert år. Avslutningsvis stod det at de tre første årene skulle byens borgere ikke bli pålagt høyere skatt og byrder enn de var blitt pålagt mens de lå under Christiania. I et forsøk på å komme byrådet i Christiania i møte, skrev de at ingen borgere fra Christiania eller Tønsberg skulle få borgerskap i Fredriksstrøm, med mindre de hadde sin øvrighets skriftlige tillatelse.⁴³²

Før Fredrik III mottok dette utkastet til privilegier for kjøpstaden Fredriksstrøm, hadde han imidlertid 23. mai beordret stattholder Iver Krabbe å erklære seg om saken. Krabbe hadde så, sammen med overingeniør Coucheron og Akershus’ kommandant, oberst Schiort, befart området i månedsskiftet juni til juli for å undersøke mulighetene for å bygge en festning der. Nå satt altså stattholder Krabbe med makten til å avgjøre kjøpstadkrigen, og spørsmålet saken stod og falt på, var tilsynelatende om det fantes en gunstig plass i området for en festning.⁴³³

19. juni skrev 18 borgere i Bragernes og Strømsø til stattholderen, og forlangte byrådet i Christianias svar på tre spørsmål: Om det fantes noen bosatt i Christiania som handlet med trelast i de 19 prestegjeldene som Bragernes og Strømsø forlangte som handelsditrikt, om borgerskapet i Christiania også led skade som følge av bøndene i Eiker og Liers handel, og om hvilken skade Christiania kom til å lide dersom ladestedene ble fri fra byen.⁴³⁴ Iver Krabbe ba i sin resolusjon til supplikken byrådet ”(...) udførligen erklære sig paa

⁴³⁰ Pedersen 1961: 187

⁴³¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 143

⁴³² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 140-146

⁴³³ Pedersen 1961: 188-189

⁴³⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 150-153

supplicationens indhold oc gifue tilkiende oc diducere huad die herimoed kand hafue at pretændere.”⁴³⁵

Imidlertid sendte allerede den 4. juli borgerne på Bragernes en ny supplikk til stattholderen, denne gangen undertegnet 23 borgere. De skrev at de atskillige ganger hadde klaget til magistraten i Christiania om inntrengselen i deres privilegier, men at ingenting var gjort, noe som hadde drevet dem til å søke om særprivilegier og egen øvrighet:

Jndflyer derfor vi fattige schatteborgere til Hans Exellentz at hand som en høy landsens patriot vilde ansee os fattige betrengde borgerschabs store nød och nærings betagelse och lade sig voris store forarmelse gaa til hierte, och os være en gunstig patron och befordre, at huis vi til Hans Kongl. Maytt allerunderdanigst haffuer soliceiterit om, maate niude en ønskelig fremgang, saa vi voris egen øffrighed kunde erlange, saa at her paa stedet kunde stiftes saadan poletie, saa Guds naffn derved kunde æris.⁴³⁶

Byrådet i Christianias svar på supplikkene datert 19. juni og 4. juli er ikke nedtegnet i mitt supplikkmateriale,⁴³⁷ men Pedersen beskriver dem som en overreaksjon som viste at borgerne i Christiania ikke ante hvordan Knoff hadde mildnet punkt etter punkt av ladestedenes opprinnelige ønsker. Byrådet klaget over hvordan dyrtid og hunger ville følge om Bragernes fikk slike friheter som de ønsket seg, at Christianias borgerskap ville fly til den nye kjøpstaden, og at hovedstadens voller ville stå uten forsvarere. I tillegg minnet byrådet igjen om hvordan den nye kjøpstaden ikke ville kunne fortifiseres.⁴³⁸

Bragernes og Strømsøs borgere ble orientert om hva som foregikk i København. 17. juli sendte innbyggerne i Bragernes et memorial til Iver Krabbe hvor de fremholdt at ladestedene kunne få byprivilegier uten at det var til skade for Christiania. Ellers forsøkte de igjen å berolige byrådet med at man ikke ville la borgerskapet i Christiania flykte fra byen, med mindre vedkommende hadde øvrighetens godkjenning.⁴³⁹

Derimot stod det ingenting om mulighetene til å fortifisere området, noe som kan tyde på at borgerne på Bragernes visste dette var deres akilleshæl. Knoff hadde alt foreslått Saltskjæret som et sted for en festning,⁴⁴⁰ men Krabbe avsto i sin erklæring 19. juli stedet som egnet. Han skrev videre at ”Belangende Brageness situation, da befindes den gandsche oc aldel[es] ubequem till nogen fortification.”⁴⁴¹ Krabbe frarådet kongen å gi ladestedene kjøpstadsrettigheter, og støttet byrådet i Christianias klager om at det ville føre til at folk ville

⁴³⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 153

⁴³⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 157-158

⁴³⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 121

⁴³⁸ Pedersen 1961: 190

⁴³⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 159-164

⁴⁴⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 153-154

⁴⁴¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 169

flykte fra Christiania til Bragernes. Imidlertid hadde innbyggerne i Bragernes og Strømsø klart å overbevise Krabbe om at det trengtes endringer. Han fortalte kongen hvordan han selv hadde vært vitne til hvordan skogene var i ferd med å forsvinne, og han sluttet seg derfor til borgernes ønske om at bøndene måtte miste sin frihet til å handle trelast direkte med utenlandske handelsmenn. Krabbe foreslo også at Bragernes skulle få en egen byfogd og skriver som kunne betjene retten, at borgernes dommer skulle kunne ankes inn for byrådet i Christiania, at magistraten skulle miste sin myndighet til å utligne Bragernes og Strømsøs skatter, og at ligningen heretter skulle skje gjennom takserborgere som borgerne selv valgte. I tillegg skrev han at bøndene i området burde forplikte seg til kjøpe sine byvarer enten i Christiania eller i Bragernes, og avsette sin last sammesteds. Men han ønsket også å beskytte bøndene for utnytting, og foreslo at det skulle pålegges visse menn å taksere alt tømmer og trevirke en gang i året.⁴⁴²

28. juli hadde Knoff tydeligvis fått kjennskap Krabbes innstilling. Sammen med Mechlenburg sendte han et brev til statskollegiet hvor de fremdeles uttrykte et håp om at Bragernes og Strømsø skulle bli en selvstendig kjøpstad. Imidlertid lad de ved en oversikt med ønsker, dersom ladestedene ikke skulle få slike privilegier: At bondehandelen måtte forbys, at det skulle bli opprettet en øvrighet på stedet som kunne skaffe dem lov og rett slik at de slapp å dra den lange og dyre veien inn til Christiania, og at de ikke måtte pålegges skatt og innkvartering over deres evne og formue.⁴⁴³

30. juli utstedte kong Fredrik III ni forordninger. Den første ga felles privilegier for samtlige norske byer, og var, som nevnt i kapittel 5, svar på borgernes fellessupplikk ved hyllingsmøtet i 1661. De øvrige åtte forordningene var privilegier for hver av landets åtte kjøpsteder.⁴⁴⁴ Christiania fikk her bekreftet at alle Fredrik IIIs og hans forfedres brev skulle ha gyldighet for hovedstaden, og dermed også kongebrevet som ga dem makt over Bragernes.⁴⁴⁵

Daniel Knoff og Nils Lauritsen dro nå hjem, mens Mechlenburg ble i byen for å vente på svar etter avtale mellom ham og Knoff. Han sendte brev til Erik Krag 1. august, og ba om raskt svar raskt siden han hadde oppholdt seg i byen i snart et halvt år. I tillegg benyttet han anledningen til å be om en del gunstbevilgninger for seg og sin familie.⁴⁴⁶

30. august kom kongens anordning angående Bragernes og Christiania. Fredrik III og Statskollegiet fulgte Iver Krabbes forslag utenom ett punkt: At en avdeling av Christianias

⁴⁴² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 167-171

⁴⁴³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 171-174

⁴⁴⁴ Helle m.fl. 2006: 159

⁴⁴⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 119-121

⁴⁴⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 174-176

magistrat skulle residere i Bragernes.⁴⁴⁷ Pedersen skriver at bestemmelsene ble raskt iverksatt. Fredrik IIIs anordninger angående Bragernes og Christiania ble lest opp i borgeransamling i Christiania 28. oktober 1662, 4. november ble de lest av sorenskriveren i Lier ved den gamle tollboden på Bragernes, og deretter ble de publisert på alle tingstuer i Bragernes og Strømsøs omegn og oppland. I løpet av våren 1663 ble de lest opp for fremmede skippere og kramkarer.

7.3 Avslutning

Konflikten mellom borgere og bønder fant en rundt mange kjøpsteder i Norge. Imidlertid ser konflikten mellom borgere, bønder, andre stender og utenlandske handelsmenn, ved munningen til Drammenvassdraget ut til å ha vært spesielt tilspisset.

Lenge så det ut til at det var en sjanse for at borgerne rundt munningen av Drammenvassdraget skulle få sine ønsker oppfylt. Byrådet i Christiania la i sin argumentasjon i hovedsak vekt på hvilken skade byen ville lide dersom Bragernes ble gitt kjøpstadprivilegier, de byrdene som hadde hvilt på Christianias borgerskap i løpet av krigen, samt de dårlige fortifikasjonsmulighetene ved ladestedet. Mykland skriver at borgermester Nils Lauritsen i trakk frem det det han syntes var det beste argument, at da ville hele borgerskapet flytte dit, hvor de fikk best handelsvilkår og var pålagt minst byrder.⁴⁴⁸ Borgerne i Bragernes og Strømsø la på sin side vekt på at dersom de ikke fikk kjøpstadrettigheter, ville de heller ikke ha mulighet til å få orden på de stadige grovere overtrampene som ble gjort i borgernes handelsprivilegier:

(...) for det sidste formeener de [bønder, embetsmenn m.fl.] at haffue ligesaa god ret til at handle och vandle met fremmede saasom vi, effterdj dette steed iche er en privilegert kiøbsted, mens alleniste en haffn och ladepladtz huor borgerne iche schulde kunde forbyde bønderne at handle met fremmede, met mindre det met privilegier och kongens breff bliffuer forbuden, effter kiøbebalchens 19, cap. j slutningen.⁴⁴⁹

I tillegg forsøkte de å motbevise byrådets påstander om skadevirkningene av at de fikk slike privilegier. Som vi har sett, til liten nytte.

Til syvende og sist falt Bragernes og Strømsøs søknad om fullverdige byprivilegier som følge av militære hensyn. Imidlertid førte kampen til en styrking av ladestedenes privilegier, og innskjerping i forhold til den ulovlige handelen. Ladestedene fikk også egen byfogd og byskriver.⁴⁵⁰ Tord Pedersen skriver at det ved stridens slutt ikke var mye igjen av Bragernes' underdanige stilling ovenfor hovedstaden, og at "For den alminnelige bevissthet

⁴⁴⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 177-178

⁴⁴⁸ Mykland 1977: 209-210

⁴⁴⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 136

⁴⁵⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 178

sto de snarere som sideordnede.”⁴⁵¹ Edvard Bull skriver at Christiania på en måte var blitt utvidet til å omfatte to kommuner,⁴⁵² eller, som Mykland skriver, Christiania fikk en tvillingby.⁴⁵³ Men først nærmere 53 år senere, den 15. juli 1715, trådte Bragernes og Strømsø inn i rekken av selvstendige kjøpsteder.

Den klart tapende part i konflikten var bøndene. De søkte gjennom lovelige kanaler å beholde de rettighetene de mente de hadde krav på etter et gammelt kongebrev, men fikk aldri disse bekreftet. Som Rian skriver, sikret borgerne seg privilegium gjennom snevre avgjørelsesprosesser hvor bøndene ble holdt utenfor.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Pedersen 1961: 195

⁴⁵² Bull 1927: 295

⁴⁵³ Mykland 1977: 211

⁴⁵⁴ Rian 2003: 108

Kapittel 8

Myndighetenes svar

8.0 Innledning

I dette kapittelet vil jeg undersøke hvilke svar supplikantene fikk på sine supplikker. De fleste supplikantene har fått svar i form av en resolusjon fra kommissærene. Jeg ønsker å se om det er mulig å finne en relasjon mellom sak, argumentasjon og svar. I tillegg ønsker jeg å se om det er mulig å finne ut om andre faktorer, som sosial tilhørighet og kjønn, hadde innvirkning på resolusjonene. Flere historikere har alt påpekt myndighetenes inkonsekvente svar, særlig når det kom til utdeling av privilegier. Kan man finne andre slike trender?

8.1 Hvem avgjorde sakene?

Ved arvehyllingen ble undersåttene oppmuntret til å sende inn supplikker til kommissærene som kom fra Danmark til arvehyllingen. Kommissærene hadde som nevnt fått beskjed om at alle supplikkene skulle tas "ad referendum", det vil si at de skulle refereres til kongen på et senere tidspunkt.

Kommissærene hadde tre alternativer når de behandlet supplikkene. De kunne ta en avgjørelse der og da, henvise eller videresende saken til en annen instans som rettsvesenet eller lensherren, eller de kunne legge saken frem for kongen. Jeg har valgt å avgrense meg til å ta for meg kommissærenes resolusjoner, og har ikke fulgt supplikkene som ble referert til lov og rett gjennom rettsapparatet, eller undersøkt sakene som fikk til svar at de ville bli fremlagt kongen gjennom kongebrev og lignende kilder.

Borgerne og embetsmennene ble som vi har sett i kapittel 7 dratt med i avgjørelsesprosessen på en annen måte enn bøndene. Flere av dem tok selv del i forhandlingene om kjøpstadprivilegiene i København våren og sommeren 1662, og hadde slik en mer direkte tilgang til styresmaktene og kongen. Privilegiebrevene til Christiania og Bragernes høsten 1662 kan sees på som oppsummerende svar på de to tettstedenes forspørsler gjennom våren og sommeren.⁴⁵⁵

8.2 Svar på bondesupplikkene

Til sammen er det samlet 184 bondesupplikker fra Akershus len i mitt kildemateriale: 101 individuelle og 83 kollektive supplikker. Ettersom noen bønneskriv tok opp flere punkter,

⁴⁵⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 119-121, 177-178

kunne det variere fra punkt til punkt hvem som tok den endelige avgjørelsen. Noen saker kunne få medhold eller avslag av kommissærene, mens andre saker ble referert videre til København.

8.2.1 De kollektive bondesupplikkene fra Akershus len

Til sammen fikk bøndene i sine 83 kollektive supplikker svar på 303 punkter. På 76, det vil si en fjerdedel av punktene, fikk bøndene til svar at deres sak ville bli forelagt kongen. I hovedsak gjaldt dette saker som ble tatt opp i flere supplikker slik som skyssplikt, innkvartering, skatt og senking av bygselavgifter. Kommissærenes resolusjon lød da gjerne lik svaret de ga til bøndene i Høland som klaget over skatter og innkvartering:

Supplicanternis andragende saauelsom de store skatter och besuerlige vdgiffter udj denne forleden feydetid schall bliffue udj beste maader dennem til berømmelse recommenderit Ko. Ma. vorris allernaadigste herre, som udj naade bliffuer optagen och dennem till det beste bliffue betencht.⁴⁵⁶

Man kan tenke seg at kommissærene ville gi inntrykk av at kongen lyttet til klagene om høye skatter og andre avgifter for å motvirke sosial uro, og de skrev ofte at det var gjort lettelser i disse års skatter. Imidlertid var statskassen bunnskrapt etter en kostbar krig, og Sølvi Sogner har skrevet at et slikt svar om at bøndenes sak ville foredras kongen i realiteten kunne tyde på avslag.⁴⁵⁷ Som nevnt ba både bøndene i Follo og Ringsaker om visse handelsprivilegier. Kommissærene svarte at forespørslene syntes å stride mot kjøpstedenes privilegier, men at de allikevel ville legge deres sak frem for kongen.⁴⁵⁸ I realiteten var svaret et avslag, men trolig ønsket kommissærene, som visste at det ville komme nye privilegiebrev for kjøpstadene, at den endelige avgjørelsen i slike saker skulle bli tatt i København.

På 75 av de 303 delpunktene fikk supplikantene medhold eller delvis medhold av kommissærene. Medhold vil si at supplikantene fikk et bekreftende svar av kommissærene, mens delvis medhold vil si at kommissærene fikk noen til å undersøke saken, og at dersom det bøndene skrev var sant, ville de få hjelp. Klager på embetsmenn fikk i hovedsak positiv respons, noe Ervik også finner for Bergenhus.⁴⁵⁹ I flere tilfeller fikk bøndene til svar at deres klager ville bli undersøkt nærmere, og som vi har sett ble fogdene Jens Madsen i Gudsbradsdalen og Tobias Sørensen i Hedmark avsatt.⁴⁶⁰ Anklagene var så mange og grove at myndighetene så seg nødt til å ta affære.

⁴⁵⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 49

⁴⁵⁷ Sogner 2005: 29

⁴⁵⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 27-29, 68-69

⁴⁵⁹ Ervik 2000: 118

⁴⁶⁰ Lunden 1971: 423-428

På kun 29 av de 303 punktene fikk bøndene direkte avslag. Sogner skriver at myndighetene var klart avvisende når det gjaldt økonomiske krav av alle slag, for eksempel i saker hvor bøndene søkte om erstatning for tap av utstyr under krigen, igjen på grunn av statens finanser.⁴⁶¹ Dette gjaldt for lignende søknader fra Bergenhus,⁴⁶² og det samsvarer også med kommissærenes resolusjoner for supplikkene fra Akershus. For eksempel fikk bøndene i Askim avslag på sin søknad om å få erstatning for hester, sal og bissel som de for to år siden hadde gitt til major Johan Andersen.⁴⁶³ Henvendelser om fritak for eller ettergivelse av skatt ble også avslått. Allmuen i Heggen og Frøland ba om å skånes for proviantskatt og skattelette. De skrev at de i løpet av krigen hadde innkvartert både landdragoner og offiserer, og at flere var blitt tvunget fra sine gårder. Til svar av kommissærene fikk de at ”Effterdi dennem saa stor naade vdi seeniste paabøden schatter er scheed, da ville de saadant som troe lydige vndersaatter erkiende och derfor vere dis villigere at betalle det gamble, at saadant i fremtiden vdi naade kand blifue erkiendet.”⁴⁶⁴ Flere av avgjørelsene var basert og legitimert med gammel lov og rett. Også bøndene fra Modum som ba om å bli skånt for å vedlikeholde de mange bruene ved borgermester Eggertsens sager, fikk avslag av kommissærene med begrunnelsen ”Med broernis vedligeholdelse schall aff arrildz tid saaledis verit holdet. Kand derfor derudj ingen forandring giøris, effterdj dend frihed følger kongens sauger.”⁴⁶⁵

Supplikanter som henvendte seg om skyssplikt eller tiende, fikk til svar at det ville komme nye forordninger. Samtidig ba kommissærene bøndene rette seg etter de gjeldende retningslinjene inntil videre. På 25 av punktene ga kommissærene et slikt svar. For eksempel svarte kommissærene bøndene i Follo, som supplikerte om skyssplikt og innkvartering, at ”Om schydtzferd bliffuer formodelig med første en vis anordning giort till enhuers effterretning, och imidlertied bøer de erholdis vnder huis anordninger derom giort er.”⁴⁶⁶

24 av de 303 sakene ble henvist til lov og rett. Rettssaker og tvister ble konsekvent henvist til lov og rett hvor kommissærene ba supplikantene ta deres saker opp i rettssystemet. I saker hvor supplikantene klaget over skogfinner, ble de konsekvent henvist til anordning om skogfinner av 1648, hvor det het at:

⁴⁶¹ Sogner 2005: 29

⁴⁶² Ervik 2000: 118

⁴⁶³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 13

⁴⁶⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 12

⁴⁶⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 182

⁴⁶⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 26-27

F. III. G. a. v., at eftersom vi komme udi Forfaring, hvorledes der skal lade sig finde en stor Deel Skovfinner, som fra de Svenske Grændser sig herind udi Landet begiver og vore Undersaatter paa deres Skove, Veidefang og Fiskeri stor Skade tilføier, da ville vi hermed alle saadanne Skovfinner alvorligen have advaret, at de sig fra saadant entholder og været tiltænkt inden Juul førstkommendes sig bort at forføie, med mindre de ville have forbrudt, hvis de haver med at fare, eller og at de sig her udi Riget nedersætter, skatter og skylder som andre vore Undersaatter og sig udi alle Maader roligen og tilbørligen forholder, hvorefter de sig kunne vide at rette og for Skade at tage vare.⁴⁶⁷

Så ble de bedt om å ta opp saken med fogden. Trass strenge forordninger klarte myndighetene ikke å stoppe innvandringen av finner, og Mykland skriver at det i skjøt opp små finneplasser i hver eneste bygd over store deler av Østlandet.⁴⁶⁸ Vi er igjen vitne til hvordan det på 1600-tallet kunne være stor forskjell mellom forordninger og faktiske forhold.

Mange av supplikantene som klaget over embetsmenn i eiendomssaker ble også henvist til rettsvesenet. Flere bønder som klaget over embetsmenn ble også bedt av kommisærene om å ta opp saken med lensherren, og at om de var gjort noen urett ville han hjelpe dem til rette. 20 saker ble henvist lensforvalteren. Saker av lokal interesse, som bøndene i Follo som ba om ”Att de for langtømmer maae yde saadant tømmer som de nu kunde affstedkomme, efftersom schouffiene ere gandsche vdhugne”,⁴⁶⁹ ble også gjerne henvist lensherren.

Henvendelser angående førsteårsbygsel og tredjeårstake fikk alle samme svar av kommissærene. Angående førsteårsbygsel ble de henvist til en resolusjon felt ved sist herredag, og angående tredjeårstake skrev de at den ikke skulle være høyere enn hva loven og recessen tillot. Sju av punktene ble henvist generalen. Dette gjaldt bønder som henvendte seg om byrder med landevakt, utskriving av soldater eller krigstap.

8.2.2 De individuelle bondesupplikkene fra Akershus len

Til sammen kom det inn 101 individuelle bondesupplikker. I 37 saker fikk supplikantene til svar at deres saker ville bli lagt frem for kongen. Ofte gjaldt dette saker som omhandlet skattesaker eller rettslige spørsmål. Kommissærene passet igjen på å understreke at supplikantene måtte betale dette års skatter. For eksempel fikk to landdragoner i Heggen og Frøland skriveri som ba om lette i deres utgifter, til svar at ”Dett ville vj Hans Ko. Ma. i beste maade vnderdanigst recommendere. Imidlertid ville hand dette aar vdgifue det som ved sidste

⁴⁶⁷ Otto Gr. Lundh og O. A. Øverland 1887, *Norske Rigs-Registranter 1648-1649*, bd. 9. Christiania: 132

⁴⁶⁸ Mykland 1977: 164-166

⁴⁶⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 28

schattebreff saa lidelig paabudet er.”⁴⁷⁰ Å redegjøre for levekår ser ut til å kunne ha en viss innvirkning i lignende saker. Soldat Jørgen Ingebretsen fra Øyer, som skrev han hadde mistet en hånd og at flere tær var frosset av i sist krig, fikk til svar at ”*Supplicantens* foregiffuende ellendige villkor vill vi Hans Ko. Ma. i beste maader recommendere och till rette forhiellpe saauidt mueligt.”⁴⁷¹

Som vi så i kapittel 3 skrev bøndene i sine individuelle skriv ofte om eiendomssaker og tvister. Disse ble ikke avgjort av kommissærene, men ble henvist til rettsvesenet. Dette gjaldt i alt 30 saker. Likevel var kommissærene imøtekommande i flere tilfeller, noe også Ervik finner i Bergenhus.⁴⁷² For eksempel fikk Oluf Bilden i Gran, som mente han urettmessig hadde mistet en plass og en del førstebygsempenger, til svar at ”Dersom hannemb hans bøyellepladtz vden lough och dom erre forretagen[!] som hand forregiffuer, da staar dett hamb frit det for lough och rett att lade indkome, saa vederfarris hamb vell der huis rett er.”⁴⁷³

17 av supplikantene fikk medhold eller delvis medhold i sine saker. I saker hvor supplikantene ba om å få en gjenpart av en dom for å anke saken, fikk avsenderne alltid medhold.⁴⁷⁴ På flere embetsmannsklager fikk supplikantene til svar at saken skulle undersøkes nærmere, og at dersom det ble funnet at fogden hadde innkrevd for høye skatter eller vanskjøttet sitt embete på andre måter, ville bøndene bli hjulpet til rette. I alt henviste kommissærene ti saker til lensherren. Ofte gjaldt dette saker hvor bøndene klaget på jordeiere og embetsmenn som forsømte sine embeter. For eksempel fikk Åsmund Rud i Modum, som klaget over fogden David Sinclair, til svar at dersom ”(...) bunden och aff fougden med de master forvrettet, da ville lehnsforvalteren hamb til rette forhielpe.”⁴⁷⁵

Ni supplikanter ble henvist generalen. Som i de kollektive skrivene gjaldt dette henvendelser om utskriving og betaling supplikantene mente de hadde rett på etter å ha innkvartert soldater. Anders Johansen Borgerud i Norderhov ba om at hans sønn måtte fritas fra soldattjeneste for å hjelpe ham i hans alderdom. Igjen kan det se ut som om levekår kan ha hatt innvirkning på kommissærenes svar, som skrev at ”*Supplicantens* begiering jndstilles till generalens gode eragtende.”⁴⁷⁶

Fem supplikanter fikk avslag på sine henvendelser. Igjen ble bøndenes henvendelser om erstatning for tap av materiell under krigen kategorisk avvist.

⁴⁷⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 11

⁴⁷¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 142

⁴⁷² Ervik 2000: 119

⁴⁷³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 113

⁴⁷⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 14

⁴⁷⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 184

⁴⁷⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 163

Som nevnt kom det inn 13 supplikker med kvinnelig avsender. Av disse fikk seks til svar at deres saker ville bli lagt frem for kongen. Marta Ramsøya i Grue, som ba om benådning for sin mann, fikk til svar at hennes sak ville bli forelagt kongen ”(...) efftersom at dend beroer paa kongelig naade.”⁴⁷⁷ Karen Nielsdatter i Ringerike og Hallingdal, som klaget over hvordan hun og hennes mann hadde blitt kraftig mishandlet av både fogden og sorenskriveren, fikk til svar at lensherren skulle undersøke saken, ”(...) och forhielp hende udj huis hun har rett till.”⁴⁷⁸

Seks av kvinnene ble også henvist til lov og rett. Dette gjaldt embetsmannsklager og rettssaker. Gylaug Lauritsdatter Myre i Hedmark som klaget over hvordan fogden hadde utskrevet flere av hennes sønner fordi hun ikke hadde gitt ham foræring fikk til svar at ”*Supplicanterschen* haffuer fougden de angiffuende poster ved loug och ret at offuerbeuide. Och huis henndis angiffuende befindis sant vere, da fougden derfore at stande suplicanterschen till rette.”⁴⁷⁹ Også Marta Halvorsdatter Tømmerhold på Toten, som klaget over at hennes mann hadde gitt hennes stesønn halve gården, ble henvist til lov og rett.⁴⁸⁰

De to kvinnelige supplikantene som ba om å få løsgitt sin mann og sønn fra militæret ble begge henvist generalen. Anne Olufsdatter Kaurstad, som supplikerte om en dom i en rettsak mellom henne og en borger i Bragernes hun ikke hadde fått se, fikk som supplikantene i lignende saker en resolusjon fra kommissærene som befalte dommeren å umiddelbart gi henne dommen.⁴⁸¹

8.3 Embetsmennene fra Akershus len

Det kom til sammen inn 43 embetmannssupplikker fra Akershus len. 11 av disse ble sendt inn av presteenker og vil bli gjennomgått til slutt i avsnittet. Som også Ervik fant, forholdt kommissærene seg hovedsakelig positive til deres henvendelser.⁴⁸²

Som vi så i kapittel 3 tok embetsmennene opp en rekke ulike saker. I hovedsak fikk de til svar at deres saker ville bli forelagt kongen. 22 av supplikantene fikk et slikt svar. Dette gjaldt søknader om bekreftelse på supplikantenes stillinger, bekreftelse av gamle privilegier og søknader om økonomiske privilegier for seg selv nå, og for sin familie etter deres død.

Fem av embetsmenne fikk medhold eller delvis medhold i sine saker. Blant annet fikk sorenskriverne ved den opplandske lagstol, medhold i to saker: i en sak angående

⁴⁷⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 99

⁴⁷⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 159

⁴⁷⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 63

⁴⁸⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 121

⁴⁸¹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 144

⁴⁸² Ervik 2000: 120

skriverlønner og på et forslag om at ”De som opgiffuer deris paaboende gaard for andre motte schee till tinge och i tingbaagen indføris, huorved mange opreiste tretter kand dempis.”⁴⁸³

Fire av supplikantene ble henvist til lov og rett. Dette gjaldt i både eiendoms- og rettstvister. For eksempel ble sogneprest i Aurskog Engelbret Madsen, som klaget over at fogden Jens Paulsen hadde latt hugge i kongens skoger til sine sager, henvist til å ta saken opp gjennom lov og rett.⁴⁸⁴

Tre av embetsmennenes saker fikk avslag av kommissærene. Dette gjaldt kirkevergene i Norderhovs søknad om å få beholde kirketiensten i prestegjeldet,⁴⁸⁵ sognepresten i Aurskogs søknad om å få 100 riksdaler for å angi lagmann Vitken Hus for å ha brutt en kongelig forordning,⁴⁸⁶ og sorenskriver Christen Bjering fra Eikers søknad om lønnsforhøyelse, fordi hans lønn ikke kunne ”(...) tillstedis offuer lougen och recessens tiladelse.”⁴⁸⁷

Presteenene som supplikerte, fikk i hovedsak positiv respons, og ble tilsynelatende behandlet likt som andre embetspersoner. Sju av enkene fikk til svar at deres saker ville bli lagt frem for kongen. Dette gjaldt bekreftelser av gamle privilegier, søknader om nye privilegier samt rettstvister. Fem av presteenenes saker ble henvist til lov og rett. Dette gjaldt både embetsmannsklager og rettsaker. Begge presteenene som søkte om å få igjen penger ved å henvise til kontrakter de hadde med sine menns etterfølgere, fikk medhold av kommissærene i sine henvendelser.

8.4 De øvrige supplikantene fra Akershus len

Som nevnt tidligere kom det tre supplikker fra Akershus len som jeg har behandlet innledningsvis i kapittel 5 og 6 på grunn av deres sosiale tilhørighet. Dette gjaldt to supplikker fra borgere, én fra Christiania- og Fredrikstad-borgere i Moss og én fra Nils Rasmussen, samt én supplikk fra strandsittere i Moss. Samtlige suplikanter fikk til svar av kommissærene at deres saker ville bli lagt frem for kongen.

8.5 Supplikantene fra Christiania

Det kom inn 15 individuelle og fire kollektive supplikker fra Christiania. Tre av de individuelle supplikkene var sendt inn av presteenker, og de fikk alle svar fra kommissærene om at deres saker ville bli lagt frem for kongen. Supplikkene som ble sendt inn angående

⁴⁸³ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 62

⁴⁸⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 46-47

⁴⁸⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 162

⁴⁸⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 46

⁴⁸⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 186

kjøpstadstriden, har blitt behandlet i kapittel 7, Striden om Fredriksstrøm, og fikk endelig svar gjennom Christiania bys privilegier av 30. juli 1662 og forordning angående Bragernes av 30. august 1662.⁴⁸⁸

Sju av de individuelle supplikantene fikk til svar at deres saker ville bli lagt frem for kongen. Dette gjaldt diverse saker angående avsenderens stilling, fra henvendelser om lønn til forslag om nyordninger, samt en bønn om benådning for Margrete Thomasdatter som var anklaget for å ha drept sitt eget barn.⁴⁸⁹

I tre saker henviste kommissærene supplikantene til andre instanser. Didrik Wolf henvendte seg om en rettsak som var reist mot ham på grunn av dårlig utført arbeid ved festningen. Kommissærene svarte at dersom han mente han var blitt gjort urett, skulle han stevne saken inn for overdommere.⁴⁹⁰ Stadsmusikanten i Christiania klaget over personer som trengte seg inn på hans privilegier. Han fikk beskjed om å henvende seg til den på stedet som var satt til å etterse at privilegiene hans ikke ble krenket.⁴⁹¹ Lademaker Niels Pedersen på Akershus, som ba om å bli bevilget en svenn for å hjelpe ham i hans arbeid og å være fri for byens skatter og byrder på livstid, fikk til svar at ”Dette kommer generalen och comendanten veed, som det och till remiteris.”⁴⁹² To av supplikkene har ikke noen nedtegnet resolusjon fra kommissærene.

Når det kom til de kollektive skrivene, særlig angående byprivilegier, ble borgerskapet trukket inn i avgjørelsesprosessen på en annen måte enn de andre stendene. Som nevnt ble en del borgere invitert til København våren 1662 for å diskutere de nye byprivilegiene og trelasthandelen. En gjennomgående trend var at myndighetene var avvisende i forhold til borgerne og byrådets ønske om mer politisk og administrativ makt.⁴⁹³ Derimot var de positive til å forsterke borgernes privilegier når det kom til handel, og styrke tilsynet med at disse frihetene ikke ble brutt av embetsmenn, bønder eller utenlandske handelsmenn. I merkantilistisk ånd skulle man, ved å stimulere bynæringene gjennom privilegier til borgerskapet, skaffe landet og den slunkne statskassen inntekter gjennom handel og industri.

To kongelige befalinger i kildematerialet, én til Christian Rantzau datert 20. mars 1662 om å legge frem Bragernes og Strømsøs søknad om kjøpstadprivilegier for statskollegiet,⁴⁹⁴ og en annen datert 25. mars 1662 hvor kongen skrev ”(...) huad os elschelige borgermester

⁴⁸⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 119-121, 177-178

⁴⁸⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 94

⁴⁹⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 95-96

⁴⁹¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 89

⁴⁹² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 90

⁴⁹³ Bull 1927: 291

⁴⁹⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 147

och raad i vor kiøbsted Christiania paa deris egen och byens vegne for Os vnderdanigst haffuer ladett andrage, Kand I aff hosfølgende supplication och documenter see och erfare”,⁴⁹⁵ hvor han ba statskollegiet komme med sine betenkninger om byrådets supplikk, vitner om kongens involvering i avgjørelsesprosessen.

Som vi har sett, forsøkte byrådet å øke både sin administrative makt og styrke sine handelsprivilegier. I tillegg ønsket de bedre kontroll med personer og grupper som krenket deres privilegier, og at disse skulle bli straffet langt hardere enn hva de nå ble gjort. Igjen viste myndighetene, her gjennom statskollegiets betenkninger, at de førte en konsekvent politikk på dette området, de ønsket et økonomisk men ikke politisk sterkt borgerskap.

Det eneste avslaget byrådet i Christiania fikk på sin supplikk, var deres ønske om at Christiania skulle få samme friheter som København. Angående Bragernes’ friheter fikk borgerne til svar at det skulle hentes inn svar fra generalen og stattholderen. Som vi så i kapittel 7, kom Christianias byråd seirende ut av denne striden.

Ellers fikk rådet medhold på 15 av sine 28 punkter. For eksempel fikk de medhold i sine klager på embetsmenn og bønder som drev ulovlig handel, og spørsmål angående kjøpstadens og borgernes privilegier. På resten av deres ønsker, som at korn, fisk og andre varer som ble ført mellom Norge og Danmark og at proviant og matvarer som kom fra Danmark skulle passere tollfritt, fikk de til svar at disse ønskene ville bli lagt frem for kongen.⁴⁹⁶

Både gullsmedlauget og skredderlauget fikk svar av kommissærene at deres supplikker angående bekreftelse av laugenes privilegier og artikler ville bli forelagt kongen. Vaterlands innbyggere, som ba om bekreftelse av sine gamle privilegier, fikk til svar at borgermester og råd i Christiania først skulle erklære seg om saken, og at om innbyggerne kunne bevise at borgerne fratok dem deres friheter, ville deres sak bli lagt frem for kongen.⁴⁹⁷

8.6 Supplikantene fra Bragernes og Strømsø

Det kom inn elleve individuelle og fire kollektive supplikker fra Bragernes og Strømsø i denne perioden. To av de individuelle supplikkene ble sendt inn av den samme presteenken, mens én av de individuelle supplikkene hadde kvinnelig avsender. Supplikkene som ble sendt inn angående kjøpstadstriden har blitt behandlet i kapittel 7, Striden om Fredriksstrøm.

⁴⁹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 107

⁴⁹⁶ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 117-118

⁴⁹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 96

To supplikanter ble henvist til lensherren. Både Christen Nielssen og Ole Halvorsen som klaget på lokale embetsmenn, fikk til svar at de skulle henvende seg til ”(...) den som paa Hans K. M. vegne offuer lehnit haffuer er befalle at andrage, som da vell forhielper *dennem* till retten.”⁴⁹⁸ Musikeren i Bragernes, Christoffer Anderssen, som klaget over en rekke forhold som gjaldt hans stilling, ble henvist til øvrigheten på stedet.⁴⁹⁹ Johan Bøckmann fikk av kommissærene avslag på sin søknad om fritak fra innkvartering på sin værfars vegne, men allikevel beskjed om at hans supplikk ville bli forelagt kongen.⁵⁰⁰ Også Aleksander Jørgensen på Bragernes, som ba om å bli bevilget lønn han hadde til gode, fikk til svar at hans begjæring ville bli lagt frem for kongen.⁵⁰¹

Inger Pedersdatter, som klaget over både sorenskriveren og fogden i Bragernes, fikk samme svar som de andre embetsmannsklagene: Om hun var gjort urett ville lensherren hjelpe henne til rette.⁵⁰² Presteenken ba i sin første supplikk om at Daniel Knopf måtte betale henne en sum penger hun mente han skyldte henne. Hun ble henvist lov og rett. Hun ba også om å bli bevilget to flomsager i Eiker frie for skatt, noe hun fikk til svar ville bli forelagt kongen.⁵⁰³

Både borgerne og strandsitterne i Bragernes og Strømsø som klaget over innkvartering fikk til svar at han som på stedet var betrodd å etterse at fogden ikke påla dem slike byrder skulle undersøke klagen. Dersom det viste seg at klagen var berettiget ville supplikantene få hjelp.⁵⁰⁴ Også borgerne på Bragernes’ klage over fogden fikk samme svar.⁵⁰⁵

8.7 Avslutning

Det virker som det i flere tilfeller er samsvar særlig mellom sakstype og utfall. Myndighetene var stort sett konsekvente når det kom til avgjørelser i samme type saker. Både kollektivt og individuelt fikk bøndene positivt svar på sine klager over embetsmenn, særlig fogder, noe som er i tråd med Erviks funn.⁵⁰⁶ Som nevnt fikk flere supplikanter til svar at deres klager ville bli undersøkt nærmere, og at de ville bli hjulpet til rette dersom det ble oppdaget at de var blitt gjort urett. Imidlertid ble, som vi har sett, heller få individuelle bondesupplikanter til svar at deres saker ville bli forelagt kongen. I hovedsak ble de henvist lov og rett. Korrupte embetsmenn så ikke ut til å være et stort problem, enda vi har sett det forekom enkelte steder.

⁴⁹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 127

⁴⁹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 128-129

⁵⁰⁰ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 133

⁵⁰¹ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 124

⁵⁰² *Supplikker 1660-1662* Bind I: 127-128

⁵⁰³ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 131-132

⁵⁰⁴ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 125-126

⁵⁰⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind I: 129

⁵⁰⁶ Ervik 2000: 126

Styresmaktene hadde lagt ned forbud mot slikt flere ganger, og vi så at Tobias Sørensen, som var en fogdene som krevde slik foræring, ble avsatt.

Enda myndighetene helst så at supplikantene skrev individuelt for å motvirke opprør,⁵⁰⁷ kom myndighetene bøndene i møte i flere av sakene de tok opp kollektivt, som skyssplikt og gjenkjøp av tienden. Sammenlignet med kommissærenes svar på embetsmennenes supplikker, ble imidlertid få, særlig individuelle, bondesupplikker forelagt kongen. Bøndene i flere distrikter skyldte penger etter krigen. Imidlertid fikk de, som vi har sett, avslag i saker som gjaldt etterlatelse av skatt, ofte uten hensyn til argumentasjon, fattigdom eller nød. Det samme gjaldt saker om erstatning for krigstap. Sakstype var også viktig for utfallet for individuelle bondesupplikanter. Eiendomssaker ble for eksempel alltid henvist til lokale rettsinstanser.

Embetsmenn og presteenker hadde gode muligheter for å få gjennomslag i sine saker. Men gruppen som hadde størst gjennomslagskraft var borgerskapet. I borgernes fellessupplikk den 8. august 1661 fra de 8 kjøpstedene, ba borgerne om flere egne særnorske institusjoner. Blant annet ønsket de et kommersekollegium, en hoffrett og et eget akademi. I tillegg ønsket de større makt til å ansette folk til ledige stillinger i borgermester- og rådmannsstillinger. De ba også om å være fri for innkvartering og at monopoler og tollene på dansk korn måtte oppheves. Kommissærene ville derimot ikke legge frem et slikt omfattende program for kongen, og ba borgerne om et utdrag med de aller mest nødvendige postene. Både den opprinnelige søknaden og den forkortede utgaven ble lagt frem for statskollegiet.⁵⁰⁸

At kongen tok en mer aktiv del i prosessen rundt borgernes supplikker, ble som vi har sett illustrert ved at flere prominente borgere fra norske kjøpsteder våren 1662 ble invitert til København. Borgerne var den eneste standen som så aktivt ble dratt inn i avgjørelsesprosessen. Borgersupplikkene resulterte etter omfattende diskusjoner i hovedstaden våren og sommeren 1662 i et felles privilegiebrev for kjøpstedene i Norge den 30. juli 1662, samt særprivilegier for de enkelte byene. Kjøpstedene og borgerstanden ble gitt viktige økonomiske privilegier og fikk lovnader om at det ville bli slått hardere ned på personer som brøt deres privilegier. Borgernes ønsker om sterkere administrativ kontroll, større selvstyre og særnorske institusjoner ble imidlertid fortiet.⁵⁰⁹ Kongen ønsket et privilegert og sterkt borgerskap når det kom til handel, men ikke et mektig politisk borgerskap.

⁵⁰⁷ Supphellen 1979: 156

⁵⁰⁸ Mykland 1977: 102; Sogner 2005: 25-27

⁵⁰⁹ Bull 1927: 291-296; Sogner 2005: 25-27

Mykland skriver at gjennom kjøpstadprivilegiene ble borgernes nøkkelstilling i rikets økonomiske liv slått fast, punkt etter punkt.⁵¹⁰ Det viktigste punktene borgerne fikk medhold i, var at deres enerett til trelasthandel ble fasttømmret, samt deres monopol på den øvrige handelen og håndverksdriften. De fikk også bekreftet at alle som eide eller leide hus i byen pliktet å betale skatt til byen, og rettsvesenet ble brakt inn i klarere former. Ikke overraskende at myndighetene ga borgerne så sterk kontroll over trelasthandelen. Kongen ønsket å sette en stopper for at bøndene solgte med tap, og ønsket å overlate handelen til menn med faglig innsikt som kunne bedømme svingende konjukturer.⁵¹¹

Vi ser at myndighetene, her i hovedsak representert ved kommissærene, hadde en rimelig konsekvent holdning til å henvise saker til sine respektive instanser. De var forsiktige med å komme med avslag i saker enda det syntes at henvendelsene stred mot andres privilegier. Som i Bergenhus så kommissærene ut til å være upåvirket av bøndenes fattige kår.

⁵¹⁰ Mykland 1977: 207-208

⁵¹¹ Pedersen 1961: 136

Kapittel 9

Konklusjon

9.0 Innledning

Målet med denne oppgaven har vært å belyse forholdet mellom bønder, borgere og embetsmenn i Norge i Akershus len, Christiania, Bragernes og Strømsø ved å analysere supplikker som er samlet i kildesamlingene *Norske Supplikker 1660-1662* Bind I og II. Dessuten har jeg diskutert hva disse kildene forteller om supplikantenes forhold til kongen. Jeg vil nå oppsummere mine funn og sammenligne dem med Bergenhus len og Bergen by.

9.1 Forholdet mellom bønder, borgere og embetsmenn i Akershus og Bergenhus len

Både i Bergenhus og i Akershus len var det flest embetsmennene som i forhold til folketallet skrev supplikker. Imidlertid utgjorde embetsmennene i Akershus bare omkring en femtedel av den totale supplikkmengden, mot over en tredjedel fra Bergenhus. Embetsmennene begge steder sendte nesten bare inn individuelle supplikker. Bøndene i Akershus supplikerte noe oftere individuelt enn kollektivt, i kontrast til Bergenhus hvor det kom inn flere kollektive enn individuelle bondesupplikker.

I hovedsak supplikerte bøndene kollektivt om skattesaker, lokale og regionale byrder, samt krigssaker. I sine individuelle supplikker var den saken de skrev mest om rettslige spørsmål, som ofte gjaldt eiendomstvister med fogden. At de valgte å supplikere om slike saker i stedet for å føre dem for tinget, kan skyldes at det var dyrt å reise sak,⁵¹² eller de kan ha vært skeptiske til om de ville få en rettferdig behandling ettersom det ofte var tette bånd mellom fogd og sorenskriver. Mistilliten de hadde til de lokale embetsmennene kom også til uttrykk gjennom de omfattende klagene over fogder, sorenskrivere, prester og andre konglige tjenestemenn i bøndenes kollektive og individuelle supplikker. Sorenskriver-klagene gjaldt som i Bergenhus i hovedsak for høye takster.⁵¹³

Ervik understreker at bøndenes fogdeklager fra Bergenhus len ikke gjaldt voldelige overgrep eller klager over ulovlige innkrevingsmetoder, og hun skriver at ”Futane vart heller ikkje skildra som fryktelege eller brutale.”⁵¹⁴ I kontrast til dette kom det inn flere klager i bøndenes kollektive og individuelle supplikker fra Akershus len over både voldelige fogder og sorenskrivere. I tillegg kom det inn klager over korruperte fogder som tok seg betalt for å

⁵¹² Sogner 2005: 59

⁵¹³ Ervik 2000: 131

⁵¹⁴ Ervik 2000: 130

frita gårder for utskrivning, eller krevde foræring når skattene skulle betales. Embetsmannsklagene viser at bøndene kunne samle seg mot alvorlige overtramp fra embetsmennene, og at styresmaktene tok bøndenes klager så alvorlig at de i flere tilfeller satte i gang en rettslig forfølgelse av sakene. Som vi har sett ble to fogder avskjediget, og flere allmuer og bønder fikk til svar at deres klager ville bli undersøkt, og at de skulle bli hjulpet til rette dersom klagene var berettiget.

Embetsmennene på sin side benyttet seg av supplikkene til å forsøke å sikre sin og sine familiers inntektsgrunnlag. Prestene, presteenene og sorenskriverene søkte i hovedsak om bekreftelse på privilegium, på deres stillinger og om fritak for skatt. Dette gjaldt også fogdene, som i tillegg tok opp en del rettslige spørsmål. To av supplikkene ble som vi så sendt inn av Jens Madsen, tidligere fogd i Gudbrandsdalen, som var blitt suspendert fra sitt embete. I tillegg kom sorenskriverene i en kollektiv supplikk med flere forslag til nyordninger om deres stillinger og bygdetinget. Embetsmennene benyttet seg i langt mindre grad av supplikkene til å klage over andre samfunnsgrupper enn borgerne og bøndene, enda det forekom unntak, som tidligere sogneprest Christen Steffensen Bang over en rekke embetsmenn, som blant annet skrev ”Er hannem aff fougden Tobias Søffrensenn forurettid i mange maader,”⁵¹⁵

I Bergen by var det to grupper som supplikerte: Byrådet og resten av borgerskapet. Fra Christiania, Bragernes og Strømsø stod flere samfunnsgrupper som avsendere av supplikkene, og det kom også inn en del individuelle bønneskriv. Byrådet i Christiania, borgerskapet, strandsittere, laug og forstadboere stod bak de kollektive supplikkene, mens det varierte i større grad hvem som stod som avsendere av de individuelle supplikkene. Her finner vi blant annet prestenker, personer som har måttet flykte på grunn av krigen og bymusikanter.

Borgerne supplikerte stort sett for å få bekreftet gamle privilegium, søke om nye og klage over personer som krenket deres handelsprivilegier. Både borgerne og bøndene benyttet seg av supplikkene til å klage på hverandre, og embetsmenn. Sverre Steen har beskrevet striden mellom byer og ladesteder som en familietvist å regne sammenlignet med den langt alvorligere kampen mellom borgere og bønder.⁵¹⁶

Imidlertid var omfanget av klagene over borgere i bøndenes supplikker lite. I fire individuelle bondesupplikker skrev avsenderne om borgere. Tre av klagene var over Christianias borgermester, Hans Eggertsen: To som følge av at han var avsendernes landeier

⁵¹⁵ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 90

⁵¹⁶ Steen 1930: 346

og hadde skrudd opp avgiftene, og én som følge av en eiendomstvist.⁵¹⁷ I de kollektive bondesupplikkene ba allmuen i Kobberviken om at Bragernes ikke måtte få kjøpstadprivilegier,⁵¹⁸ mens undersåttene i Modum klaget over hvordan borgerne tvang dem til å jobbe på søndagen slik at de gikk glipp av prekenen.⁵¹⁹ Et punkt som bøndene på vestlandet klager over som man ikke finner igjen i supplikke fra Akershus, er borgere som eide jord i lener, men som ikke tok del i de lokale byrdene.⁵²⁰

Borgernes klager over bøndene var som vi har sett langt mer omfattende. I tillegg klaget de over de fleste andre samfunnsgruppene: Bønder, embetsmenn, utlendinger og militære. Dette samsvarte på mange måter med Erviks funn fra Bergen by. Imidlertid fant vi ikke igjen en like tydelig konflikt mellom borgerskapet og småkjøpmenn, eller mellom byrådet og resten av borgerskapet.⁵²¹ Som jeg har antydnet i kapittel 7, kan dette skyldes striden mellom Christiania og Bragernes-Strømsø.

Av argumentasjonen som er gjengitt i ekstraktene fremgår følgende: De kollektive bondessupplikkene begynner sine klager med å redegjøre for skatter og byrder, mens man i de individuelle bondesupplikkene refererte til embetsmenns og/eller landeiers vanskjøtsel eller misbruk av sitt embete eller posisjon. I både de kollektive og individuelle bondesupplikkene var det ofte brukt argumenter som henviste til lov og rett. Også blant embetsmennene og borgerne syntes det viktig å henvise til lov og rett, og kommissærene brukte i tillegg de samme argumentene: At loven skulle overholdes, også av kongens tjenestemenn. Særegent for argumentasjonen i borgerskapets kollektive supplikker, var hvordan de henviste til at noe enten var til skade for kongen, landet og borgerskapet, eller var til borgerskapets, kongens og rikets beste, og hvordan de ofte benyttet seg av sammenligning. Supplikanter fra alle samfunnsgruppene henviste til sine fattigslige levekår, men dette så ikke ut influert kommissærenes resolusjoner.

Bøndenes embetsmannsklager fikk positiv respons av kommissærene. Rettslige spørsmål ble henvist rettsvesenet, mens henvendelser om å få etterlatt skatt eller erstattet krigstap ble avslått. Embetsmenns supplikker fikk i hovedsak til svar at deres supplikker ville bli forelagt kongen. De kollektive borgersupplikkene fikk i det store og hele en positiv mottakelse, utenom henvendelsene som gjaldt større autonomi og politisk makt til borgerstanden, og søknaden hvor byrådet i Christiania ba om at byen skulle få samme

⁵¹⁷ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 156-157, 160-161, 183

⁵¹⁸ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 177

⁵¹⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 180

⁵²⁰ Ervik 2000: 130

⁵²¹ Ervik 2000: 96-97

rettigheter som København. Borgerne ble trukket med i de viktige forhandlingene i København i 1662, her illustrert ved forhandlingene om Fredriksstrøm. Bøndene fikk ikke samme mulighet, og ble sittende igjen som den tapende part. Rian skriver dette var med på å sementere forskjellen mellom bøndene på den ene siden og embetsmenn og borgere på den andre.⁵²² Striden viser også hvordan man kunne strekke seg på tvers av gamle konflikter når man hadde en felles sak, som hvordan klager over embetsmenns ulovlige handel ble utelatt i Bragernes og Strømsøs søknad om kjøpstadprivilegier.

9.2 Forholdet mellom undersåttene og kongen, og rettstankens betydning

Jeg ønsket også å undersøke hva supplikkene kan fortelle om forholdet mellom undersåttene og kongen. I forbindelse med forholdet mellom undersåttene og kongen, henviser Ervik til Halvdan Koht, som har spurt om klagene over kongens lokale tjenestemenn i sammenheng med innkreving av skatt og militære byrder, i realiteten var et uttrykk for en indirekte kritikk av kongen. I så fall mener hun den kongeloyaliteten som kom frem i bøndenes supplikker var bygd på en illusjon.⁵²³ Som skatteoppkrevere og kongens betrodde mann i lokalsamfunnet, fungerte de som syndebukker for allmuen. De ble skyteskiver for veldig mye av de følelsene undersåttene satt med, særlig etter en slik hard krigstid og nødsår.

Det fantes klar misnøye på den norske bygda: Det hvilte tunge byrder på bondestanden. Byrdene ble desto tyngre i krigstid. Bygdene ble tappet for mannlig arbeidskraft, og gårder langs grensen mot Sverige var blitt plyndret og brent. I tillegg var Norge rammet av nødår og flere steder klaget man over flom og en hard vinter. Likevel forholdt bøndene seg lojale, og det kom ikke til store opprør. Hva skyldtes dette?

Som nevnt innledningsvis var opprør uvanlige, enda de forekom. Det var langt vanligere å ventilere misnøye gjennom supplikker. Det er interessant å se at mange av klagene i bondesupplikkene fra Akerhus len er identiske klagene bøndene i Nedenes fogderi hadde før de gjorde opprør på tinget.⁵²⁴ Imidlertid kjenner vi ikke til noen opprør her i denne perioden. Dette kan forklares med bøndenes lojalitet til kongen. Tross harde kår, skriver Sogner at kongen hadde bøndenes fulle tillit. ”Det var god gammel tradisjon å utvise kongetroskap. De lutherske prestene nørte opp under slike holdninger i sine prekener. Det lå nær for folk å fortrøste seg til kongen til Gud den allmektige - begge fjerne, men rettsindige.”⁵²⁵ Også Rian legger vekt på undersåttenes kongetroskap. Han skriver at når folk henvendte seg med

⁵²² Rian 2003: 108

⁵²³ Ervik 2000: 131

⁵²⁴ Sogner 2005: 33-37

⁵²⁵ Sogner 2005: 37

bønneskriv til styresmaktene var de oftest svært ydmyke i uttrykksformene, og beskrev sin betrenge posisjon i svært sterke vendinger. Men selv om det kan hevdes at det kun dreide seg om uttrykksformer, mener Rian at uttrykksformen likevel avspeilte reelle holdninger.⁵²⁶

Denne kongeloyaliteten kan ha bygd på noe enda mer grunnleggende. Ervik spør seg avslutningsvis om hvordan staten ble legitimert i Norge, og hvordan dette kom til uttrykk gjennom supplikkene. Hun henviser til historikere som Rian og Koht, som begge har understreket rettstankens betydning for bøndens forhold til staten, og hvordan Koht skriver at kongen hadde en slik høy posisjon fordi han for bøndene var bærer og forsvarer av lov og rett.⁵²⁷ Jeg sier meg enig med Ervik når hun skriver at rettstankens betydning kommer til uttrykk i supplikkene gjennom avsendernes referanser til hva som var lov og om at de ble gjort urett.⁵²⁸ I hovedsak kom den til uttrykk av generelle referanser, men også ved henvisninger til spesifikke resolusjoner, lover og stattholderbestemmelser. Særlig viste borgerskapet til mer spesifikke rettslige forhold, men de var også tilfelle i enkelte bondesupplikker. Også styresmaktene, her representert ved kommissærene som ble sendt til arvehyllingen, henviste til lov, rett, tidligere tider og arilds tid i sine resolusjoner, som når bøndene i Modum fikk til svar at de ikke kunne bli fritatt sin plikt til å vedlikeholde broene ved borgermesterens sager, siden det hadde vært slik siden arilds tid.⁵²⁹ Voss spør om det er nettopp dette behovet for rettferdighet som har ført til en slik utbredelsen av supplikkskrivingen, at dette rettferdighetsbehovet samsvarer med et behov individer og samfunn har følt på å tvers av kulturelle skiller.⁵³⁰

9.3 Ideer for videre forskning

Jeg har ikke hatt mulighet til å følge sakene videre enn kommissærenes resolusjoner. Det ville vært interessant å undersøke kongebrev, herredagsprotokoller og overhoffretten for å se hvordan supplikkene som ble sendt inn til arvehyllingen ble behandlet og fulgt opp.

Det kan være interessant å fortsette de regionale sammenligningene. Like spennende kan det være å se på om man kan finne variasjoner over tid. Som vi så i kapittel 2 foreligger det nå også internasjonale undersøkelser som muliggjør spennende sammenligninger. Kan man finne igjen en slik rettstanke som man møter blant de norske supplikantene også her?

⁵²⁶ Rian 2005: 263

⁵²⁷ Ervik 2000: 134

⁵²⁸ Ervik 2000: 134

⁵²⁹ *Supplikker 1660-1662* Bind II: 182

⁵³⁰ Voss 2001: 10

Et annen spørsmål som jeg ikke har hatt anledning til å undersøke, er hvordan supplikantene kunne dra til København og personlig legge sin sak frem for kongen dersom den vanlige supplikkveien ikke førte frem. Videre er det interessant å se på hvordan kongelige forordninger ble satt til verks, om supplikantene kunne sabotere resolusjoner de mislikte, og i så fall hvordan dette ble gjort.

Kilder

Eriksen, Vera og Rolf Fladby 1988. *Norske supplikker 1660-1662*, bd. 1. Oslo: Kildeskriftfondet.

Eriksen, Vera og Rolf Fladby 1990. *Norske supplikker 1660-1662*, bd. 2. Oslo: Kildeskriftfondet.

Eriksen, Vera og Rolf Fladby 1984. *Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548-1661*, bd. 3. Oslo: Kildeskriftfondet.

Otto Gr. Lundh og O. A. Øverland 1887. *Norske Rigs-Registranter 1648-1649*, bd. 9. Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftsfond.

Litteraturliste

OVERSIKTSVERK

Dyrvik, Ståle 1999. *Norsk historie 1625-1814. Vegar til sjølvstende*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Fladby, Rolf, Steinar Imsen og Harald Winge 1974. *Norsk Historisk Leksikon: Næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggskikk m.m.: 1500-1800*. Oslo: Cappelen.

Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Stein Stugu 2006. *Norsk Byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax.

Imsen, Steinar og Steinar Winge 1999. *Norsk Historisk Leksikon: kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*. 2. utg. Oslo: Cappelen forlag.

Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo 2003. *Norsk Historie 1537-1814*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mykland, Knut 1977. *Gjennom nødsår og krig 1648-1720*, i Knut Mykland m.fl. (red.), *Cappelens Norges Historie*, bd. 7. Oslo: Cappelens forlag.

Rian, Øystein 2005. *Den nye begynnelsen 1520-1660*, i Knut Helle m.fl. (hovedred.), *Aschehougs Norges historie*, bd. 5. Oslo: Aschehoug.

Sogner, Sølvi 2005. *Krig og fred 1660-1780*, i Knut Helle m.fl. (hovedred.), *Aschehougs Norges historie*, bd. 6. Oslo: Aschehoug.

Steen, Sverre 1930. *Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, i Edvard Bull m.fl. (red.), *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*, bd. 5. Oslo: Aschehoug 1930.

BØKER OG ARTIKLER

Bjørkvik, Halvard og Andreas Holmsen 1972. *Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida? Fordelinga av jordeigedomen i Noreg i 1661*. Trondheim: Tapir Forlag.

Blaine, Marcia Schmidt. «The Power of Petitions: Women and the New Hampshire Provincial Government, 1695-1770», i Lex Heerma van Voss (ed.), *Petitions in Social History* (2001) Cambridge: University Press.

Bregnsbo, Michael 1997. *Folk skriver til kongen: supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet: en kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*. Haderslev: Selskabet for udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

Bull, Edvard 1927. *1624-1740*, bd. 2 i *Kristianias Historie*. Oslo: Cappelen.

Dyrvik, Ståle, Anders Bjarne Fossen, Tore Grønli, Edgar Hovland, Helge Nordvik og Stein Tveite 1979. *1500-1850*, bd. 1 i *Norsk Økonomisk Historie 1500-1970*. Bergen: Universitetsforlaget.

Dørum, Knut 2006. «Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker - bondepolitikk og bondeøkonomi rundt oslofjorden på 1700-tallet». *Historisk Tidsskrift* 85 (3): 404-431.

Ervik, Grete 2000. *Supplikkane frå Bergenhus len og Bergen by 1660-1662. Bønder, Embetsmenn, kvinner og borgarar; ein gjennomgang av saker og argumentasjon*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Fladby, Rolf 1963. *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets Foged*. Oslo: Aas & Wahls Boktrykkeri.

Gastafsson, Harald 2004. *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Lund: Studentlitteratur.

Helgesen, Kari 1981. *Supplikkinstitusjonen - Bruk og funksjon midt på 1700-tallet*. Hovedoppgave i historie, Trondheim.

Imsen, Steinar 1990. «Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700». *Heimen* 27.

Johannesen, Finn Erhard 1997. *Alltid underveis: Postverkets historie gjennom 350 år: 1647-1920*, bd. 1. Oslo: Elanders forlag.

Johansen, Oscar Alb 1906. *De norske stænder: bidrag til opplysning om folkets deltagelse i statsanliggender fra reformationen til enevældet (1537-1661)*, Christiania: I kommission hos Dybwad.

Kjelstadli, Knut 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*, 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Koht, Halvdan 1926. *Norsk bondereisning. Fyrebuing til bondepolitikken*. Oslo: Aschehoug.

Lunden, Kåre 1971. «Utgangen på ”Den Gudbrandsdalske sak” i 1660-åra.» *Historisk Tidsskrift* (50): 423-428.

Nubula, Cecilia. «Supplications between Politics and Justice: The Northern and Central Italian States in the Early Modern Age», i Lex Heerma van Voss (ed.), *Petitions in Social History* (2001) Cambridge: University Press.

Næsje, Bjørn 2008. *Klagemål over kongens embets- og tjenestemenn. En kildestudie av norske supplikker inneholdende klagemål over embets- og tjenestemenn mellom 1700 og 1730*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Pedersen, Tord 1961. *Drammen: en norsk østlandsbys utviklingshistorie* bd. 1. Drammen: Drammen kommune.

Rian, Øystein 1992. «Den frie og stolte norske bonden», i Harald Winge (red.), *Myter og realiteter. Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca 1550-1750*. Oslo: Norsk Lokalhistorisk Institutt.

Rian, Øystein 1997. *Bratsberg på 1600-tallet - Stat og samfunn i symbiose og konflikt*. Oslo: Universitetsforlaget.

Rian, Øystein 2003. *Embetsstanden i dansketida*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Sandvik, Hilde 1992. *Umyndige kvinner i handel og håndverk. Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet.

Supphellen, Steinar. «Supplikken som institusjon i norsk historie. Fremvokster og bruk særleg først på 1700-talet». *Norsk Historisk Tidsskrift* (57): 152-186.

Voss, Lex Heerma van 2001. *Petitions in Social History*. Cambridge: University Press.

Würgler, Andreas. «Voices From Among the “Silent Masses”: Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe», i Lex Heerma van Voss (ed.), *Petitions in Social History* (2001) Cambridge: University Press.